

परिच्छेद- एक

शोधपत्रको परिचय

१.१. शोधशीषक:

प्रस्तुत शोधपत्रको शीषक 'नेपाली र भोजपुरी भाषाका व्याकरणात्मक कौटहस्को तुलनात्मक अध्ययन' रहेको छ।

१.२. शोध परिचय:

नेपाल बहुभाषी राष्ट्र हो। नेपालको 'जनगणना २०५८' का अनुसार यहाँ ९२वटा भाषाहरू र अन्य नाम निर्धारणका भाषाहरू उल्लेखमा आएका छन्। संसारमा बोलिने विभिन्न भाषा परिवारका भाषाहरू बोलिन्छन्। भारोपेली, चिनियाँ- तिब्बती आग्नेसियाली र द्रविडेलीका साथै एक अनिधारित (इन्डोप्यासिफिक?) भाषा परिवारका भाषाहरू नेपालमा प्रचलनमा रहेका छन् (गिरी २०६३:१६३)। यसरी नेपालमा विभिन्न भाषाका वक्ताहरू रहनु राष्ट्रका लागि ज्यादै ठूलो गौरवको कुरा हो। आ-आफ्ना जातीय र भाषिक मान्यता बोकेका यी भाषा-भाषीहरू नेपालका अमूल्य निधि हुन्। यिनै भाषाहरूमध्ये 'नेपाली' भाषा जनसङ्ख्याका दृष्टिले अत्यधिक जनताले बोल्ने भाषा हो। यस भाषामा निकै ठूलो प्रगति भएको छ र नेपाली भाषा नेपालमा प्रमुख भाषाका रूपमा रहेको छ।

नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषामध्ये नेपाली भाषा भारोपेली वगमा पदछ। यो उदाच्य शौरसेनी प्राकृतबाट विकसित भएको मान्यता रहेको छ। भोजपुरी भाषाको पनि अस्तित्व नेपालमा देखापदछ। मागधी प्राकृतबाट भोजपुरी भाषा विकसित भएको हो। बालकृष्ण पोखरेल(२०२२:९४) ले दुबै भाषालाई भारोपेलीको भारतीय शाखा अन्तगत उदाच्य प्राकृतबाट नेपाली र मागधी प्राकृतबाट भोजपुरी विकसित भएको मान्दछन्। मागधी प्राकृतबाट विकसित यो भाषा नेपालको मध्य तराईका भू-भाग र भारतको उत्तर प्रदेश, बिहार र झारखण्डमा विकसित छ जसको क्षेत्रफल ४३००० वग मिल रहेको छ(तिवारी, २०११:१०)। यो भोजपुरी भाषा नेपाल र भारतभन्दा बाहिर मरिसस, फिजीद्वीप, गुयाना, सुरीनाम आदि पन्ध्र देशमा बोलिन्छ(अशक, २०६१:९८)। नेपालमा एक स्वतन्त्र भाषाको रूपमा अस्तित्व बोकेको भोजपुरी भाषा भारतमा हिन्दीको छायाँमा दबेको छ। मेनरिया(२०१७), बाहरी(सन् १९६६) आदि विद्वानहरू अवधी, भोजपुरी, खडीबोली, राजस्थानी आदि भाषा मिलेर हिन्दीको प्रारूप तयार भएको भन्दै हिन्दीकै भाषिकाको रूपमा राख्न चाहन्छन्। ग्रियसन(सन् १९०३) चाटुज्या(सन्-१९६३) तथा नेपाली

विद्वानहरूले हिन्दी भन्दा बेग्लै भाषाको रूपमा स्वीकार गरासकेका छन्। यस भाषामा अन्य सगोत्री भाषाहरूको प्रभाव परेको छ तापनि यसको आफ्नै स्वतन्त्र विशेषता छ। यसरी हेदा भोजपुरी एक स्वतन्त्र भाषाका रूपमा अवस्थित देखापरेको छ। यस भाषामा साहित्यिक कृति तथा रचना प्रकाशमा आएका छन्। साथै व्याकरणात्मक कृतिहरू पनि प्रकाशित भएका मानिन्छन्।

प्रत्येक भाषामा आ-आफ्नै भाषिक विशेषता विद्यमान हुन्छन्। यसका साथै व्याकरणात्मक व्यवस्था मूल रूपमा रहेका हुन्छन्। सामान्यतः भाषाका वण, व्याकरण शब्द र अथका तहमा बेग्ला- बेग्लै व्यवस्था हुन्छन्। बेग्ला-बेग्लै व्यवस्था भए पनि संसारका विभिन्न भाषाका व्याकरणमा केही समानता हुन्छन् भने धेरै मात्रामा असमानता वा भिन्नता पाइन्छ। मूल रूपमा भाषालाई शुद्ध, स्तरीय र मानक रूप प्रदान गरी व्यवस्थित गराउने महत्वपूर्ण अङ्ग व्याकरण नै हो। व्याकरणभित्र अनेक पक्षहरू रहेका हुन्छन् तीमध्ये कोटिहरूको महत्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ। व्याकरणात्मक कोटिभित्र लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, वाच्य, कारक, आदर र ध्रुवीयता पदछन्। यिनै व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गर्दा दुवै भाषामा देखापरेका भिन्नाभिन्न तत्वको निरूपण

त्र ि

१.३. शोध पत्रको प्रयोजन;

पत्रको प्रयोजन त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह सँगै दसौं पत्रको आवश्यकता पूरा गर्नु रहेको छ।

१.४. समस्याकथन:

भोजपुरी भाषा एक उल्लेख्य सङ्ख्याले बोल्ने भाषा हो। यो हालसम्म पनि औपचारिक सरकारी : सामान्य अध्ययनमा मात्र सिमित त छ भएको पाइँदैन। यस शोधकायमा नेपाली भाषाको सापेक्षतामा रहेर भोजपुरी भाषाको व्याकरणात्मक कोटि गन काय गरिएको छ। यस शोधकायका मुख्य समस्या रू निम्नानुसार रहेका छन्।

-) नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषाको सामान्य परिचय के हो?
-) नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषाका व त शब्दवग बीच के कस्तो समानता र भिन्नता पाइँन्छ?

-) नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषामा नाँव ट ट रू रू
 ि न न ?
-) नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषामा क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटि रू रू
 ि न न ?

१.५. शोधको उद्देश्य:

प्रस्तुत शोधकायको उद्देश्य शोध समस्यामा आएका विविध प्रश्न रू उचित समाधान दिंदै निष्कर्ष दिनु रहेको छ। यस शोध कायको मूल उद्देश्य निम्नानुसार रहेको छ।

-) नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषाको सामान्य परिचय दिनु।
-) नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषाका व्याकरणात्मक शब्दवग ि न
-) नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषाका नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटि रूका समानता र भिन्नता देखाउनु।
-) नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषाका क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटि रू ि न

१.६. पूर्वकायको समीक्षा:

नेपालको प्रारम्भिक जनगणनादेखि नै भोजपुरी भाषा भाषी रूको सङ्ख्या उल्लेख गरिएको छ। नेपा । र मैथिली पछिको तेस्रो धेरै जनसङ्ख्याले बोल्ने भाषाका रू मा भोजपुरी रहेको छ। नेपाल तथा भारत राष्ट्रका ि , झारखण्ड र उत्तरप्रदेशका केही अंशीय भूभागमा बोलिन्छ। यस भाषामा केही साहित्यिक गतिविधि रू ि प्र मे रू ढ ि देखापरेको मानिन्छ। त्यतिबेला देखि नै यस ज ि अध्ययन त्यति धेरै भएको पाइँदैन। यति हुँदा हुँदै पनि यस भाषाका बारेमा अध्ययन भने नभएका होइनन्। ती हालसम्म भएका प्रमुख अध्ययन अनुसन्धान रूलाई निम्नलिखित रू प्रस्तुत गर्न सकिन्छ -

भोजपुरी भाषाको अध्ययन गन क्रममा सर जज अब्राहम ग्रियसनको अध्ययनलाई पहिलो मान्न ि न रूको सवक्षिण गन क्रममा भोजपुरी भाषालाई बिहारी वगमा राखेका छन्। भोजपुरी ि रूको निधारण गद विभिन्न भाषिकाका गदय तथा पदय रचनाहरूको सङ्कलन पनि गरेका (ग्रियसन, ,)

सुनीतिकुमार चाटुज्याले भारतीय आय भाषा रूको अध्ययन गन क्रममा बिहारो वग अन्तगत भोजपुरीलाई बर्गीकरण गरेका छन्। त्यसै पुस्तकमा बिहारोका अन्य दुई मैथिली र मगही भन्दा भो । ि न रहेको र त्यो हिन्दीको निकट रहेको मानेका छन्। त्यसैगरी भोजपुरी भाषामा विदेशी भाषाको प्रभाव एकदम कम परेको निष्कर्ष पनि दिएका छन्।(चाटुज्या सन्)

भोजपुरी भाषामा नै केन्द्रित भएर अध्ययन गन विद्वान उदयनारायण तिवारीले यस भाषाको ज्ञि र साहित्यिक अध्ययन प्रस्तुत गरेका छन्। उनले आफू भन्दा पूर्वमा भइसकेका अध्ययन रू विश्लेषण प्रस्तुत गर्नुका साथै भोजपुरी सम्बन्धी आफ्नो धारणा पनि राखेका छन्। त्यसमा ग्रियसनको विचारलाई समथन गद हिन्दी भाषा भन्दा भिन्न भाषाका रू । ि उने प्रयत्न गरेका छन्। भोजपुरीको वणनात्मक व्याकरण र साहित्य रूको पनि सम्पादन र सङ्कलन पनि गरेका छन्। (ि ।)

ि 'हिन्दी साहित्य और बिहार' भन्ने ग्रन्थमा भोजपुरी भाषाका कवि रूले हिन्दी साहित्यलाई दिएको योगदानबारे चचा गरेका छन् (,)

। 'ग्रामीण हिन्दी बोलियाँ' भन्ने ग्रन्थमा भोजपुरी आदि भाषालाई हिन्दीकै उपभाषा मान्नुपनि धारणा व्यक्त गरेका छन्। त्यस क्रममा भोजपुरी भाषाका ध्वनि, , ट ि रू ि इ (।)

रू राष्ट्रभाषा' रूको अध्ययन गरेका छन्। यस क्रममा भारोपेली भाषालाई तीन शाखामा विभाजन गरी मागधेली शाखा अन्तगत भारतवग र नेपालवग गरी छुट्याएका छन्। त्यसमा पनि भारतवग अन्तगत भोजपुरी भाषाको अस्तित्व (:)

ि ग्र व 'भोजपुरी ग्रामर' न ट त पुस्तकमा भोजपुरी भाषाको उत्पत्ति, ि ि गर्नुका साथै वणदेखि वाक्यसम्मको संरचनावादी अध्ययन प्रस्तुत गरेका छन्। यिनको त्यस पुस्तकमा थारू र मधेसी भोजपुरी बाहेक अन्य भाषिका रू ल न (व :)

न 'भोजपुरी गद्य साहित्य' नामक पुस्तकमा भोजपुरी गद्य साहित्यको सवक्षण गरेका छन्। यसमा भारतीय र नेपाली भोजपुरी गद्य साहित्यको सवक्षण गरेका छन्। यसमा भारतीय र नेपाली भोजपुरी गद्य साहित्यको सङ्कलन गरी वर्गीकरण पनि गरेका छन्। नेपाली भोजपुरीको भाषिका पनि निधारण गरेका (,)

न 'भोजपुरी उखान टुबका' नामक ग्रन्थ तयार गरेका छन्। यसमा सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक विषयसँग सम्बन्धित उखानहरू सङ्कलित गरी प्रकाशन गरेका छन् (,)

१३ 'नेपालका भोजपुरी साहित्य' शोधग्रन्थमा भोजपुरी भाषाको अतिसङ्क्षिप्त चिनारी प्रस्तुत गरी नेपाली भोजपुरी साहित्यको कालक्रमिक अध्ययन प्रस्तुत गरेका छन् ( )

१ 'आधुनिक भोजपुरी कविता वाद के कसौटी पर' ताको विकास क्रममा देखापरेका धारागत प्रवृत्ति छुट्याएका छन्। यस क्रममा उनले परिष्कारवादी धारा स्वच्छन्दतावादी धारा, प्रयोगवादी धारा र समसामयिक धारा भनेर भोजपुरी कविताको प्रवृत्ति केलाएका छन् (१ ,)

किशोरी रायले 'टेन्स एस्पेक्ट सिस्टम इन इङ्ग्लिस एन्ड भोजपुरी अ कन्ट्रास्टिभ स्टडी' पत्रमा भोजपुरी भाषाको काल व्यवस्थालाई अङ्ग्रेजी भाषाको काल व्यवस्थासँग तुलनात्मक अध्ययन गरेका छन्। उनको यस अध्ययनमा भोजपुरीको काल व्यवस्था मुख्य रूप (perfect) (Non-perfect) (, -)

'अ सोसोलिङ्वेस्टिक सभ अफ द भोजपुरी ल्याङ्वेज(इन नेपाल)' ज अध्ययन प्रस्तुत गरेका छन्। यस शोधग्रन्थमा भोजपुरी भाषाको उत्पत्ति र विकासबारे सामान्य चर्चा गर्दा भोजपुरी (,)

'भोजपुरी के मानकीकरण मे वण व्यवस्था' लेखमा भोजपुरी भाषाको लिपि रहेको कुरा चर्चा गरेका छन्। देवनागरीका सबै वण भोजपुरीमा नरहेको र भोजपुरी भाषाको मानकीकरणका लागि वण व्यवस्थाको तालिका प्रस्तुत गर्नुका साथै वण रूको कथ्य भाषामा प्रयोगको अवस्थालाई पनि (, ' त्र)

विश्वम्भरकुमार शर्मा र गोपाल अशकले नेपालमा प्रचलित भोजपुरी भाषालाई आधार बनाएर भोजपुरी त । जसमा वणदेखि वाक्यसम्मका त त रू त (१ ,)

'प्यासिभाइजेसन इन भोजपुरी' र भाषामा रहेका कमवाच्यका बारेमा छन्। उनले क्रियाको कमवाच्य र भाववाच्यमा रूपान्तरण हुँदा देखिने क्रियाको र रूपको अध्ययन विश्लेषण (,)

प्र 'नेपाल मे भोजपुरी भाषा: विशेषता आ समस्या' शीषकको लेखमा भोजपुरी भाषाको
 ि ि त रु ि इग्रे , हिन्दी र नेपाली
 ि मिचोमा परेको छ। त्यसैगरी भोजपुरी भाषी रूबाट पनि हुने गरेको अनास्था पनि भोजपुरी भाषाको
 ि (, त्र)
 भोजपुरी भाषासँग सम्बन्धित विविध अध्ययन रु हे ि ए रु ि ि ि ग
 भोजपुरी भाषाको विकासमा आवश्यक परे जति योगदान दिन नसके पनि केही योगदान भने अवश्य नै दिएका
 छन्। भोजपुरी भाषा र नेपाली भाषा बीचको अन्तसाम्यताको अध्ययन भइ नसकेकाले भोजपुरी भाषाको
 व्याकरणात्मक कोटि र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन आवश्यक देखिन्छ।

१.७. अध्ययनको औचित्य र महत्व:

ि त त पक्षको अध्ययन गनु भनेको त्यस भाषाका लागि औचित्यपूर्ण काय
 मानिन्छ। भाषाका लागि व्याकरण महत्वपूर्ण हुन्छ। व्याकरणका पनि विभिन्न अङ्गहरू हुन्छन्। ती ए
 त त ि रु महत्वपूर्ण अङ्गका रूपमा रहेका हुन्छन्। नेपालका प्रमुख राष्ट्रिय भाषा रु ए ि
 ि सम्बन्धी केही अध्ययन अनुसन्धान भएका छन्। नेपाली भाषासँग यसको के- र
 समानता र भिन्नता छ त्यसबारे अध्ययन हुन बाँकी नै छ। त्यसैले भोजपुरी भाषा र नेपाली भाषा
 व्याकरणात्मक कोटिका दृष्टे तुलनात्मक अध्ययन गन भएकाले यो अध्ययन औचित्यपूर्ण रहेको छ।

यस अध्ययनमा नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषाका त त कोटिका बीच तुलना गरिएको छ।
 यसबाट दुई भाषामा पाइने समता र बिषमताका साथै भोजपुरी भाषाको सामर्थ्य पनि देखिने छ। यसले भोजपुरी
 त्थानमा सघाउ पुर्याउने छ। स्रोत भाषा भोजपुरी भएका शिक्षार्थालाई नेपाली भाषा सिकाउँदा यस
 अध्ययनले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने छ। यसका साथै भोजपुरी भाषाका बारेमा थप खोज अनुसन्धान गनका
 लागि सहयोग प्राप्त हुनेछ।

१.८. अध्ययनको क्षेत्र र सीमा :

ि त प्र , पश्चिमी बिहार, ए ए
 ल रुमा बोलिन्छ। ती सम्पूर्ण क्षेत्रमा गएर भाषाको वैज्ञानिक अध्ययन हुन सकेको छैन। नेपालकै विभिन्न

त रुमा यो भाषा बोलिन्छ ती प्रत्येक ठाउँमा पुग्नु गाह्रो हुन्छ। त्यसैले यो अध्य
रु
यस अध्ययनमा स्तरीय नेपाली भाषाका प्रमुख ट ट कोटि लिइँग, रु, ,
, क्ष, वाच्य र ध्रुवीयताका आधारमा भोजपुरी भाषासँग तुलना गरौं दुबै भाषाका कोटिबीच
फि न : ट ट कोटिको अध्ययन रु ट फि
व फि

१.९. अध्ययन विधि र अध्ययन पद्धति:

भाषिक अध्ययनको मूल सामाग्री त्यस भाषाका वक्ता नै हुन्। यस अध्ययनमा क्षेत्रीय अध्ययन पद्धति प्रयोग गरिएको छ। यस अध्ययनमा सम्बन्धित क्षेत्रमा गई भोजपुरी मातृभाषा भएका शिक्षित, अशिक्षित, प्रौढ तथा बृद्ध स्त्री, रु ग्रामीण
यस अध्ययनमा क्षेत्रीय अध्ययनका साथै पुस्तकालयीय अध्ययन पद्धतिको समेत उपयोग गरिएको छ।
नेपाली भाषाका सामाग्रीका लागि विभिन्न विद्वान रु ट स रुको प्रयोग गरिएको छ। भोजपुरी भाषाका लागि भोजपुरी व्याकरण व ( ), फि १ ( ), २ ( ) ग्रन्थ रु प्र
फि

१.१०. विश्लेषण विधि:

विभिन्न अध्ययन विधि रुको प्रयोग गरौं निष्कर्ष निकालिएको छ। यस क्रममा विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरौं सङ्कलित सामाग्री रु १ ट ट फि रु फि गरिएको छ। तिनको सामान्य परिचय दिने क्रममा वणनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ। यसै गरि भोजपुरी १ ट फि फि रु क्रममा तुलनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ।

१.११. शोधपत्रको रूपरेखा

अनुसन्धानको विषयवस्तुलाई सहज, जति रूमा प्रस्तुत गर्नका लागि विभिन्न खण्डमा विभाजन गर्नु पर्ने हुन्छ। तसर्थ प्रस्तुत गरिने शोधपत्र निम्न अनुसार पृष्ठ परिच्छेदमा विभाजन गरिएको

वि.च. : वि.

वि.च. : नेपाली र भोजपुरी भाषाको सामान्य परिचय

वि.च. : १ १ ६ ६ ६

वि.च. : १ १ वि ६ ६ ६ ६ ६

वि.च. : नेपाली र भोजपुरी भाषाका क्रियापदका ६ ६ ६ ६ ६ ६

वि.च. : उपसंहार तथा निष्कर्ष

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

परिशिष्ट

परिच्छेद - दुई

नेपाली र भोजपुरी भाषाको सामान्य परिचय

पृष्ठभूमि

२.१. नेपालका भाषाहरूको सामान्य संक्षेप:

नेपाल भौगोलिक क्षेत्रफलका दृष्टिले सानो राष्ट्र भए पनि भौगोलिक विविधताका दृष्टिले हिमाल, र तराई जस्ता विविधता रहेको राष्ट्र हो। साथै नेपालमा जात जाति र भाषा पनि विविधता पूरा छ।

जना वक्ताले बोल्ने भाषाहरू अज्ञात वगमा पालका कतिपय भाषाहरू लोप हुने अवस्थामा पुगेका छन्। वक्ताहरूको सङ्ख्या कम हुँदै जानु त्यसको प्रमुख कारण देखिन्छ। नेपालमा बोलिने भाषाहरूलाई चार परिवारमा विभाजन गरिन्छ- १, १ १ - १ ६ , आग्नेसियाली र द्रविडेली। कुसुन्डा भाषा अनिर्धारित (इन्डो-प्यासिफि) परिवारमा पर्दछ(१ १, :)

२.१.१. भारोपेली परिवारका भाषाहरू:

भारतवर्ष र युरोपमा बोलिने भाषाहरूको एक परिवारलाई भारोपेली भाषा परिवार नाम दिइएको छ। यस परिवारको सतम् वगमा पन भाषाहरूका साथै केन्तुम वगको एक भाषा(इग्ने) १ १ न जनगणना अनुसार भारोपेली भाषा परिवारका भाषाहरू र तिनको वक्ता सङ्ख्या यस प्रकार पाइन्छ -

क्र.		वक्तासङ्ख्या	प्रतिशत	क्र.		वक्तासङ्ख्या	प्रतिशत
.	१	,	.	.		,	.
.	१	,	.	.		,	.
.	१	,	.	.	५	,	.
.	५	,	.	.	इग्ने	,	.
.		,	.	.	५	,	.
.	५	,	.	.	१	,	.

					१		
					सिन्धी		
	ब्रह्मला				१		
	१						
					हिन्दी		

१ १ रका वक्ताहरूको कुल सङ्ख्या देखिन्छ र यो सङ्ख्या नेपालको कुल सङ्ख्याको % १ १

२.१.२. चिनिया-तिब्बती परिवार:

१, दक्षिण एसिया र दक्षिण पूर्व एसियामा बोलिन्छन्। यस परिवारका भाषा भाषीको मूलथलो चीनको याङ्त्सीक्याङ्ग नदीको वरपर मानिन्छ (१, १ : १) यस भाषा परिवारका वक्ता सङ्ख्या र तिनीको प्रतिशत यस प्रकार रहेको छ -

क्र.		व इ	प्रा	क्र.		व इ	प्रा
					१		
	१				२		
					१		
	१						

.	रु		.				.
.	लिम्बू		.				.
.			.		हा		.
.	अ		.		अ		.
.			.				.
.			.		छलिड		.
.			.		रु		.
.			.		रि रि		.
.	रि		.				.
.	व		.				.
.			.				.
.			.		/		.
.			.		रि		.
.	रि		.				.
.	।		.		इ ।		.
.	छन्त्या		.		लिङ्गिख		.

	१६				१		
	५				३		
					१		
					१५		
	६ २				१		
	११						
					२		

चिनिया तिब्बती परिवारका वक्ताहरूको कुल सङ्ख्या लाख भन्दा बढी देखिन्छ र यो सङ्ख्या नेपालको समग्र जनसङ्ख्याको % न १

२.१.३. आग्नेसियाली परिवार

र कोणमा प्रचलित भाषा आग्नेसियाली भाषा हो। पहिले यस परिवारको क्षेत्र विस्तृत भए पनि र , ब्रह , १ , किम्बोडिया, इ , १ , मध्येप्रदेश तमिलनाडूमा सीमित भएको छ (१ १)

मार्निन्छ। साथै यस परिवारको खाँड्या भाषाका वक्ता पनि झापा जिल्लामा भेटिएका छन्। ( ) को जनगणना अनुसार यस परिवारका भाषा र वक्ता सङ्ख्याको औषत प्रतिशत यस प्रकार पाइन्छ।

क्र. .		वक्तासङ्ख्या	प्राँ
	n /		.
	f		.

आग्नेसियाली परिवारका वक्ताहरूको कुलसङ्ख्या देखिन्छ र यो सङ्ख्या नेपालको समग्र इस . %

२.१.४. द्रविडेली भाषा परिवार:

द्रविड जातिद्वारा बोलिने भाषाको समूहलाई द्रविड भाषा परिवार भनिन्छ। यस परिवारका भाषा रु क्षि , उत्तरी श्रीलङ्का लक्षद्वीप, ड रि स , ए प्र , रि नि (र्ि १ :) प्र र्ि रु ख नेपालमा पनि बोलिन्छ। यसका वक्ता नेपालको पूर्वी तराईमा पाइन् (र्ि १ :)

व्यक्तिले यो भाषा बोल्दछन् जुन नेपालको कुल जनसङ्ख्याको . % जिल्लामा बस्ने किसान जातिले बोल्ने भाषालाई र्ि ' र्ि र्ि १ र्ि जोड्ने गरेको पाइन्छ। तर किसान जातिहरू द्रविड भए पनि तिनले बोल्ने भाषा भने भारोपेली वगको मैथिलीबाट प्रभावित भएको अध्येताहरूले बताएका छन्। किसान जाति भाषा बोल्ने व्यक्ति रहेका छन्। यो सङ्ख्या नेपालको कूल जनसङ्ख्याको . प्राँ

२.१.५. अन्य भाषा परिवार:

नेपालमा प्रचलनमा रहेका भाषाहरूमध्ये पारिवारिक खलक पत्ता लगाउन नसकिएको कुसुण्डा भाषालाई अन्य परिवार अन्तर्गत वर्णना जना रहेका छन्। नेपाली सांस्कृतिक भाषालाई पनि कुन परिवारमा राख्ने भन्ने कुरा पनि निर्धारित भइसकेको छैन। यो भाषा प्रयोग गर्न व्यक्तित नेपालको जनगणनाले अज्ञात भाषाका वक्ताहरूको सङ्ख्या

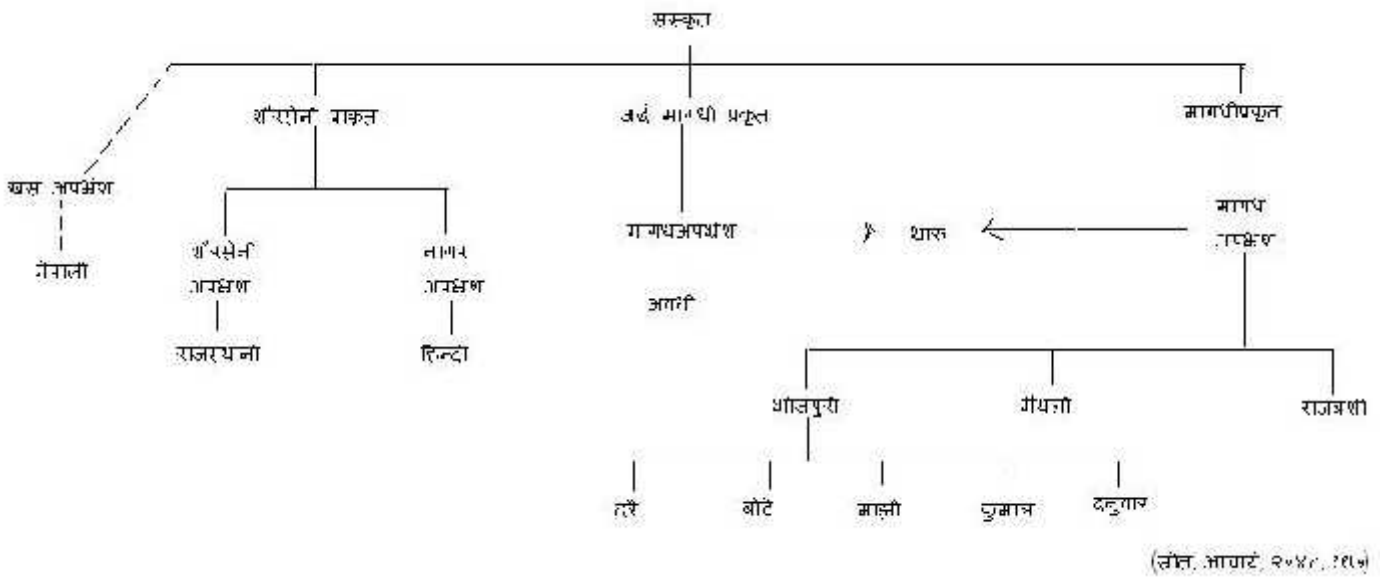
नेपालको राष्ट्रिय जनगणना अनुसार नेपालमा भाषाको अस्तित्व देखिए पनि भाषाशास्त्रीहरूका अध्ययनले यो सङ्ख्या अझै बढ्न सक्ने देखिन्छ तर भाषाहरूको सङ्ख्या जति धेरै देखिए पनि ती सबै भाषा चार प्रमुख परिवार भित्र नै पड्छन्। यी चार भाषा परिवार मध्ये वक्ताहरूको सङ्ख्याका दृष्टिले चिनियाँ-बर्मा परिवार पहिलो स्थानमा देखिन्छ। बाँक भाषा परिवार वक्ता र भाषा दुबै दृष्टिले सीमित प्रकृतिका देखिन्छन्।

२.२.नेपाली भाषाको सामान्य परिचय:

नेपाली भाषा नेपालको प्रमुख भाषा हो। यो भाषा १९९० सालको अन्तरिम संविधान लागु हुनुपूर्व नेपाल अधिराज्यको संविधान (१९९०) मा राष्ट्रभाषाको रूपमा रहेको पाइन्छ भने अन्तरिम संविधान (१९९२) मा संघीय सरकारको कामकाजको भाषा तथा सम्पर्क भाषाको मान्यता दिएको पाइन्छ। ९०% नेपालीहरूको मातृभाषाको रूपमा समेत नेपाली भाषा रहेको छ। नेपाली प्रमुख भाषा, नेपाली, नेपाली, नेपाली, गोखाली भाषा/नेपाली, नेपाली (नेपाली, नेपाली) तर आधुनिक नेपालको निर्माणपछि यसको नाम स्वतः नेपाली

२.२.१. उद्भव र विकास:

नेपाली भाषा भारोपेली परिवारको सतम् वग अन्तगत पदछ। यस भाषाको विकास आय- । शाखाको संस्कृत भाषाबाट प्राकृत अपभ्रंश हुँदै आधुनिक आय भाषाका रूपमा भएको मानिन्छ। नेपाली भाषा कुन प्राकृत र कुन अपभ्रंशबाट आएको हो भन्नेमा भाषाका 'अध्येताहरूमा एक मत पाइदैन। नेपाली भाषा आफ्ना छेमेका भाषाहरू बङ्गाली मैथिली, , , गढवाली आदिंसित केही भाषिक समानता राख्दछ। त्यसैले विद्वानहरू , पेशाची अथवा खसमध्ये कुन प्राकृतबाट विकसित भएकोमा निश्चित निणय दिन सकेका छैनन्, जे भए पनि नेपाली संस्कृतको उदाच्य भेदबाट विकसित भएको भन्ने मत छ (:)। यसैगरी व्रतराज आचार्यले पनि कुनै पनि प्राकृतको उल्लेखै । यसको उद्भव खस अपभ्रंशबाट भएको उल्लेख गरेका छन् (:)। यसैले आधुनिक आय भाषाहरूको उद्भवका सन्दर्भमा नेपाली भाषाको उद्भव प्रक्रियालाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ-

अन्य आय भाषा सरह विक्रमको एघारौं शताब्दीतिर नै नेपाली भाषाको विकास भएको मानिन्छ कि । को दामुपालको शिलालेखलाई सवप्राचीन नमूना मानेको भएपनि यो प्रामाणिक देखिदैन को अशोक चल्लको शिलालेख नेपाली भाषाको पहिलो अभिलेखका रूपमा देखा पदछ। (:)का अनुसार नेपाली भाषाको पूर्वरूप पहाडी अपभ्रंश पश्चिमी नेपालमा खसहरू आउनु भन्दा पहिले पनि बोलिन्थ्यो तर खसहरू आएपछि उक्त अपभ्रंशको नाउ खस अपभ्रंश अथात् खसकुरा भयो। आधुनिक नेपालको निमाणसँगै यो भाषा विस्तृत क्षेत्रको कामकाजको भाषा बन्न पुग्यो। प्रारम्भमा यसलाई गोखाली भनिए पनि

नेपालको सम्पर्क भाषाको रूपमा सरकारी कामकाजको भाषाको रूपमा समेत प्रयोग हुन थालेपछि यसको नाम

नेपाली भाषाको यस ऐतिहासिकतालाई भाषा शास्त्री बालकृष्ण पोखरेलले यसप्रकार काल विभाजन गरेका छन् -

) प्र - - ढो म

) द - - ढो म

) ि - औ शताब्दी - म (, :)

नेपाली भाषा वतमान समयमा आम सञ्चार, - , सरकारी क्षेत्र विभिन्न भाषा- भाषीहरू सम्पर्क भाषाको रूपमा समेत प्रचलनमा देखिन्छ। विदेशी सञ्चार माध्यमहरूले समेत नेपाली भाषामा निश्चित कार्यक्रमहरू प्र ले पनि यसको महत्ता देखिएको छ।

२.२.२. भौगोलिक विस्तार र भाषिका

पश्चिम नेपालको उत्तरा क्षेत्रबाट मध्य पश्चिमी क्षेत्र हुँदै र क्रमिक रूपमा पूर्व-दक्षिणतिर फैलिदै आएको देखिन्छ। यसको विस्तार नेपालभित्र मात्र होइन नेपालबाहिर पनि निरन्तरतम न पूर्वातिर भारत, बर्मा र भुटानमा नेपाली भाषी उल्लेख्य सङ्ख्यामा रहेका छन् भने विश्वका अन्य राष्ट्रहरूमा पनि नेपाली भाषा विस्तार हुँदै गएको छ। फलतः विस्तार क्षेत्र निकै ठूलो बन्न पुगेको छ।

करोडभन्दा बढी व्यक्तिले मातृभाषाका रूपमा बोल्दछन् ि । भाषा बोल्दछन् भन्ने दावी नेपालीहरूको पाइन्छ। त्यसैगरी भुटानमा त्यहाँको जनसङ्ख्याको प्रा ि भाषा बोलेको जानकारी पाइन्छ भने बर्माना पनि ठूलो जनसङ्ख्यामा नेपाली भाषीहरू रहेको जानकारी पाइन्छ।

ठूलो क्षेत्रमा बोलिने हुँदा नेपाली भाषामा क्षेत्रीय विविधता प्रशस्त पाइन्छ। त्यसैले नेपाली भाषाका अध्येताले यस भाषाका क्षेत्रीय विविधतालाई तीनदेखि चौधवटा भाषिकासम्म वर्गीकरण गरेका छन्। बालकृष्ण

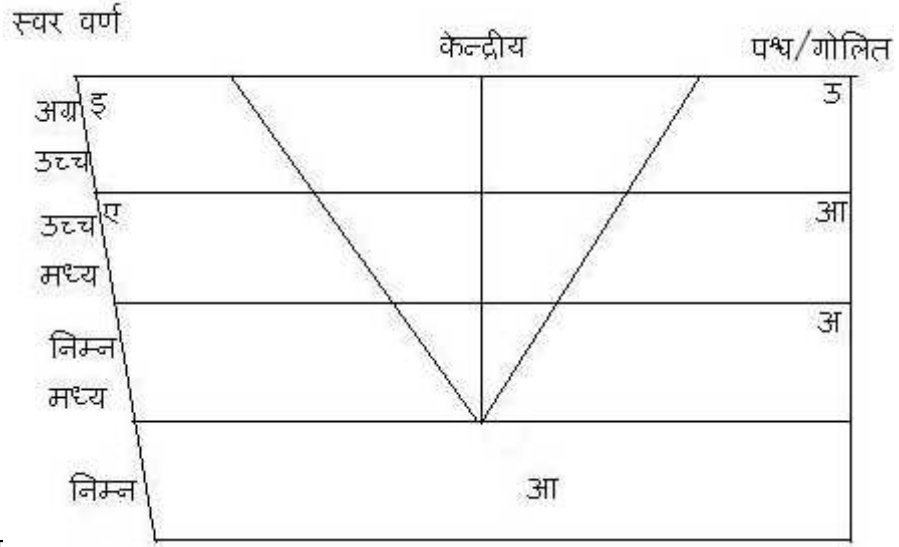
(:) प्र म भाषिकाको चर्चा गरे पनि पछि पाँचवटा भाषिकाको उल्लेख

- पूवला भाषिका समूह, माझाला भाषिक समूह, ओरपच्छिमा भाषिका समूह, ष्टे ि
 परपच्छिमा भाषिका समूह। चुडामणि बन्धु (:) ले नेपाली भाषाका तीन भाषिका देखाएका छन्। ती हुन् -
 ि, पश्चिमी र केन्द्रीय। व्रतराज आचाय (: ,) ले पनि बन्धुको मत अनुसार भाषिकाको चचा गरेका
 (: -) का अनुसार पूवला भाषिका दैलेख जाजरकोट र सल्यानदेखि पूवमा भोटाड
 आसाम अनि बमासम्म फैलिएको छ। उनले यस भाषिकाका तीन उपभाषिका पनि निधारण गरेका छन्। ती हुन्-
 ि, र खसानी। माझाला भाषिका कणाला अञ्चलका विभिन्न जिल्लाहरूमा बोलिन्छ। यसमा
 ि ि, ि ब्रि ि, हुम्लो, स ि, गुम्को आदि भेद रहेका छन्। ओरपच्छिमा भाषिका अछाम बाजुरा र
 बझाङ जिल्लामा बोलिन्छ। यसका अछामी, बाजुराला र बझाङा भेद छन्। मझपच्छिमा भाषिका डोटी र ल
 बोलिन्छ। यसका डोटीला र निरोला भेद रहेका छन्। परपच्छिमा भाषिका महाकाला अञ्चलका दाचुला र बैतडीका
 विभिन्न ठाउँमा बोलिन्छ।

२.२.३. सामान्य विशेषता:-

) लिपि - नेपाली भाषा आफ्नो सगोत्री आधुनिक आय भाषासरह ब्राह्मी लिपिबाट विकसित देवनागरा
 ि िन्छ। यो लिपि बायाँतिरबाट दाहिनेतिर क्रमशः लेखिदै जाने लिपि हो। परम्परागत नेपाली वणमालाले यस
 ि ि वणहरू ग्रहण गरेको छ। देवनागराबाट जन्मिएका हिन्दी, ि, गुजराती एवं सिञ्जाला लिपि
 मध्ये सिञ्जाला लिपि नै नेपाली भाषाका प्राचीन अभिलेखहरूको लिपि हो जसलाई इतिहासकारहरूले कलौत्याक्षर
 नाम दिएका छन्। यस लिपिमा यो भाषा नलेखिएर देवनागरा हिन्दी उपभेदमा यो भाषा लेखिन थालेको थियो तर
 स -सुस्त नेपालीको आफ्नै वणहरू प्रयोगमा आउन थालेका छन् (, :) ि
 ि वटा व्यञ्जन वण रहेका छन् तर ती सबै वतमान अवस्थामा
 कथ्य भाषामा सुरक्षित रहन सकेका छैनन् (,) ि थ रु प्र -

व्यञ्जन वर्ण

प्र	त	स		ष		श		ट		प		स
		स	ह	ष	श	ट	थ	प	फ			
स	प्र					द	ड	ण				
						ढ	ण					
स	प्र											
फ	प्र											
फ	प्र											

१	प्र										
२	प्र										
३	प्र										
४											

(, :)

नेपाली भाषाको अक्षर संरचनालाई हेदा सामान्यतः स न ि व उ स छि एउटा व्यञ्जन वण आउन सक्तछ। अदस्वर भन्दा पहिला दुईवटा व्यञ्जन वण आउन सक्ने स्थिति ि न ।

१ : बर्हिरङ्ग आदेशात्मक परिवारको भाषा भएर पनि यसमा आगम हुने व्यवस्था पाइन्छ। वाक्य पूरा हुनका लागि एउटा समापिका क्रियाको आवश्यकता पदछ। क्रियापदको प्रयोगले मात्रै वाक्य पूरा हुन सक्छ तसथ नेपाली भाषा क्रिया प्रधान रहको देखिन्छ। नेपाली भाषा सङ्गीत प्रधान हो। यसमा कताको ि इ , वचन र पुरुष अनुसार क्रियाको सङ्गीत मिलाइएको हुन्छ। त्यसै गरी नेपाली भाषामा पदक्रमको व स , कम र क्रियाको क्रम रहेको पाइन्छ। नेपाली भाषामा नामपदमा विभक्ति चिन्ह नामयोगी ि ख क्रि यक क्रिया जोडिने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। नेपाली भाषामा खुला वगका रूप र बन्द रूप पाइन्छन्। खुला वगमा आगम हुने व्यवस्था रहेको छ र त्यसमा बन्द वगको रूप संयुक्त गरी नेपालीकरण गन व्यवस्था पनि रहेको छ।

२.२.४ नेपाली भाषाको सामाजिक भूमिका:

ल बहुभाषिक राष्ट्र भएर पनि नेपाली समाजमा नेपाली भाषाको भूमिका महत्वपूर्ण देखापछ। यसले समाजमा निवाह गरेको भूमिकाका आधारमा विभिन्न शीषकमा यसको सामाजिक भूमिकाको चचा गन सकिन्छ।

क) राष्ट्र/राष्ट्रिय भाषाको रूपमा नेपाली भाषा:

वि (:) मा राष्ट्रभाषाको रूपमा नेपाली भाषा र नेपालभित्र बोलिने अन्य भाषाहरूलाई राष्ट्रिय भाषाको रूपमा (:) सालको अन्तरिम संविधानमा नेपाल भित्र बोलिने राष्ट्र रू एको देखिन्छ। नेपालमा बोलिने धेरै भाषाहरू सीमित समु त्र प्रचलनमा देखिन्छन्। नेपाली भाषा भने अरु भाषा बोलने वक्ताहरूले बुझ्ने र बोलने गरेको पाइन्छ। त्यसकारण यी भाषाहरूमध्ये नेपाली भाषा एक महत्वपूर्ण राष्ट्रिय भाषाका रूपमा रहेको छ।

ख) सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा नेपाली भाषा:

वि वि ने भए पनि सरकारी कामकाजका लागि सबै भाषा प्रयोग गरको देखिदैन। यसका लागि नेपालको अन्तरिम संविधानमा देवनागरी लिपिमा लेखिने नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा भनी स्पष्ट व्यवस्था गरिएको छ (अन्तरिम संविधान, :) सरकारी अभिलेखका लागि पनि नेपाली प्रयोग गरेको पाइन्छ। सरकारी सञ्चार माध्यम एवम् सरकारी शिक्षा आदन-प्रदान क्षेत्रमा पनि नेपाली भाषा नै प्रयोग हुने व्यवस्थालाई सरकारी मान्यता प्रदान भएको देखिन्छ।

ग) माध्यम भाषाको रूपमा नेपाली भाषा:-

रू रू आपसमा बोधगम्यता देखिदैन। उनीहरू माध्यम भाषाका रूपमा नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दछन्। यति मात्र नभई शिक्षा सञ्चार आदि क्षेत्रमा पनि नेपाली भाषालाई नै माध्यम भाषा बनाएको पाइन्छ। वि वि वि दृ ५ वि लगायत श्रव्य सञ्चार हरूमा पनि नेपाली भाषालाई नै माध्यम भाषा बनाएको देखिन्छ। विदेशी सञ्चार माध्यमबाट पनि नेपाली भाषामा कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका ।

निजी शिक्षा क्षेत्रमा पनि नेपाली भाषालाई माध्यम बनाएको देखिन्छ। यसप्रकार नेपाली भाषा माध्यम भाषाको
रू च रू

घ) सम्पर्क भाषाको रूपमा:

हि हि - रु - प प्र म

भएको पाइदैन। यस्तो अवस्थामा उनीहरूका बीच सम्पर्क भाषाको रूपमा नेपाली भाषाको प्रयोग हुने गरेको
देखिन्छ। यो भन्दा भिन्न भाषाहरूले यो स्थान लिन सकेका छैनन्। केही सीमित समुदायमा अरू
भाषा सम्पर्क भाषाका रूपमा आए पनि समग्र भाषाभाषीहरूका बीचमा सम्पर्क भाषाका रूपमा भने नेपाली भाषा नै
प्रयोग भएको देखिन्छ।

२.२.५ नेपाली साहित्यको संक्षिप्त परिचय:

हि हि को परम्परा निकै लामो भए पनि लेख्य साहित्यको आरम्भ निकै पछिबाट भएको
देखिन्छ। गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाहको नेपाल एकीकरण सँगसँगै उनको वीरताको गुणगान गद् उनैका
हि ऐ रूले नेपाली साहित्यको सृजना गन था हि न् हि . . मा कवि सुवानन्द दा द
हि 'पृथ्वीनारायण' शीषकको कविता नेपाली लेख्य साहित्यको प्रारम्भिक नमूना मानिन्छ। यस भन्दा पहिले
पनि साहित्य रचिएका हुन सक्ने सम्भावनालाई मध्यनजर गद नेपाली साहित्यको रूपरेखा यस प्रकार देखाउन
हि न् -

प्र हि (प्र म - हि . . म)

ध हि (हि . . - म)

हि (हि . . - म)

(, :)

क) प्रार्थमिककाल:- सुवानन्द दासको कविता प्रकाशमा आउनु भन्दा पहिले नेपाली ग्रामीण जीवनमा मेलापा , , ,
, व रु , , , , हि रू
हि जिसकेका थिए। नेपाली साहित्यको कालखण्डमा पद्य र गद्य क्षेत्र दुबैमा कलम चलेका थिए। सुवानन्द दासको

पृथ्वीनारायण शीषकको कविता पहिलो खुर्झकलो मानिन्छ। शक्तिवल्लभ अज्याल, उदयानन्द अज्याल सुन्दरानन्द
 फि फि रुले नेपाली साहित्यको वीरधारामा कलम चलाएका छन्। त्यसैगरी भक्ति धारामा भानुभक्त
 , वसन्त शमा, ने , जनादिल दास आदि कवि रु देखापरे। त्यसैगरी 'महाभारत विराट पर्व'(१८२७)
 शक्ति वल्लभ अज्यालद्वारा लेखिएको पहिलो आख्यानात्मक कृति मानिन्छ(श्रेष्
 हितोपदेश मित्रलाभ, तीन आहान, पीनासको कथा हास्यकदम्ब फि द त फि रु फि
 काल खण्ड स्तुतिमा केन्द्रित रचना रूको प्रतिनिधिको समय हो। वीरको स्तुति वा भगवानको सगुण र निगुण
 उपासनाको समयावधिका रूपमा देखिन्छ।

ख) माध्यमिक काल:- नेपाली साहित्यको माध्यमिक काल श्रृङ्गारिक धाराको नामले चिनिन्छ। यस समयावधिमा
 श्रृङ्गारिक फि फि , , ए ट रू रचिए भने तिलस्मी र रोमाञ्चक कथावस्तुयुक्त
 आख्यानात्मक कृति रू रचिएका छन्। नेपाली साहित्यमा छापाखाना र मुद्रणको सुरुवात भयो गोखा भारत जीवन
 (१९४३) सुधासागर (१९५५), गोरखापत्र(१९५८), माधवी(१९६५), सुन्दरी(१९६३) आदि पत्रिका रू । फि त
 उठानमा ठूलो भूमिका खेलेका छन्। मोतिराम भट्ट, , म प्र इ , चक्रपाणि चालिसे
 फि फि , , रू ख नि न्। हरिहर शमा सदाशिव शमा, गिरिशवल्लभ जोशी, । न
 खत्री आदिले नेपाली माध्यमिककालीन गद्य साहित्यमा कलम चलाएका छन्।

ग) आधुनिककाल :- नेपाली साहित्यमा आधुनिककालको सुरुवात साहित्यका विविध विधा अनुसार भिन्नै-नि
 फि फि फि फि . . बाट मानिन्छ। नवीन शिल्प शैली
 अँगालिएर लेखिएका कविता रू आधुनिक मानिन्छन्। आधुनिक भारतीय भाषा रूका समकक्षी नेपाली कविता बन्नु,
 श त रू र फि , रूको सङ्ख्या बढ्दै जानु, राष्ट्रिय चेतनाको स्तर गुन्जनु
 आदि प्रवृत्ति पाइएकाले गदा नेपाली कविताले आधुनिक प्र प (त्रिपाठा, :)
 वर्षको अन्तरालमा नेपाली साहित्यको सबै विधाले आधुनिक कालमा प्रवेश गदछन्। लेखनाथ पौड्याल, लक्ष्मीप्रसाद
 , प्र फि फि , बालकृष्ण सम गोपालप्रसाद रिमा , , फि क्षु, फि ,
 धु न्द्र , फ , इन्द्रबहादुर राई आदि आख्यानकार र लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, शङ्कर लामिछाने,
 , श्यामप्रसाद शमा आदि निबन्धकार रू

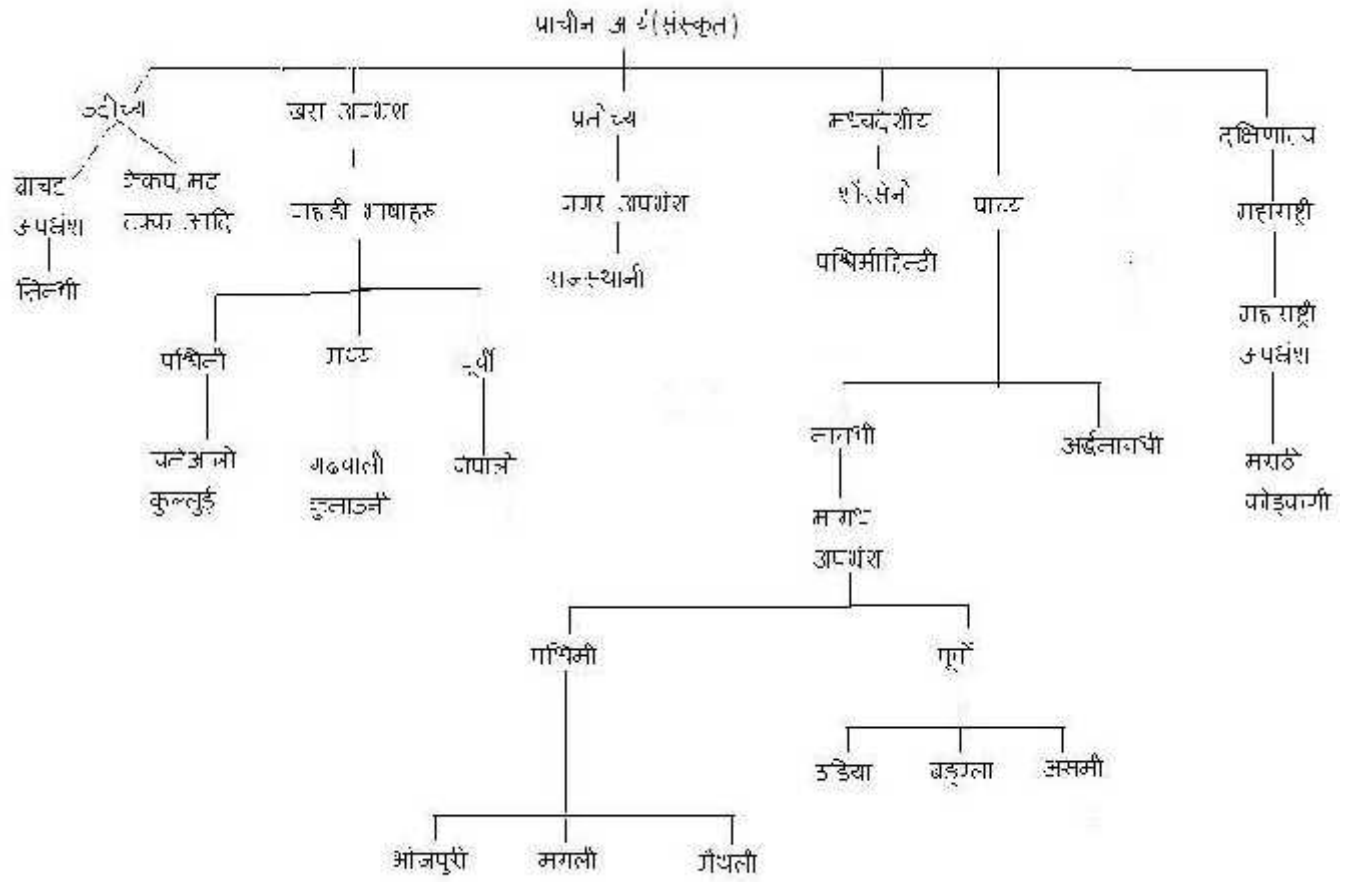
नेपाली साहित्यको प्रार्थमिककालमा देखापरेको स्तुति श्रृङ्गारिक वणन र कौतूहलतामा टुङ्गिगदै गएको छ। आधुनिककालको प्रवेशसँगै नेपाली साहित्यमा विभिन्न विषयवस्तुमा साहित्य रचिन थालेका छन्। परिष्कारवाद, सृजन, प्र, , उत्तर आधुनिकतावादका विषयवस्तुलाई केन्द्रविन्दु बना

२.३ भोजपुरी भाषाको सामान्य परिचय:

भोजपुरी भाषा आधुनिक आय भाषाहरू मध्येको एक भाषा हो। भारतको भोजपुर नगर र त्यसको आस पासको क्षेत्रमा प्रचलित भएका कारण यसलाई भोजपुरी भनिएको हो। यस भाषालाई भोजपुरी, ( ) । यो भाषा उत्तर मध्य भारत र नेपालको मध्य तराईमा महत्वपूर्ण भाषाका रूपमा देखिन्छ। जना व्यक्तिले यो भाषा बोलेको पाइन्छ। करोड जनसङ्ख्याले यो भाषा बोल्ने गरेको तथ्य इ तर एक अर्का सूचनामा उत्तर प्रदेशमा सात करोड (70 million) (80 million) इ भोजपुरी बोल्ने गरेको जानकारी भेटिन्छ(विकापेडिया,) श न ।

२.३.१. उद्भव र विकास:

संस्कृत भाषाको मागधी प्राकृतबाट मागध अपभ्रंश हुँदै भोजपुरीको विकास भएको मानिन्छ (तिवारी,)। भोजपुरी भाषा अन्य आधुनिक आय भाषा सरह विक्रमको दसौं शताब्दीमा अस्तित्वमा (:)। भोजपुरी भाषालाई आय भाषाहरूको बिहारी वगमा राखेको पाइन्छ। आधुनिक आय भाषाहरूको उद्भवका सन्दर्भमा भोजपुरी भाषाको उद्भव प्रक्रियालाई यस प्रकार देखाउन सकिन्छ -

(स्रोत: गोवारी २०१२:११५५)

अन्य आय भाषा सरह विक्रमको एघारौं तिर नै भोजपुरी भाषाको स्वरूप देखापरिसकेको थियो(, :)
 , इ सी सिद्धहरूको रचनामा भोजपुरी भाषाको रूप फेला पदछ। तर यस भाषाको
 प्र , ि , त ि , ि (ि ,
 :) भोजपुरी भाषाका अध्येता हन्ल, म , ग्रियसन आदिले यसलाई स्वतन्त्र भाषाका रू
 गरेका छन् तर भारतको स्वतन्त्रतापछि हिन्दोकै एक उपभाषा मानिएको छ।

उज्जैनका भोजवंशी राजाहरूले भारतको डुमरावको नजिकै भोजपुर नामक नगर बसाएका थिए। भोजहरूले
 बसाएको नगरको नाम भोजपुर र त्यस वरपरका भाषालाई भोजपुरी नाम दिइयो। स्वतन्त्र राज्यको सै त
 को भोजपुर क्षेत्रलाई सन् रोहतास प्रान्तमा गाभी भोजपुर प्रान्त कायम गरिएको थियो। त्यसपछि
 यस क्षेत्रमा बोलिने भाषालाई भोजपुरी नाम दिइएको थियो (ि , :) ।

ि ि ि न् (: -) न्द्र ( ) प्र ि
 -
 - ऋ अं
 - ऋ प्र
 - ऋ ए
 - ऋ ि

भोजपुरी भाषा वतमान समयमा आमसञ्चार पठन-पाठन एवं निश्चित क्षेत्रको सम्पर्क भाषाको रूपमा प्रचलनमा
 ि देशी सञ्चारमाध्यमहरूले समेत यस भाषामा निश्चित कार्यक्रमहरू प्रसारण गनुले पनि यसको महत्ता
 ि

२.३.२. भौगोलिक विस्तार र भाषिका:

ि नगरको नामबाट प्रसिद्ध भएपनि वतमान भोजपुरी पश्चिमी बिहार
 प्रान्त पूर्वा उत्तरप्रदेश, त रो झारखण्ड र नेपालको मध्य तराईमा विस्तार
 ब्रिटिस कालमा गिरमिटिया मजदूरका रूपमा विभिन्न देशमा पुगेका भोजपुरी भाषीहरूले त्यहाँ पनि भोजपुरी
 ि (, :) : यो भाषा मरिसस त्रिनिदाद, ि र्दा , , ि ,
 दक्षिण अफ्रिका टुबैगो, अस्ट्रेलिया आदि देशमा पनि बोलिन्छ (:)
 खण्डमा प्रवेश गरेका बोटे, , कुमाल आदि भाषाहरू पनि भोजपुरीको निकट रहेको अनुमान गरिन्छ
 (, :)। सुरानाममा रहेका भारतीयहरूले बोल्ने भाषा भोजपुरी हो तर त्यो डच र भोजपुरीको त्रेओल
 रूप भई सनामी हिन्दीका रूपमा रहेको छ। मरिससमा त्यहाँको कूल जनसङ्ख्या मध्ये प्रा ि
 (,)।

ि वगमीलको विस्तृत क्षेत्रमा बोलिने हुँदा यसका भाषिका पनि प्रशस्त छ
 ग्रियस (: -) ि वटा भाषिका निधारण गरेका छन्। ती - ि, ि,
 ि , ि , थारु र मधेसी। यस्तै गरी भोलानाथ तिवारी (:) ि ,

1. निम्नलिखित भाषाओं के क्षेत्रों में वितरण का वर्णन करें।

1. (:) ले ग्रियसनकै मतलाई अनुसरण गरी भाषिकाहरूको निधारण गरेका छन्।

भाषिकाहरूको विवरण तल दिइएको छ -

क) उत्तरी भोजपुरी:- हिन्दु, मुसलमान, ईसाई, मोतिहारी आदि भारतका जिल्लामा र नेपालमा बिहारको झारखण्ड प्रदेसमा बोलिन्छ।

ख) नगपुरिया भोजपुरी: यो भाषिका सोनभद्र जिल्लाको सोननदीदेखि दक्षिण बिहारको झारखण्ड प्रदेसमा बोलिन्छ।

ग) पश्चिमी भोजपुरी: यो भाषिका उत्तरी र नगपुरिया भोजपुरीको मध्यभाग मध्ये पश्चिमी भागमा बोलिन्छ।

घ) दक्षिणी भोजपुरी: यो भाषिका उत्तरी र नगपुरिया भोजपुरीको मध्य भागमा पन आधा पूर्वी भागमा बोलिन्छ।

ङ) थारु भोजपुरी: यो भाषिका महाभारत पर्वत शृङ्खलाको पश्चिमी भागमा बोलिन्छ। यसका दुई भेद पाइन्छन्। ती हुन्- पूर्वी र पश्चिमी

च) मधेशी भोजपुरी: यो भाषिका चम्पारन जिल्लामा बोलिन्छ।

1. निम्नलिखित भाषाहरूको क्षेत्रफलमा फैलिएको पाइन्छ र यसलाई तीनवटा उपभाषिकामा विभाजन गरिएको छ। (:) का अनुसार बारा जिल्लाको जमुनी नदीदेखि पूर्व रौतहट र सलाहामा पूर्वी भाषिका, पसा र चितवनमा केन्द्रीय भोजपुरी र नारायणी देखि पश्चिम नवलपरासी र रूपन्देहीसम्म पश्चिमी भाषिका बोलिन्छ।

नेपालमा भोजपुरीको मुख्य स्थान माथिल्लो हिन्दुस्तानमा बोलिन्छ। 1991 सालको जनगणना अनुसार वक्ताहरूको सङ्ख्यालाई यस प्रकार देखाउन सकिन्छ -

लिंग	वक्ताहरूको सङ्ख्या
पुरुष	( )
महिला	( )

) 1	
) 1	
)	
)	
)	
) 1	
)	
) रु 1	
) कपिलवस्तु	

भोजपुरी भाषाको भौगोलिक विस्तारलाई अझ स्पष्ट गनाका विभिन्न भाषिका सहितको भौगोलिक
 व वि -

२.३.३ भोजपुरी भाषा र छिमेकी अरु भाषा:

१ निकटतम स्थानीय भाषा अन्तगत बज्जिका, रु, उ

भोजपुरी भाषा एउटै जस्तै देखिन्छन्। थारु भाषालाई भोजपुरीको भाषिका भनी केहीले चचा गरे पनि भिन्न भाषाका रूपमा स्थापित भइसकेको छ। थारु र भोजपुरीका केही शब्द पनि फरक पाइन्छन्। त्यसैगरी पनि भोजपुरीसँग केही मिल्दो जुल्दो देखिन्छ यहाँ यी चार भाषाबाट लिइएका आधारभूत शब्दहरूलाई आधार बनाएर यिनको सम्बन्धको चचा गरिएको छ -

१	रु		उ	१
	/			
	/	/		
फि	/	फि	फि	मं
	१			
फि	फि			फि
प		/ न	प	फि
/ि	फि		/ि	
		फि		
फि	फि	फि	फि	
उ		उ	उ	

ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	
ॐ	ॐ		ॐ	ॐ
	/	ॐ	/	
ॐ /	/		ॐ /	
ॐ	ॐ		ॐ	
ॐ	ॐ			
ॐ	/ /		ॐ	ॐ
ॐ	ॐ		ॐ	ॐ
	/ ॐ			
	ॐ /			
चन्द्रमा	ॐ	ॐ /	ॐ	ॐ

रु	रि	रु	रु	रु
		रि		रु
	रि			रु
			रि	रु
रि	रि	रि	रि	रि
	/			रु
/	रि /	रु /	/	रु
	.			रि
	रि	रि		
		/		

<p style="text-align: center;">f / f</p> <p style="text-align: center;">f</p> <p style="text-align: center;">f</p> <p style="text-align: center;">/ / f</p> <p style="text-align: center;">/</p>	<p style="text-align: center;">/ f</p> <p style="text-align: center;">/</p> <p style="text-align: center;">f</p> <p style="text-align: center;">f /</p> <p style="text-align: center;">f / f</p>	<p style="text-align: center;">/</p> <p style="text-align: center;">f</p> <p style="text-align: center;">f</p> <p style="text-align: center;">f f</p> <p style="text-align: center;">f</p> <p style="text-align: center;">/</p> <p style="text-align: center;">/</p>	<p style="text-align: center;">/ f</p> <p style="text-align: center;">f</p> <p style="text-align: center;">f</p> <p style="text-align: center;">/</p> <p style="text-align: center;">/</p>	<p style="text-align: center;">f</p> <p style="text-align: center;">f</p> <p style="text-align: center;">f</p>
--	--	--	--	--

/		f		
	/ f			f
।	रु		।	रु
f /f	f		f	म
f	f	f	f	
।		।	।	
f		रु	f	स्वस्नीमान्छे
/ रु			रु	र न
	न			
/				
/	f			

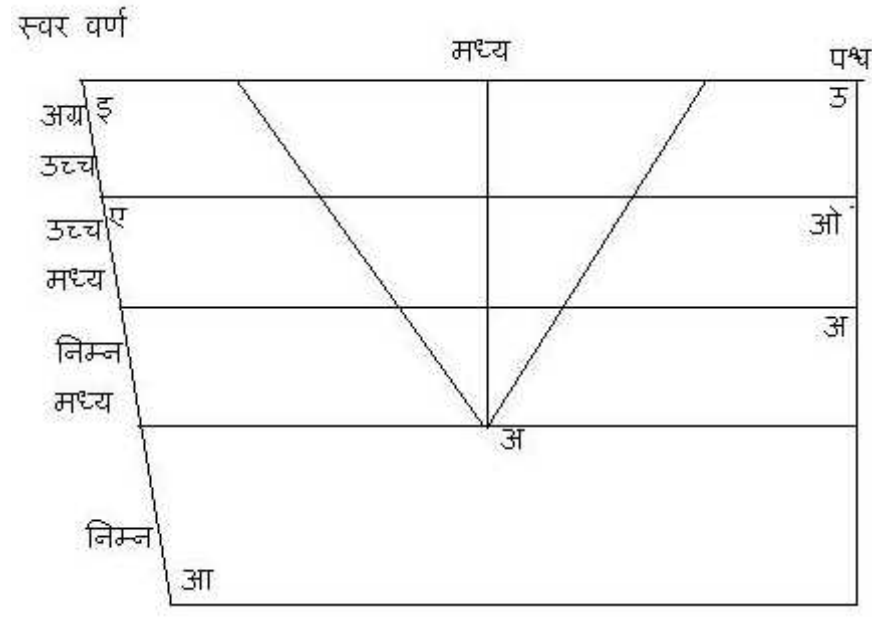
/	f		/	
f	श		f	
/	/		/	
f /	फ	f	/	
सिंह	।		f / ।	
f	f	न /	f	f
/ f	।	।		

प्रस्तुत तालिकाबाट अध्ययन गदा भोजपुरी र अन्य भाससित आपसी सम्बन्ध रहेको देखिन्छ। यस अध्ययनमा अरु पक्षमा केन्द्रित नभई केवल आधारभूत शब्द रूको तुलनामात्र गरिएको छ। यसमा भोजपुरी र बाज्जिका भाषामा शतप्रतिशत समानता रहेको पाइन्छ। त्यसैगरी भोजपुरी भाषासँग थारु र अवधी भाषाका शब्द रू f % न । रहेको पाइएको छ। यस दृष्टिबाट हेदा भोजपुरी, रू, उ , भाषाका सन्तति हुन भन्न सकिन्छ। यी भाषा रू f

२.३.४. भोजपुरी भाषाका सामान्य विशेषता:

बिहारो वगका भाषाहरू मैथिली मगही र भोजपुरी कैथी लिपिमा लेखने गथ। यसको अर्का नाम महाजनी लिपि
 १ औ शताब्दीमा भोजपुरी भाषी मुस्लिमहरूले यसलिपिको प्रयोग गरेको देखिन्छ। सन्
 १९८५ इन्डिया कम्पनीले प्रस्ताव गर्या तर मा सरकारी कामकाजको लागि मात्र प्रयोग हुने भयो र सन्
 १९९० भोजपुरी भाषा पूरे रूपमा देवनागरी लिपि लेख्य चिन्हहरू यस भाषाको लेखनका लागि प्रयोग भइरहेका
 (विकोर्पोडिया, २०१०)

भोजपुरी भाषामा देवनागरी लिपिका वणहरूमध्ये आज पनि कथ्य भाषामा सबै सुरक्षित रहेका छैनन्।
 भोजपुरीका कथ्य वणहरू यस प्रकार रहेका छन् -

द्व्यञ्जन वण

अक्षर	वर्ण	द्व्यञ्जन										स्वरयन्त्रमुख						
		क	ख	ग	घ	ङ	च	छ	ज	झ	ञ		ट	ठ	ड	ड्ह	ण	
अ	अ																	
अ	अ																	

सङ्घर्षा	प्र													
स्पश	प्र													
सङ्घर्षा	प्र													
	प्र													
वि	प्र													
	प्र													
अ	प्र													
	प्र													
अ	प्र													
	प्र													
अ	प्र													
	प्र													
अ	प्र													
	प्र													
अ	प्र													
	प्र													
अ	प्र													
	प्र													
अ	प्र													
	प्र													
अ	प्र													
	प्र													

भोजपुरी भाषाको अक्षर संरचनालाई हेर्दा : स्वर वण भन्दा अगाडि एउटा व्यञ्जन वण र पछि प्र स्वर वणपछि दुईवटा व्यञ्जन वण पनि प्रयोग भएको पाइन्छ। तहमा भन्दा वाक्याका तहमा स्वराघात पाइन्छ। शब्दको प्रयोगमा दौघ रूपको निमाण गरिन्छ। जस्तै:

लघुरूप

दौघरूप

वाक्य

?( )

? ( )

भोजपुरी भाषाको खुल्ला वणको रूपमा आगम हुने व्यवस्था पाइन्छ। वाक्य व्यवस्था हेदा कता, कम र क्रियाको पदक्रम रहेको पाइन्छ। कता अनुसार क्रियाको सङ्गति पाइन्छ। नाम पदसँग नामयोगी र विभक्ति जोडिदैन।

।   ।   रु   प्र   रु   ।   न

२.३.५. भोजपुरी भाषाको सामाजिक भूमिका:

भोजपुरी भाषा अहिलेसम्म सरकारी कामकाजको भाषा नभईकन सामान्य व्यवहारिक भाषाको रूपमा

क्षेत्र ( ) ( ) ( ) ( ) ( ) ( )

शीषकमा चचा गन सकिन्छ -

क) राष्ट्रिय भाषाका रूपमा भोजपुरी भाषा

( ) ( ) ( ) ले नेपालभित्र बोलिने सबै भाषा नेपालका राष्ट्रिय भाषा हुन् भन्ने

संवैधानिक व्यवस्था समेत यसमा गरिएको छ। नेपालको कूल जनसङ्ख्या मध्ये प्रतिशत व्यक्तिले बोल्ने

भाषा भोजपुरी तेस्रो ठूलो राष्ट्रिय भाषाको रूपमा रहेको देखिन्छ। भारतमा हिन्दीको भाषिका मानिएको भएपनि

पछिल्लो सूचना अनुसार हिन्दी र बाइगलापछि तेस्रो ठूलो जनसङ्ख्या ल त

स्वीकारेको छ। छिट्टै भोजपुरी भाषालाई स्वतन्त्र भाषाको रूपमा स्थापित गन सूचना निकालेको छ (विकोर्पोडिया,

)। मरिससमा पनि राष्ट्रिय भाषाको रूपमा भोजपुरी रहेको देखिन्छ।

ख) माध्यम भाषाको रूपमा भोजपुरी भाषा:

म भाषा भन्नाले शिक्षा सञ्चार आदिमा प्रयोग हुने भाषालाई मानिएको पाइन्छ। नेपाल सरकारको

शिक्षा मन्त्रालयबाट सञ्चालित हुने प्रवेशिका परीक्षामा ऐच्छिक विषयका रूपमा भोजपुरी पठन पाठन भइरहेको छ

र यस भाषालाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयले प्रवीणता प्रमाण पत्र तहको पठनपाठनका निमित्त स्वीकृत दिएको

( ) ( ) ( ) । उच्च माज्ध्यमिक शिक्षा परिषदले पनि पाठ्यक्रम निमाण गन तयारीमा छ। स्नातक र

स्नातोकोत्तर तहका लागि पनि इग्नू(IGNOU) ले पाठ्यक्रम तयार गरिसकेको छ।( ) ( ) ( )

साथै उत्तर भारतका कैयौं विश्व विद्यालयहरूमा उच्च शिक्षा र अनुसन्धान तहमा भोजपुरी विषय

भोजपुरी भाषामा पत्र प्रत्रिकाहरू प्रकाशित भएका पाइन्छन् जसका माध्यमले भोजपुरी र अन्य विषयका बारेमा

भोजपुरी भाषाका माध्यमले जानकारी दिइन्छ। रेडियो नेपाल आदि विभिन्न रेडियो एफ. श्रट ३ ६

, नेपालवन आदि टेलिभिजनहरूमा भोजपुरीमा कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका छन्। यस भाषामा

मनोरञ्जन दिने चलचित्रहरू पनि मनग्गे रूपमा निमाण भएका छन्। भोजपुरी भाषामा सरकारीकाम काज बाहेक

शिक्षा सञ्चार मनोरञ्जन, विभिन्न क्षेत्रमा पुगेको देखिन्छ

ग) सम्पर्क भाषाको रूपमा भोजपुरी भाषा:-

भोजपुरी भाषा निश्चित भौगोलिक सिमाभित्र प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ। यसका अतिरिक्त यस क्षेत्रमा आउने र निकट रहेका अरु भाषाका वक्ताले पनि भोजपुरी भाषीहरूसँग सम्पर्कका लागि दोस्रो भाषाको रूपमा यस भाषालाई प्रयोग गरेको देखिन्छ।

२.३.६ भोजपुरी साहित्यको संक्षिप्त रूपरेखा:

आधुनिक आय भाषाहरूसँगै जन्मेको भोजपुरी भाषा लोकसाहित्यमा धनी देखिए पनि लिखित साहित्य पछाडि देखापछि। सिन्हाले भोजपुरी भाषीहरूले संस्कृत भाषालाई नै साहित्यको रचनाको माध्यम बनाएका कारण भोजपुरी भाषामा लिखित साहित्य ल (सिन्हा, : ।) यो भाषा साहित्यिक भाषाको रूपमा प्रतिष्ठित हुन नसकेको कारण यस क्षेत्रमा शक्तिशाली राजतन्त्रको उद्वेग हुनुपनि प्रमुख देखिन्छ। भोजपुरी भाषालाई सन्तहरूले प्रयोग गरी भजनहरू रचेका छन् भने ढ । रु । । (तिवारी) त्यसै गरी नेपालमा भोजपुरी भाषाको प्रचीन रूप गण्डकी क्षेत्रका सेन तथा शाह राजहरूका केही अभिलेख र चिठी-त्र न (, :)

भोजपुरी साहित्यको इतिहासलाई सामान्यतः यस प्रकार बिभाजन गरिन्छ -

( ) प्र मे ( ) ि ( ) ध

( ) त ध ( ) ि

(क) प्रारम्भिककाल(सन् ७०० - ११००): भोजपुरी भाषाको प्रारम्भिककाल खण्डमा मागधी भाषाबाट उद्भूत इ । ि , ि ।, मगही आदिको मिश्रित रूप पाइन्छ। यस समयका साहित्यकार कविहरूमा चौरङ्गनाथ, , बिस्पा, म , कविकर्ता , ि न

(ख) आदिकाल (सन् ११०० - १३२५): भोजपुरी भाषा साहित्यको आदिकाल लोकसाहित्यमा केन्द्रित छ। यो समय आय भाषाहरू आफ्नो छुट्टै विशेषताकासाँथ अस्तित्वमा आउन थालेको हो। यस समयमा गुरु गोर

चमत्कारी कायहरूको प्रशंसामा लोकपरम्पराका रचनाहरू रचिएका मानिन्छन्। भोजपुरी भाषामा आफ्ना पूज्य भोजहरूको वीरताको गुनगान गरिएका रचनाहरू पनि रचिएका देखिन्छन्। यस्ता सामाग्रीहरूमा भोजहरूका चित्र, वीरता आदिलाई विषयवस्तु बनाएको पाइन्छ। सो, रानी रेश्मा आदि आदिकालका भोजपुरीका साहित्य हुन्।

(ग) पूर्वमध्यकाल(१३२५ - १६५०): पूर्वमध्यकाल भवितकालका नामले पनि चिनिन्छ भोजपुरीका आदिकवि कविरदास यसै कालखण्डमा देखा परेका हुन्। कविरदासका अनुयायीहरूले भोजपुरी भाषामा कृतिहरू रचना गरेका छन्। कविरदासले आफ्ना रचनाका माध्यमले समाजका कुराति, प्र, प, विसङ्गती प्रति ब्यङ्ग्य गद समाजसुधारको कामना गरेका छन्। उनका प्रमुख ग्रन्थ हुन - , ग्रन्थ, ग्रन्थ ।

(घ) उत्तरमध्यकाल (सन् १६५० - १९००): उत्तरमध्यकालमा रीतिपरक सृष्टिगार भावका कविताहरू रचिएका : यसकाल खण्डलाई रीतिकाल पनि भनिन्छ। यस कालमा सृष्टिगारिक कविताका साथ- वे भवानी कविताहरू पनि देखापरेका छन्। यस समयका प्रमुख कवि हुन् - , १, । धमदास आदि सन्तहरू। यस अर्धमा भोजपुरी साहित्यमा झूमर, , ।, , , आदि राग र छन्दहरूको विकास भएको पाइन्छ।

(ङ) आधुनिककाल (सन् १९०० - हालसम्म): भोजपुरी भाषा साहित्यको आधुनिककाल अत्यन्तै महत्वपूर्ण मानिन्छ। यसै कालमा आएरमात्र लिखित साहित्यमा विविध विधाहरू विकसित हुनपुगेका छन्। भिखारी ठकुरका कविता र नाटकले भोजपुरी साहित्यमा आधुनिकता ल्याउने काम गरेका छन्। (।, :) । साहित्यमा सेवसपियरका नामले प्रसिद्ध छन्। उनको । । त न्तै लोकप्रिय र मोड सजकका रूपमा । (।, :)। यस काल खण्डका अन्य साहित्यकार हुन - ।, प्रसिद्धनारायण मिश्र, ध, ङ, द इत, ।, न प्र रु, न्द्र । ।

क्र.	वि	वि /	श्रु
		ट ( )	३
	विदागिरी	प ट ( )	इ दी १, वि
	१	खण्डकाव्य ( )	उ श्री स
	१	प ट ( )	३
		वि ट ( )	३
		वि इय ( )	वि प
	न	काव्यकृत ( )	विश्वम्भरकुमार शमा
	त्र	वि ष ( )	पुरुषोत्तम शमा
	वि	न ( )	न्द्रप्र
		न ( )	३
		न वि प्र	न
		कथा सङ्ग्रह	वि प
	१	इय	३
		कथा सङ्ग्रह	दीपनारायण मिश्र
			न
	वि	- ' '	प्र ष
		व	न
		इय ( )	वि प

भोजपुरी साहित्यको आदिकाल स्तुतिपरक भावमा केन्द्रीत थियो भने माध्यमिककालमा आध्यात्मिक शृङ्गार विषय वस्तुमा रचनाहरू लेखिएका थिए। आधुनिककालको सुरुवातसँगै विभिन्न विषय र विधामा रचनाहरू

प्रति का छन्। वतमान समयमा आइपुग्दा कविता, , आख्यान निबन्ध र समालोचनाका क्षेत्रमा भोजपुरी साहित्यको वि

२.४. नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषाको सम्बन्ध:-

नेपाली भाषी र भोजपुरी भाषी दुबै भाषिक समाजको व्यवहार एउटै जस्तै देखिन्छ। नेपालीहरू धन आजनका लागि लाहुर जाने गर्दछन् भने भोजपुरी भाषीहरूले परदेश गएर धन आजन गरेको देखिन्छ। नेपाली वीर र कम्मरमा खुकुरी भिरेर आफ्नो जातीय पहिचान गराउँछन् भने भोजपुरियाहरू हात लिएका हुन्छन्। नेपालीहरू जस्तै भोजपुरियाहरू पनि गास, , कपासका लागि विभिन्न देशहरूमा पुगेका छन्। नेपालको तराई बसोबासका लागि आकषणको केन्द्र रहेकोछ। यस्तो वसोवासका कारण

२.४.१. सामाजिक द्विभाषिकता:

नेपालका तराईमा बस्ने भोजपुरी भाषी र नेपाल भाषी दुबैले एक अर्काको भाषा सिकेको पाइन्छ। घरमा आफ्नो मातृभाषा बोल्ने भएपनि समाजमा परिस्थिति अनुसार भोजपुरी वा नेपाली बोल्ने गर्दछन्। नेपालको का अनुसार देशका सबै भाषा राष्ट्र भएपनि सरकारी कामकाजको भाषा नेपाली नै रहने निश्चित भएकाले भोजपुरी भाषीलाई नेपाली सिक्नुपनि अवस्था रहेको छ। त्यसैगरी शिक्षा पनि नेपाली भाषामा नै दिइने रका व्यक्तिले नेपाली सिक्नुपनि बाध्यतात्मक अवस्था देखापरेको छ। नेपाली भाषीहरू पनि समाजमा सम्मिलित हुन भोजपुरी सिकेको पाइन्छ। यस्तो अवस्था भएकाले त्यहाँको नेपालीमा नेपाली भाषाको शुद्धरूप भेटाउन सकिदैन। नेपालका नेपाली र भोजपुरीको द्विभाषिकताको अवस्थालाई यस प्र देखाउन सकिन्छ -

-) नेपाली भाषामा द्विभाषिकता: नेपालको नेपाली भाषाको कूल जनसङ्ख्या ६ ८ ९ नेपाली र भोजपुरी बोल्ने गरेको सूचना प्राप्त छ।

) भोजपुरी भाषा द्विभाषिकता: । इख व्यक्तित्तमध्ये
व्यक्तित्तले भोजपुरी र नेपाली बोलने गरेको सूचना प्राप्त छ।

२.४.२. समान शब्दावली:

नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषा आधुनिक आय भाषाहरू हुन्। नेपाली भाषा शौरसेनी वा पहाडी प्राकृतको खस अपभ्रंशबाट विकसित भएको हो भने भोजपुरी मागधी प्राकृतबाट भएको हो। यी दुबै भाषाका शब्द भण्डारमा केही समानता भेटिन्छ। तत्सम शब्द उही रूपमा छन् भने तद्भव शब्दहरू केही समान छन् भने केही भिन्न छन्। आगन्तुक शब्दमा पनि समानता पाइन्छ। नेपाली र भोजपुरी भाषामा पाइने केही समान शब्दहरू तल प्रस्तुत ।

।	।	।	।	।	।
				।	।
	चन्द्रमा	।	।		
		।	।		

२.५. निष्कर्ष:

-) नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषा आधुनिक आय भाषा हुन्।
-) संस्कृत भाषाको उदात्त शाखा खस अपभ्रंशबाट नेपाली भाषा विकसित भएको हो भने भोजपुरी भाषा मागधी प्राकृत र मागध अपभ्रंशबाट विकसित भएको हो।

-) नेपाली औपचारिक रूपमा शिक्षा सञ्चार आदि विभिन्न क्षेत्रका भाषा हुनुका साथै सरकारी कामकाजको भाषा पनि हो भने भोजपुरी शिक्षा, उाँ ि मात्र पुगेको छ सरकारी कामकाजको भा
-) ि ि ि प्र रूप एघारौँ शताब्दीमा देखापरेको थियो।
-) नेपाली भोजपुरी दुबै भाषाको लिखित साहित्यको आरम्भ हुनु भन्दा पहिला लोक साहित्यको लामो परम्परा रहेको न
-) ली र भोजपुरी दुबै भाषा विश्वका विभिन्न राष्ट्र रु ि न

परिच्छेद-३

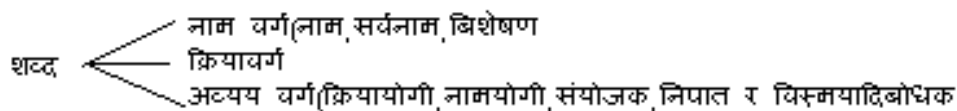
ट ि ढ

३.०. भूमिका

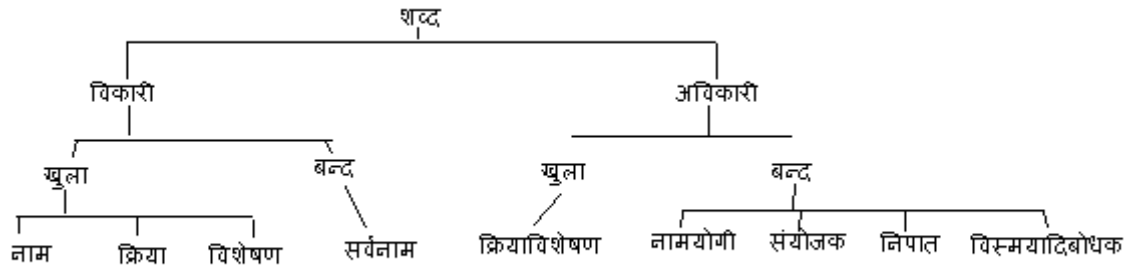
एक वा एक भन्दाबढी अक्षरले वनेको स्वतन्त्र अथपूण लघुतम भाषिक एकाई शब्द हो। सोमनाथ सिग्दयालले शब्द र पदलाई एकै मानेका छन्। (ि ग्द , :) ि रू शब्द सुरुमा शब्द नै हुन्छ र जब त्यो वाक्यमा प्रयोग हुन्छ त्यो पद बन्दछ भन्ने मान्दछन्। त्यसैले पदवगको निधारण गदा वाक्य रचनामा पदहरूको आपसी सम्बन्धलाई प्रमुखता दिइन्छ। नेपाली व्याकरण परम्परामा पदहरूलाई पाँचदेखि आठ- ि न वाक्यमा प्रयुक्त हुने शब्दहरू आपसमा भिन्न देखिए पनि अथ तात्त्विक, वाक्यतात्त्विक र रू ते क ढ रूमध्ये समान धम जनाउनेलाई एउटा वगमा र परस्परमा भिन्न देखिने शब्दलाई अर्का वगमा राखेर शब्दहरूको वर्गीकरण गन गरिन्छ। शब्दहरूका रू ट ि ि , वाक्यात्मक कोटि, पदवग वा पद विभाग भन्ने गरिन्छ।

शब्दहरूको वर्गीकरण गन क्रममा सोमनाथ सिग्दयालले नाम, सवनाम विशेषण, क्रि , क्रि , क्रि , संयोजक र विस्मयादिबोधक गरी विभाजन गरेका छन् र अघिल्ला चारलाई विकारी र पछिल्ल चारलाई अविकारी मानेका छन्। (ि ग्द , :)

(, :) ले पनि कायका दृष्टिले गरिने शब्दको वर्गीकरण नै उपयुक्त हुन्छ र त्यही नै शब्दवग हो भनेका छन्। शमाका अनुसार नाम, ि , क्रिया र अव्ययका वगमा शब्दहरूको छुट्ट्याएको पाइन्छ। प्रतराज आचाय (, : -) ि , ि , क्रि , क्रियाविशेषण, , निपात र विस्मयादिबोधक गरी वगमा मानेका छन्। हेमङ्गराज अधिकारीका अनुसार शब्दहरू अनेकौ वगका हुन्छन्। यिनको वर्गीकरण अथ, रू कायका आधारमा शब्दवगलाई प्रस्तुत गनु क न (ि ि , :)। अधिकारीको वर्गीकरण यस प्रकार छ-

नेपाली व्याकरणको अध्ययन परम्परामा शब्दहरूलाई वगमा विभाजन गर्न विभिन्न वग, देखिन्छ। तालिकामा यस प्रकार देखाउन सकिन्छ।

मा यिनै आधारमा नेपाली र भोजपुरीका शब्दहरूको तुलना गरिनेछन्।

३.१ नाम

नामलाई सामान्यत कुनै व्यक्ति, र , स्थान जुनसुकै अनुभूत र अवस्थालाई बुझाउने शब्द मानिन्छ। त्यसले लिङ्ग, वचन र कारकको भिन्नता स्पष्ट गछ। वाक्यमा कता, क (,

:)। वाक्यमा कायका आधारमा नामलाई अनिवाय र ऐच्छिक गरी दुई प्रकारमा बाँड्न सकिन्छ - ।

८

क , रू मा आउने नाम पद अनिवाय संरचक हुन्छ। यी तीन स्थानमा नाम मात्र

रू :-

:- _____

:- _____

:- ८ _____ न

वाक्यमा अनिवाय संरचक बनी आउने नामलाई को? ? भन्ने प्रश्नबाट चिन्न सकिन्छ जस्तै:-

?- , १, , न , ...

? - , ३ , , , १, ...

क टै रू मा पान प्रयोग हुन्छन्। यसरी प्रयोग हुने नामपद, सम्प्रदान आदिका विभक्ति चिन्हका साथ क्रियायोगी बनेर प्रयोग हुन्छन् या त सम्बन्ध र समानाधिकरण विभक्ति सहित विशेषणको भूमिकामा रहन्छन्। जस्तै:-

क्रि :- ई (ि वे)
_____ (म्प्र ि वे)
ि ि द न (अपादान विभक्ति)
_____ (अधिकरण विभक्ति)

ि :- _____ (म न ि वे)
शिवपुरी ग (ि)

ख) व्याकरणिक उपवग:-

वाक्यात्मक कायका आधारमा विभिन्न उपवगमा विभाजन गन सकिन्छ। ती उपवगहरू तल

ि

)व्यक्तिवाचक र जातिवाचक

कुनै व्यक्ति विशेषलाई बुझाउने ना व्यक्तिवाचक नाम हो। यो एकवचनमा मात्र प्रयोग हुन्छ। जस्तै:-

भाषा	एकवचन	बहुवचन
ि	ि	x
ि	ि	x

एक भन्दा बढी वस्तुलाई एक सख्या जनाउने नाम जातिवाचक हो। यस्ता नामपदहरू एकवचन बहुवचन

प्र क र :-

भाषा	एकवचन	बहुवचन
ि	<u>न</u>	<u>न</u> <u>रू</u>
ि	<u>_____</u>	<u>_____</u>

आ) सङ्ख्येय र असङ्ख्येय नाम

-एकाइमा छुट्टिने हुँदा गणना गन सकिने नामलाई सङ्ख्येय भनिन्छ। राम, कि, म, फि इत्ये भनिन्छ, कि, म, फि, आदि सङ्ख्येय नाम हुन्। सङ्ख्येय नाम र बहुवचन दुबैमा प्रयोग हुन्छन्। जस्तै:-

भाषा	एकवचन	बहुवचन
१	_____	_____रू
१	_____	_____

समूह हुने हुँदा गणना गन नसकिने नामलाई असङ्ख्येय नाम भनिन्छ। नेपालमा दूध, गण आदि शब्दहरू असङ्ख्येय नाम हुन् भने भोजपुरमा दूध, भीइ आदी असङ्ख्येय असङ्ख्येय नाम सधैँ एकवचनमा प्रयुक्त हुन्छन्।

भाषा	एकवचन	बहुवचन
१	_____	x
१	_____	x

इ) सजीव र निजीव नाम

न, जनावर आदि जीवित तथा सचेतन प्राणीलाई जनाउने शब्द सजीव नाम हुन्। दाजु, सीता आदि सजीव नाम हुन्। सजीव नामलाई भाले पोथीका आधारमा छुट्ट्याउन सकिन्छ। जस्तै:-

१	-	-	१	-	१
१	-	-	१	-	१

, आदि प्राण रहित एवं अचेतन वस्तुलाई बुझाउने शब्द निजीव नाम हुन्। नेपालमा घर पहा, मोती आदि निजीव नाम हुन्। निजीव नामलाई सानो र ठूलो एकाइमा विभाजन गन सकिन्छ। जस्तै:

भाषा	ठूलो	सानो
१	,	१, १
१	,	१, १

ई) मानवीय र मानवेतर

मानव वगको प्राणीलाई बुझाउने शब्द मानवीय नाम हो। मामा, , , ि , ि नाम हुन् भने। मानवीय नामले पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गको फरक-फरक अन्वित लिने गर्दछ। जस्तै:-

भाषा	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
।	— द	— ि द
।	—	— ि

मानव भन्दा इतर जन्तु वगका पशु- क्षी , । -पतङ्ग आदि प्राणीलाई बुझाउने शब्द हुन्। माछा, , , र , ि , गड्यौला आदि मानवेतर नाम हुन्। नेपालीमा मानवेतर नामले लिङ्गको सङ्गति भिन्नता देखाउदैन तर भोजपुरीमा नामको प्रकृति अनुसार लिङ्गको सङ्गति कायम हुन्छ। जस्तै:-

भाषा	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
।	— रु न	— न
	— दूध दिन्छ।	— ि
।	—	—

अरु आधारमा पनि बर्गीकरण गर्न सकिन्छ। व्यकरणिक प्रकार स्पष्ट नहुने बर्गीकरण आवश्यक देखिदैन। त्यसैले नामवगको शब्दहरूको उपबर्गीकरणमा व्यक्ति र ि , ि ि , इर इर , मानवीय र अमानवीय नामवगहरूलाई आधार बनाइन्छ।

3.2 सवनामः

नाम वा नाम पदावलीको पुनरुक्ति रोक्न आउने पदलाई सवनाम भनिन्छ। सवनाम उपवाक्यको सहायमा पनि आउन सक्छ। जस्तै:-

- ि द ि — द

व - मेरो सध हिडने बानी छ, तू मलाई स्वस्थता प्रदान गर्दछ।

सवनामले नामको बारम्बर हुने प्रयोगलाई कम गदछ र वाक्यमा स्वभाविक सुगठितता ल्याउने गदछ।
वाक्यलाई आकषक र स्वभाविक बनाउनका लागि सवनामको प्रयोग गरेको पाइन्छ।

३.२.१ सवनामका वाक्यात्मिक वगः

सवनाम नामकै स्थानमा प्रयोग गरिने भएकाले नामले गन सवै कायहरू सवनामले पनि गदछ। फलतः
सवनाम पनि वाक्यमा ऐच्छिक र अनिवाय घटकका रूप

क) अनिवाय संरचकका स्थानमा सवनामः-

रू :-

नेपाली	भोजपुरी
____( )	____( )
____( )	____( )
१ ____ २	१ ____ २

ख) ऐच्छिक संरचकका स्थानमा सवनामः-

	नेपाली	भोजपुरी
क्रियायोगी	____(ई)सप माया।(ई के)	____(ई)
	____( ) ई (सम्प्रदान विभक्ति)	____( ) ई
	____( ) (अधिकरण विभक्ति)	____( )
ई	____( ) र (सम्बन्ध विभक्ति)	____( )
	____(ई ई) र (ई)	____(ई ई)

सवनामले पनि नामले जस्तै वचन र कारक सम्बन्ध स्पष्ट गछ र सन्दर्भ अनुसार लिङ्गको अन्वित लिन
सक्तछ परन्तु भिन्न-ई ई ई रू रू ;

नेपाली

भाइ पसल गयो अनि उसले किताब किन्यो।

बाहिनी पसल गई अनि उसले किताब किनी

भोजपुरी

ई ई

बाहिनी दुकान गइल आ ऊ किताब किनलस।

यस दृष्टिबाट हेदा सवनाम नामकै सम्पूर्ण काय गन सक्षम देखिन्छ। तर नामको जस्तो अथ सवने क्षमता यसमा हुँदैन। राम र श्याम दुबैले भिन्न भिन्न अथ वहन गद ि र सवनाम पदले कोशीय अथ दिन सवदैन। नामको आश्रयमा सवनाम रहन्छ भन्न सकिन्छ।

३.२.२ सवनामका व्याकरणिक उपवगः-

त ि कायका भिन्नताका आधारमा सवनाम निम्न प्र

३.२.२.१ पुरुष वाचक सवनामः-

क , श्र ि यको सन्दभ जनाउने सवनामलाई पुरुषवाचक सवनाम भनिन्छ। यो सवनाम व्यक्ति(स्त्री रु) नामको सङ्गमा प्रयुक्त हुन्छ। यसका पनि तीन प्रकार हुन्छन्: प्रथम पुरुष , दा रु , रु

अ) प्रथम पुरुष

वक्तालाई जनाउने अथात बोल्ने व्यक्तिलाई जनाउन प्रयोग गरिने सवनाम प्रथम पुरुषवाचक सवनाम हो। जस्तैः-

नेपाली

भोजपुरी

, , , मं ि , / ि , / , म

आ) द्वितीय पुरुषः- श्रोतालाई जनाउने अथात जोसंग बोलिदै छ त्यस व्यक्तिलाई जनाउन प्रयोग गरिने सवनाम

द्वितीय पुरुषवाचक हुन्छ। नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा तहगत आदरका आधारमा द्वितीय पुरुषवाचक

रु र :-

नेपाली	आदर	भोजपुरी
	(न)	/ ि
ि ि रु	(न)	/
	(विशिष्ट)	/
	(विशिष्ट)	/

रु	(विशिष्ट)	/
----	-----------	---

इ) तृतीय पुरुषः- वक्ता र श्रोता भन्दा अन्य कुनै व्यक्तिका बारेमा सूचना दिन सवनाम तृतीय पुरुषवाचक सवनाम हो। नेपाली र भोजपुरीका तृतीय पुरुष वाचक सवनामहरूलाई यस प्रकार देखाउन सकिन्छ।

। , , ि , त , , , ि रु, रु ि

। , , , (रु), , ि

टिप्पणी:-

(क) नेपाली भाषामा प्रयोग हुने प्रथम पुरुषको एकवचन ' ' सवनामका ठाउँमा हम प्रयोग भएको छ। त्यसै गरी

। / / ि प्र न

(ख) द्वितीय पुरुष एकवचन जनाउने ' ' ि रु । ' ' न न दा

रु । ि ि रु न । ' ' ि न च

ि ि ष ि । , , रु, रु, रु प्र

भएको पाइन्छ भने भोजपुरीमा रउआँ, , इहाँलोग बहुवचनमा प्रयोग भएको पाइन्छ।

(ग) नेपाली भाषामा तृतीय पुरुषवाचक सवनाम यो, , ि , त , , ि , , ि रु, रु ि

शब्द पाइन्छन् भने भोजपुरीमा पनि क्रमशः , , , , , ऊ लोग आदि शब्दहरू प्रयोग

न

3.2.2.2 दशक सवनामः

त वे स लाई तोकेर बताउने सवनाम दशक सवनाम हो। यो पनि निकटवर्ती र

दूरवर्ती गरी प्र न

क) निकटवर्ती:-

नेपाली

भोजपुरी

नेपाली

भोजपुरी

रु

/

ि रु

ख) दूरवर्ती:-

नेपाली	भोजपुरी	नेपाली	भोजपुरी
त			/
रु			
रु			

3.2.2.3 सम्बन्धवाचक सवनाम:-

वाक्यमा दुई उपवाक्यहरूका बीच आपसी सम्बन्ध स्थापित गराउने सवनाम सम्बन्धवाचक हो । नेपाली र भोजपुरीमा मानवीय र मानवेतर दुबै प्रकारका सम्बन्धवाचक सवनाम पाइन्छन्। जस्तै:-

।	।
— मिहिनेत गछ त्यो सफल हुन्छ।	— ।
— , त्यो ल्याऊ।	—

नेपालीमा जो र जे का अतिरिक्त जुन सवनाम पनि प्रचलित छ। यसले मानवीय र मानवेतर दुबै न । , त्र न म न प्र : जसो निश्चित नै हुन्छन तैपनि तिनमा । / । इ रु बनाउन पनि सकिन्छ। यस प्रकारको व्यवस्था नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा पाइन्छ। जस्तै:-

नेपाली	भोजपुरी
_____ । । । न	_____ ।
न न । !	। _____
_____ बेला आए पनि हुन्छ।	_____ ।

नेपालीमा सम्बन्धवाचक निश्चित सवनाममा सुकै- ि /पदांश जोडी अनिश्चयवाचक सवनाम बनेको देखिन्छ भने भोजपुरीमा चाहे- /पदांश जोडी अनिश्चयवाचक बनेको देखिन्छ। भोजपुरीमा प्रश्नवाचक ' ' अनिश्चयवाचक बनाएको देखिन्छ।

३.२.२.४ प्रश्नवाचक सवनाम

कुनै नामका सङ्ग्रामा आई प्रश्न वा जिज्ञासा व्यक्त गर्न सवनाम प्रश्नवाचक हुन्। मानवीय र मानवेतर दुबै

ि न - भिन्न प्रश्नवाचक सवनाम नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा पाइन्छन्। जस्तै:-

	नेपाली	भोजपुरी
	। _ ि ?	हे / _ ?
	ि मं _ ?	_ ?
+	ि _ ि?	_ ?
	ि _ व्यजन खान्छौ?	_ ठ ?

माथिका प्रश्नवाचक सवनाम सामान्यतः ि श न न्। यिनमा केही पद/ ि श वाचक पनि बन्ने गर्दछन्। जस्तै:-

	नेपाली	भोजपुरी
	_। ?	_ ?
	_ ि ?	_ ?
+		_ ि ?/ ि ?

टिप्पणी:-

- ( ) ि श ि ि पदांश जोडिन्छ भने भोजपुरीमा हु र ओ पदांश जोडिन्छ।
- ( ) नेपालीमा अनिश्चय वाचक प्रश्नवाचक सवनामको बहुवचन रु मानवीय र मानवेतर दुबैका लागि एउटै हुन्छ भने भोजपुरीमा मानवीयमा लोग पद जोडिन्छ भने मानवेतर(निजाव) रु

३.३. विशेषण

विशेषण, अथवा नामको अथलाई स्पष्ट गन, विस्तार गन, सीमित गन वा विशिष्ट बनाउने पद नै विशेषण हो। यसले कुनै नामपदको विशेषता बताउने भएकाले विशेषण भनिएको हो। यसले जसको विशेषता बताउँछ त्यस नामलाई विशेष्य भनिन्छ। जस्तै:-

	विशेषण	विशेष्य
१		२
१	१	

विशेषण विकारी वगको शब्द भएकाले लिङ्ग, वचन र कारकाका आधारमा रूपान्तरण हुने गर्दछ। विशेषण वाक्य रचनाका अवस्थामा दुई प्रकारले संयोजित हुन्छन्। ती हुन् ऐच्छिक र अनिवाय।

वाक्य रचनामा पूरकका स्थानमा आउँदा विशेषण पद अनिवाय वि न स :-

१:- वि _____

१:- वि _____

वाक्य रचनामा पदावलीका अङ्ग बनी आउने विशेषण ऐच्छिक संरचक हुन्छन्। जस्तै:-

१:- _____ न

१:- _____

विशेषणले नामिक पदको अथ विस्तार, सङ्ख्या आदिको विस्तार गन भएकाले विशेषणलाई विभिन्न वगमा विभाजन गरिन्छ। विभिन्न वगका विशेषणको चर्चा तल गरिएको छ।

३.३.१. गुणबोधक:

विशेषण ( ) , स , कत्रो आदि विशेषता बताउने पदलाई गुणबोधक विशेषण भनिन्छ। ने १

१ विशेष प्र

नेपाली

भोजपुरी

नेपाली

भोजपुरी

मं

वि

न

न

विद वि

विद्यार्थी

न

स

f

f

f

3.3.2. सम्बद्धात्मक

रु, वस्तु आदिसगँ सम्बद्धता जनाउने विशेषण पदलाई सम्बद्धात्मक भनिन्छ। नेपाली र भोजपुरीका सम्बद्धात्मक विशेषणहरू यस प्रकार छन् -

नेपाली

भोजपुरी

_____

_____

_____

_____ f _____

_____ तै _____

_____ f (इँ)

दक्षिणी

_____ f _____

सम्बद्धात्मक विशेषणको प्रयोग गदा नेपालीमा लिइंग, विभेद देखिएको छैन तर भोजपुरीमा देखापदछ। जस्तै:-

नेपाली

भोजपुरी

f इँ

_____ ।

_____ f _____

स्त्रीलिङ्ग

_____ ।

_____ f _____

3.3.3. भेदक

, को विभक्ति लागेका शब्दहरू भेदक विशेषण हुन्। यिनले भेदय। विशेष्य बनी आउने अर्का नामको लिइंग र वचन अनुरूप लिन्छन्। नेपाली भाषामा लिइंग, रु f f न् -भिन्न रूपहरू देखापरे तापनि भोजपुरीमा देखापदैन। जस्तै:-

भाषा

एकवचन पुलिङ्ग

एकवचन स्त्रीलिङ्ग

बहुवचन

।

३ _____

श्यामकी ।

३ _____ रु

_____ फ _____

_____ फ ।

_____ फ रु/ । रु

१   ३ _____   ३ _____   १   ३ _____
 _____   _____   १   _____

३.३.४. परिमाण वाचक:

फि फ (,) फि ने विशेषण पद परिमाण वाचक हुन्। नेपाली र भोजपुरीमा परिमाणवाचक विशेषण यस प्रकार रहेका छन् -

नेपाली:- फि, त्ति, फि, फि, फि, फि, फि

भोजपुरी:-, फि, , फि

३.३.५. तुलनात्मक :

दुई वा दुई भन्दा बढीको तुलना गदा नामयोगी जोडिने नाम वा सवनाम पदलाई तुलनात्मक विशेषण

फि न् १ ' न् ' नामयोगी जोडेर यस्तो पद बनाइन्छ भने भोजपुरीमा ' ' न् स :-

नेपाली

भोजपुरी

फि न् ३

३ फि

३ _____ न् द्वि

३ _____ द्वि

१, बढी के आदि शब्दहरूको प्रयोग गरेर पनि तुलना गरेको पाइन्छ। जस्तै:-

१ _____ ' द्वि ' न्

नेपाली र भोजपुरीमा उपमा वाचक शब्दहरू विशेषणमा जोडिएर पनि तुलनावचक पद बनेको पाइन्छ। जस्तै:-

नेपाली

भोजपुरी

_____ रु

_____

ढुङ्गो झ माटो

त फि _____ माटो कडेर नार्हि होला।

३.३.६. सावनामिक:

विशेष्यको अगाडि आएर त्यसको विशेषता बताई विशेषणको काम गन सवनामलाई सावनामिक विशेषण भनिन्छ।

र :-

१:- ___ व्यक्ति, ___ व के रू, ___ व्यक्तिहरु, ___ स रू ।

१:- ___ (त), ___ ( ), ___ ( ) ।

३.३.७. सङ्ख्यावाचक

सङ्ख्यावाचक शब्दहरूले गणनाका एकाइहरूलाई जनाउँछन्। विशेष्यको सङ्ख्यात्मक विशेषता बताउने भएकाले यिनलाई सङ्ख्या वाचक विशेषण मानिएको हो। यिनका पनि विभिन्न प्रकारहरू पाइन्छन्।

( ) गणना वाचक:- नामसँग अन्वित भई एकाइको गणना जनाउने शब्द गणना वाचक हुन्। यिनलाई सामान्य सङ्ख्यावाचक पनि भनिन्छ। जस्तै:-

१	१
, , , , , , , , , ,	/ , , , , , , , , , ,
, , , ह, ह, , न्ध, ह, त्र,	, , , , , ह, ह,
, न , , , व , च , ,	ह, ह, ह, , ह,
१ , , , न , , १, सत्तरौं असी, ढ ,	, , , , , , , , ,
, , , , , , , , , ,	, १ , , , , , , , ,
, , , , , , , , , ,	, ढ , , , , , , , ,
, , , , , , , , , ,	/ / , , , , , , , ,

( ) क्रमवाचक:- सङ्ख्यावाचक विशेषणले क्रमको जानकारी दिएमा ती क्रमवाचक हुन्छन्। जस्तै:-

१	१
१ , सं, सं, , , , १, १	१ , , , , , , , , ,
१	१

नेपाली र भोजपुरीमा देखिएका यी क्रमवाचकका लिङ्गभेदौ रू ि

( ) आवृत्ति वाचक:- विशेष्यको आवृत्तिको सङ्ख्या जनाउने सङ्ख्यात्मक विशेषणलाई आवृत्ति वाचक भनिन्छ।

ि पद जोडी आवृत्ति वाचक शब्द बनाइन्छ भने भोजपुरीमा हरा, बेरि गुना आदि पद जोडी आवृत्ति वाचक शब्द बनाइन्छ। जस्तै:-

ि	ि
ि	ि

( ) अंशवाचक:- सङ्ख्याको अंश जनाउने पदलाई अंशवाचक भनिन्छ। नेपाली र भोजपुरी अंशवाचक सङ्ख्यात्मक

ि प्र

ि	ि
(-), (-), (-), (-),	(-), ि (-), (-), (-), (-),
(-), (-) ि	(-), (-), (-), ि

अंशवाचक विशेषणका दृष्टिबाट हेदा नेपाली भन्दा भोजपुरीमा बढी शब्द पाइन्छन्। जस्तै:- (-),

(-) ि

3.8. क्रियापद:

व ि ट, स्थिति वा अवस्था बुझाउने शब्दलाई क्रिया भनिन्छ। क्रिया वाक्यको अनिवाय घटक हो। यसको संयोजन बिना वाक्य पूरा हुन सक्दैन त्यसैले क्रियाले वाक्य समापन गर्दछ। यसैले वाक्यलाई समापन गर्न सक्ने क्रिया लाई समापिका क्रिया हो भने वाक्य पूरा गर्न न सक्ने क्रिया नरू :-

क्रिया) रु ल) रु
 ि) रु)

असमापिका क्रियाहरू सहायक क्रियाहरू सित अन्वित भई संयुक्त क्रियाको अङ्ग बनी समापिका क्रिया बन्न सक्छन्। यो प्रवृत्ति न

नेपाली

भोजपुरी

१- ि क ि / -
 - रु ; - म ि
 - ि - ि

क्रियापदका प्रकार:- क्रियापदलाई वर्गीकरण गर्न धेरै आधार पाइन्छन् तर पनि यसलाई वर्गीकरण गर्न प्रमुख आधार भने वाक्य रचनामा यसले लिने आधारभूत पदहरूको सङ्ख्या देखिन्छ। यस आधारमा क्रियापदलाई चार वर्गमा विभाजन गरिन्छ।

) अकमक:- वाक्य पूरा गर्नका लागि कमको अपेक्षा नराख्ने क्रियापद अकमक हो। यसमा कता त्र पद हुन्छ। नेपाली र भोजपुरी भाषामा यसप्रकारका क्रियापदहरू पाइन्छन्। जस्तै:-

नेपाली

भोजपुरी

) रु)
) इ) ि

नेपाली र भोजपुरीमा केही अकमक क्रिया( ) प्र -

नेपाली

भोजपुरी

इ, , , , इ,
 , द, , इ,
 ि ि
 इ, , द, , व, ,
 , (म), , (त)
 ि ि

आ) सकमक

वाक्य पूरा गन कताका अतिरिक्त कम पद पनि आवश्यक पन क्रियापदलाई सकमक भनिन्छ। यसलाई एकमक पनि भनिन्छ। यस प्रकारका क्रियाले कता भन्दा बाहेक एक कम पद पनि अन्वित गर्दछन्। नेपाली र भोजपुरीमा यस प्रकारका क्रिया प्रकार रहेका छन्-

नेपाली		भोजपुरी	
)	रु <u>ढ</u>	)	रु _____
)	<u>रु</u>	)	_____

इ) द्विकमक:-

वाक्य पूरा गनका लागि दुईवटा कम पदको अपेक्षा राख्ने क्रिया द्विकमक हो। यस प्रकारका क्रियाले कता भन्दा बाहेक अप्रत्यक्ष कम र प्रत्यक्ष कमको पनि अन्वित गर्दछ। नेपाली र भोजपुरीमा यस प्रकारका क्रियापदहरू

रु :-

)	<u>रु</u>	)	<u>रु</u>
)	रु <u>रु</u>	)	रु _____
)	रु <u>रु</u>	)	रु _____
)	रु _____	)	लईकि मतारी से एक बात _____

नेपाली र भोजपुरीमा द्विकमक क्रिया यस प्रकार रहेका छन् -

<u>रु</u>	<u>रु</u>
रु, रु, रु, रु, रु, रु, रु, रु, रु, रु	रु, रु, रु, रु, रु, रु, रु, रु, रु, रु

ई) पूरकापेक्षी

वाक्य पूरा गनका लागि कम भन्दा बाहेक एउटा पूरकको अपेक्षा राख्ने क्रिया पूरकापेक्षी क्रिया हो। यस्ता क्रियाहरू आफू स्वयंले वाक्य पूरा गन सक्दैनन् र एउटा पूरकको आवश्यकता ठान्दछन्। पूरकापेक्षी क्रिया कतूपूरक र _____ प्र रका हुन्छन्। अकमक क्रिया कतूपूरक हुन्छन् भने सकमक क्रिया कमपूरक हुन्छन्। यस्ता क्रिया नेपाली र भोजपुरी दुवै भाषामा पाइन्छन्। जस्तै:-

नेपाली		भोजपुरी		
)	)	—	)	—
)	)	१ —	)	१ —
)	)	रिलाई सभापति —	)	सभासद सभ हरिके सभापति —
)	)	। —	)	। —

संयोज्यताका आधारमा क्रियापदलाई अध्ययन वर्गीकरण गर्न सकिन्छ। संयोज्यताका आधारमा क्रियालाई दुई वगमा विभाजन गर्न सकिन्छ। कम/भाववाच्य र प्रेरणाथक

कमवाच्यका वाक्यमा क्रियापदको संयोजकता घट्दछ अर्थात् अकमक क्रियामा संयोजक पद अनिवाय संरचक हुँदैन भने सकमक कम मात्र रहन्छ कता हुँदैन। जस्तै:

नेपाली		भोजपुरी	
	। न		
	। ।		।
दा	र ।		भैयाके पुस्तक दियाइल।

प्रेरणाथक वाक्यमा क्रियापदको संयोजकता बढ्दछ। यस्तो वाक्यमा प्रेरणा प्रदान गर्न एउटा व्यक्तिवाचक नाम पनि थप्पिन्छ। त्यसकारण प्रेरणाथक क्रियाले संयोजकता बढाएको हुन्छ।

नेपाली		भोजपुरी	
—	—	—	—
।	।	।	।
दा	— रामबाट श्यामलाई किताब दिन लगाई।	—	१ ।

माथिका उदाहरणमा रेखाङ्कित गरिएका पद रू संयोजित भएका छन्। तिनले लगत्तैपछि आउने प्रेरणा दिने काम गरेका छन्। यस प्रकारबाट हेदा प्रेरणाथक वाक्यमा एउटा प्रेरक र एउटा प्रेय पद रू रहेका हुन्छन् भन्ने निश्चित हुन्छ। दुबै भाषामा यस प्रकारका क्रिया रू रू प्र न रू ;

क्रि _____
 प्रेरणाथक _____
 द्विगुणित प्रेरणाथक १ _____ २ _____

3.9. क्रिया विशेषण

क्रियाको विशेषण तथा परिवेश जनाउने शब्दलाई क्रिया विशेषण भनिन्छ। किन,   ,   ,   आदि प्रश्नको उत्तरमा आएर क्रियाका रीति, परिमाण आदि विशेषता र काल स्थान आदि परिवेश जनाउने

र :-

	नेपाली	भोजपुरी
) <u> </u> <u> </u>		<u> </u>
) <u> </u> <u> </u> <u> </u>		<u> </u> <u> </u>
) <u> </u> <u> </u>		<u> </u>

क्रियाविशेषणले केवल क्रियाको विशेषता मात्र नबताई विशेषण वा क्रियाविशेषणकै पनि विशेषता स्पष्ट

र :-

	नेपाली	भोजपुरी
क्रियाको विशेषता	<u> </u> <u> </u> <u> </u>	<u> </u>
<u> </u> <u> </u>	<u> </u> <u> </u> <u> </u>	<u> </u>
क्रि. <u> </u> <u> </u>	<u> </u> <u> </u> <u> </u>	<u> </u> <u> </u>

क्रिया विशेषण पद खुला वगको शब्द हो। यी पदहरू कता, कम र पूरक जस्तो वाक्यको अनिवाय घटक मानिदैनन्। यसको प्रयोग ऐच्छिक रूपमा गर्न सकिन्छ। कतिपय अवस्थामा क्रिया विशेषण सँग विभक्ति/ रूप पनि संयोजित हुन पुग्दछन्। यस्ता नामयोगीहरू पनि क्रियाविशेषणकै कोटिमा अन्तभूत हुन्छन्। जस्तै:

नेपाली

भोजपुरी

) _____ ि

_____

) भोलिदेखि हई न

_____ हई

) _____

_____

क्रिया विशेषणहरूले वाक्यमा रीति, ि , ि , स , ि ि

क्रियाविशेषणहरूलाई निम्न प्रकारमा छुट्याइन्छ।

3.9.1. कालवाचक:-

समयको सूचना दिने क्रियाविशेषण काल वाचक हो। वाक्यमा कहिले? भन्ने प्रश्नको उत्तरमा आउने पद नै कालवाचक क्रियाविशेषण हो। जस्तै:-

नेपाली

भोजपुरी

) ि _____ त

) ि _____ सुत्तत रहली ।

) _____ काठमाण्डौ पुग

) _____ ।

) ि _____

) _____

3.9.2 स्थानवाचक:-

स्थानको सूचना दिने क्रियाविशेषण स्थानवाचक हो। वाक्यमा कहाँ भन्ने प्रश्नको उत्तरमा आउने क्रियाविशेषण भन्ने बुझिन्छ। यस्ता क्रि ि स , स्थिति वा परिवेशलाई संकेत गदछन्। जस्तै:-

नेपाली

भोजपुरी

( ) _____ ि

( ) _____ ि

( ) _____

( ) _____

( ) ि _____ न ?

( ) _____ ?

३.५.३. परिमाणवाचक:

क्रियाको परिमाण बुझाउने क्रियाविशेषण परिमाणवाचक हुन्। र :

नेपाली	भोजपुरी
) <u> </u> <u> </u> <u>द</u>	) <u> </u>
) <u>f</u>	) <u>f</u> <u>f</u>
) <u> </u>	) <u> </u>

३.५.४. रीतिवाचक:

क्रियाका कायको ढङ्ग बताउने क्रियाविशेषण रीतिवाचक हो। कसरी भन्ने प्रश्नको उत्तरमा आउने क्रियाविशेषण हो। जस्तै:-

) <u>र</u> <u>ल</u>	) <u>f</u>
) <u>f</u> <u> </u> <u>f</u> <u>इ</u>	) <u>f</u> <u> </u>
) <u>f</u> <u>र</u> <u>ल</u>	) <u> </u>
) <u> </u> <u>न</u> <u>र</u>	) <u> </u>

३.५.५. आवृत्तिवाचक :

क्रियाको कायको बारम्बारता जनाउने क्रियाविशेषण आवृत्तिवाचक हो। यस्ता क्रियाविशेषणले कति पल्ट भन्ने उत्तर प्रश्नको उत्तर दिने गर्दछ। जस्तै:-

नेपाली	भोजपुरी
( ) <u>f</u> <u> </u> <u>ल</u>	( ) <u>f</u> <u>f</u> <u> </u>
( ) <u>जहिले पनि</u> <u>डुलि</u> <u>रहन्छ</u> ।	( ) <u> </u>

( ) १ ___ विद्यालय जान्छ।

( ) १ ___ दि

( ) १ कहिल्यै पनि

( ) ___ फि

३.६. नामयोगी:

नामिक शब्द वा पद समूहका पछाडि जोडिएर अन्य नाम क्रिया आदि सँग सम्बन्ध गराउने शब्दलाई वि न विशेषण र क्रियाविशेषणका पछाडि जोडिने शब्द हुन्। नामयोगीलाई शब्द भन्ने गरिएको भए पनि अन्य वगका शब्दका वगमा स्वतन्त्र अथ भन्ने हुँ ठ न फि ठ फि सम्बन्ध मात्र स्थापित गरी ती पदलाई क्रियायोगी बनाउछन् त्यसैले यिनलाई व्यकरणक शब्द भन्ने गरिन्छ।

नामयोगी नामिक पदसँग योजित नभइ स्वतन्त्ररु मा प्रयोग हुँदा तिनीहरूले यिनै वगको शब्द रु

रु :-

नाम	नामयोगी
) ___ १	) ___ फि
) फि <u>रुद्ध</u>	) १ <u>रुद्ध</u> <u>ठ</u>

विशेषण	नामयोगी
) <u>फि</u> <u>फि</u> <u>क</u>	) <u>फि</u> <u>फि</u> <u>क</u> उ व्यापार पनि गछ।
) ___ ई	) ___

रु , सवनामासित युक्त भएर क्रियायोगीका रु मा रुपान्तरित हुन्छन्। जस्तै:-

) <u>फि</u> <u>फि</u>
) फि <u>_____</u> <u>फि</u>

रु विभिन्न प्रकारका क्रियायोगीक अथ बहन गदछन्, जसका आधारमा यिनको वर्गीकरण गन

फि न

नामयोगीका प्रकारहरू:-

१) समयवाचक:-

नेपाली		भोजपुरी	
)	१ टै ऊ हिँड्यो।	)	___
) १	१	) १	___

२) स्थानवाचक:-

नेपाली		भोजपुरी	
)	१ ख	)	___
)	१ म न	)	१ म न

३) रीतिवाचक:-

)	१ न	)	१/१ १ न
)	___	)	___ १

४) हेतुवाचक:-

)	१	)	___
)	१	)	___

५) अर्थाधवाचक:-

१	सङ्घष गनुपछ।	१	सङ्घष करेके चाहिं।
---	--------------	---	--------------------

६) दिशावाचक:-

१	___	१	___
१	___	१	___

७) सहायवाचक:-

_____) श _____ ह _____) श _____ ह
_____) ि _____ न _____) ि _____

८) विनिमयवाचक:-

_____) श _____ ह _____) श _____ ह
उसले रञ्जनलाई शान्तिको _____ न _____ न _____ न ि
_____) श _____ न _____) श _____

९) अभाववाचक:-

_____) ि _____ र _____) ि _____ र
_____) ि _____ न _____) ि _____

टिप्पणी:-

- ( ) ि हरे अवलोकन गदा के देखिन्छ भने नेपालीमा नामयोगी नामसँगै जोडिएर लेखिन्छन भने भोजपुरी छुट्टै लेखिएको देखिन्छ।
( ) नेपालीमा नामयोगीहरूको संयोजन हुँदा विनिमयवाचकसँग मात्र विभक्ति चिन्हको प्रयोग भएको देखिन्छ भने भोजपुरीमा धेरैजसो नामयोगीहरूको योगमा विभक्ति चिन्हहरूको प्रयोग भएको प्रयोग भएको देखिन्छ।

३.७. संयोजक:-

व ब , शब्दसमूह र उपवाक्य एकाइहरूलाई जोड्ने शब्दलाई संयोजक भनिन्छ। यो बद्ध वगको शब्द हो त्यसैले यसको रूपान्न हुँदैन र कोशीय अथ पनि हुँदैन। यसले दुई वा न । , । ,
व व र व्याकरणिक सम्बन्ध स्थापित गरी तिनलाई एउटै एकाइका र
र :-
र :-

पदावलीहरूको संयोजन:- ि _ श्यामको बहिनी।

उपवाक्यहरूको संयोजन:- इ _ ल न

उपवाक्यहरूको संयोजन:- ि _ खच हुन्छ।

संयोजकहरू संयोजनको भिन्नताका आधारमा यसलाई वगमा बिभाजन गरिन्छ - निरपेक्ष र सापेक्ष

अ) निरपेक्ष:-

स्वतन्त्र वा समान स्तरका दुई पद, पदावली वा उपवाक्यहरूलाई जोड्ने संयोजक निरपेक्ष हो। यस्तो संयोजकले

ि क्ष रू ढ ि रू स :-

नेपाली

भोजपुरी

( ) _ १

( ) _ १

( ) _ न

( ) _

( ) _ किताब किन्छन् _

( ) ि ि ि _

( ) , _ ि ि

( ) _ ढ

टिप्पणी:-

( ) । यिनका अतिरिक्त कि, ि .....ि , , , , ि , , न ि ि क्ष

रहेका छन्। त्यसैगरी भोजपुरीमा उपरोक्त भन्दा बाहेक अफिनु( ) ।(किन्तु), , ... (.....),

( ) आदि निरपेक्ष संयोजक पाइन्छन्।

आ) सापेक्ष संयोजन:-

ख वय र एउटा अधीन उपवाक्यलाई जोडेर मिश्रवाक्य बनाउने संयोजक सापेक्ष संयोजक हो। यस्ता संयोजकले असमान स्थितिमा वा सापेक्ष रू मा रहेका उपवाक्यहरूलाई जोड्ने गर्दछन्। नेपाली र भोजपुरीमा यसप्रकारका संयोजकहरू रहेका हुन्छन्। जस्तै:-

नेपाली

भोजपुरी

( ) ि ' भनी ि

( ) ' कहके

( ) ि ि किनभने र

( ) हम साँझ म ना निकलिला काहे कि

( ) कि मिं । ( ) जे ।
 ( ) । र मानौ हूँ ( ) । मानो ।

नेपालीमा उपरोक्त सापेक्ष संयोजक बाहेक भनेर, न, र, ... , र ... भने आदि सापेक्ष संयोजक रहेका छन्। त्यसैगरी भोजपुरीमा पनि जेह म ( ) ( ) ( ) र क्ष

3.8. निपात:-

वाक्यमा आश्रितका रूपमा प्रयुक्त भई वाक्यात्मक धारणा घोषित गर्न पद नै निपात हो। निपातहरूले बोलचालमा आफ्नो भनाइलाई चमत्कारपूर्ण र मिठासपूर्ण बनाउन नाम, सवनाम र विशेषणसित जोडिई वाक्यलाई सुमधुर बनाउने गर्दछन्। निपातहरू बद्ध वगका शब्द हुन्। रूपायन नहुने विकारी वगका शब्द हुन्। यिनको आफ्नो स्वतन्त्र कोशीय अर्थ हुँदैन। निपातहरूले वाक्यमा आश्रित भई तिनमा निश्चय, अर्थ, र निपात गदछन्। नेपाली र भोजपुरीमा रहेका निपातहरू विभिन्न प्रकारका छन्। तीमध्ये केही निपातहरू तल प्रस्तुत गरिएका छन्।

	।	।
इ	द _?	। _?
अ :	—	—
:	रि — द	रि —
रि :	त रि मं	— रि
श :	— रि	— रि

3.9. विस्मयादिबोधक:

से , ते द रि रि नि द

यस्ता शब्दले कुनै रूपायन लिदैनन्। विस्मयादिबोधक सिङ्गो व रूपमा प्रयोग हुन्छन्। विस्मयादिबोधकपछि आउने वाक्यले विस्मयादिबोधककै अर्थ विस्तार गर्न गर्दछन्। नेपाली र भोजपुरी भाषामा आ-आफ्नै किसिमका विस्मयादिबोधकहरू रहेका छन्।

	नेपाली	भोजपुरी
)	रु	, अरु छिटो दगुर।
)	रु	रु ! रुं न रु !
)	रु ! रु रु	रु ! ?(!
)	रु ! ठिक भन्नु भयो।	रु ! रु रु
)	रु	-
)	रु	-

३.१०. निष्कर्ष:-

नेपाली र भोजपुरी भाषाका व्यकरणिक शब्दको तुलनात्मक अध्ययनको निष्कर्ष प्र न -

-) नेपाली भाषामा जस्तै नामका व्यक्ति रु , सङ्ख्येय र असङ्ख्येय सजीव र निर्जीव, मानवेतर नामका प्रकारहरू भोजपुरीमा समान पाइन्छन्। नेपालीमा मानवेतरले लिङ्गको सङ्गति फरक राख्दैन भने भोजपुरीमा नामको प्रकृति अनुसार लिङ्गको सङ्गति कायम हुन्छ।
-) नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा पुरुषवाचक, सम्बन्धवाचक, प्रश्नवाचक आदि सवनामका भेदहरू रु न
-) नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा विशेषणका गुणबोधक, सम्बन्धात्मक भेदक, रु , त , सावनामिक, सङ्ख्यावाचक आदि भेदहरू समान रु मा देखापडछ। नेपालीको सम्बन्धात्मक विशेषणमा लिङ्ग विभेद देखापडन भने भोजपुरीमा यस्तो विभेद देखापडछ। त्यसैगरी नेपालीमा भेदक विशेषणको प्रयोगमा भिन्न भिन्न रु हरु देखापडछन् तर भोजपुरीमा यस्तो भेदक विशेषणका भिन्न भिन्न रु
-) नेपाली र भोजपुरीमा क्रियापदको प्रयोग समान रु प्र न , दा , पूरकापेक्षी क्रियाहरू दुबै भाषामा पाइन्छन् भने समार्पिका र असमार्पिका क्रियाका प्रयोग पनि समान रु न

-) नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा क्रियाविशेषणहरू पनि समान रूपमा प्रयोग हुन्छन्। आवृत्तिवाचक क्रियाविशेषणहरू पाइन्छन्। दुबै भाषामा यादृच्छिक रूपमा अनुकरणात्मक शब्दहरू पनि पाइन्छन्।
-) नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा 'रु' ले प्रयोग भएको पाइन्छ। भाषाको प्रकृति अनुसार नेपाली नामयोगी नामसित जोडिई लेखिन्छ भने भोजपुरीमा नामसँग नामाङ्क 'रु' नभएको पाइन्छ।
-) दुबै भाषामा संयोजकका निरपेक्ष र सापेक्ष भेदहरू प्रयोग भएको पाइन्छ।
-) विस्मयादिबोधक र निपातको प्रयोग दुबै भाषामा प्रयोग भएको पाइन्छ।

परिच्छेद:४

रु निरपेक्ष संयोजकको रूपमा प्रयोग हुन्छ।

४.१. परिचय:

'रु' पद भनेका नाम सवनाम र विशेषण हुन्। परम्परा 'रु' र 'रु' / 'रु' भनिएको पाइन्छ। नामिक पदलाई वाक्यमा प्रयोग गर्दा तिनी 'रु' र 'रु' -भिन्न प्रकृतिको वाक्यात्मक सम्बन्ध प्रकट हुन्छ। यही वाक्यात्मक सम्बन्ध नै तिनी 'रु' र 'रु' कोटि हो। यस्ता कोटि कुनै शब्दमा रूपान्तरणबाट 'रु' र 'रु' भन्ने कुनै शब्दमा प्रातिपदिकका तहमा नै अन्तर्निहित हुन्छन्। यसैले 'रु' र 'रु' अन्तर्निहित कोटि र रूपान्तरण कोटि गरी दुई प्रकृतिका देखिन्छन्। नामिक पदका 'रु' र 'रु' 'रु' र 'रु' हुन्छन्।

४.२. नेपाली र भोजपुरी भाषाको लिङ्ग व्यवस्थामा तुलना:

'रु' र 'रु' बीचमा प्रमुख कोटि लिङ्ग मानिन्छ। भाषामा लिङ्ग भन्नाले 'रु' र 'रु' लिङ्गलाई बुझाउँछ। लिङ्गलाई परिभाषित गर्न क्रममा विभिन्न विद्वानहरूले विभिन्न मत प्रस्तुत गरेका छन् -

"शब्द साहचय वा पदसङ्गतक आधारमा छुट्याइने नामको कोटिलाई लिङ्ग भनिन्छ (रु : रु) "

"रु : पदसङ्गति नियन्त्रण गर्न नामका वाक्यगत उपवर्गको कोटिनै लिङ्ग हो, रु र रु" (रु : रु)

"लिङ्ग शब्द रूको सङ्गीत वा साहचयका आधारमा बनाइ का संज्ञाका वग रू ङि प्र ि ङि सँग सम्बन्ध हुन सक्छ र नहुन पनि सक्छ त्यसैले भाषा र व्याकरणमा लिङ्ग प्राकृतिको वाचक नभएर वाक्यगत

रूको सङ्गीत कति किसिमले विचलन हुन्छ भन्ने कुराको पनि वाचक हो" (, :)

"लिङ्ग नामपदको भाले वा पोथी बुझाउने ढ ि अभिलक्षण हो"(ञ :)

"नामको लिङ्गलाई शब्द स्तरमा हेदा मानव- , रू -स्त्री, -निर्जाव, - ि

विभिन्न आधारमा छुट्याउन सकिन्छ तर वाक्यात्मक सङ्गीतका दृष्टिले नेपालीमा मानवीय सन्दर्भको मात्र

त्त न (ि ी, :)

प्र ि द रू रू ङि ढ ि कोटि हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ। अतः

लिङ्ग नामिक पदको वाक्यगत सङ्गीतका आधारमा भाले वा पोथी बुझाउने ढ ि कोटिका रूपमा देखिन्छ।

लिङ्गको सङ्ख्याका बारेमा सबै भाषामा एकरूपता पाइदैन । संस्कृत भाषामा पुलिङ्ग स्त्रीलिङ्ग र नपुसक लिङ्ग गरी तीन लिङ्ग छन्। जमन, ि , ी, गि , ल्याटिन र रूसी भाषामा पनि तीन लिङ्ग

छन्। अफ्रिकाको वान्तु भाषामा भने लिङ्गका भेद धेरै छन्(न , :)। कोटिकरको जटिलताले गदा नेपाली

ङि (:) ढ क

परम्परागत नेपाली व्याकरणमा अथ रू ञ ढ ङि ि रू त क्षि छ। रूप तत्त्व भाषाको महत्वपूर्ण तथा वैज्ञानिक पक्ष हो। नेपाली भाषामा पुलिङ्ग र मानवेतर नाम रूप तात्त्विक

ङि तिका दृष्टिले भिन्नता पाइदैन। चूडामणि बन्धु (:) ले निधारण गरेका दुई लिङ्ग(पुलिङ्ग र स्त्रीङ्ग (ि ी, :) ी ि ी स ङि (पुलिङ्ग र स्त्री लिङ्ग)

व्यवस्था देखिन्छ। नेपाली भाषामा मानवेतरमा लिङ्ग भेद पाइदैन तर भोजपुरीमा मानवेतर जीवित प्राणीमा परम्परागत रूपमा चलि आएको लिङ्ग भेद पाइन्छ। जस्तै:-

नेपाली	भोजपुरी
)	)
)	) ि
) रू न	)
) न	)

))

) इ) इ इ

) इ)

प्रस्तुत वाक्य रु ध । , , , , , इ इ क ' ' वाक्य स्त्रीलिङ्गी व । , , , व रुमा पुलिङ्गी सङ्केत पाइन्छ भने ख, , व रु स्त्री इ सङ्केत पाइन्छ। यसरी हेदा दुबै भाषामा दुईवटा लिङ्ग(पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग व्यवस्था रहेको देखिन्छ। तर दुबैमा समान लिङ्ग व्यवस्था छैन।

नेपाली र भोजपुरी भाषामा लिङ्ग भेद नाम र विशेषणमा देखा पदछ भने सवनाममा लिङ्ग भेद देखा पदन। तसथ यस परिच्छेदमा नाम र विशेषणमा पाइने लिङ्ग भेदको चचा गरिन्छ।

४.२.१ नाममा लिङ्ग:

नाम भनेको मृत वा अमृत वस्तु वा धारणा जनाउने शब्द हो। नामको क्रियासँगको सङ्गतिलाई हेरर नामको लिङ्ग छुट्याउन सकिन्छ। नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषा सङ्गति प्रधान भाषा भएकाले नाम( ) क्रि

ने इ इ न रु :-

नेपाली

भोजपुरी

न

न

व रुमा पहिलो वाक्यको क्रिया दोस्रो वाक्यमा दोस्रो वाक्यको क्रिया पहिलो वाक्यमा प्रयोग गरियो भने लिङ्गको दृष्टिबाट व्याकरणगत त्रुटि भएको मानिन्छ। नामको लिङ्ग स्पष्ट हुने गरी तल निम्न उदाहरण रु

लिङ्ग

नेपाली

भोजपुरी

इ इ

( ) रु

( )

स्त्रीलिङ्ग

( ) रुन्छे।

( ) इ

पुलिङ्ग	( ) <u> </u>	( ) <u> </u>
स्त्रीलिङ्ग	( ) <u> </u>	( ) <u> </u>
इ	( ) <u> </u> न	( ) <u> </u>
इ	( ) <u> </u> न	( ) <u> </u>

  व रु हेदा निम्न लिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छः

-)   मा मानवीय लिङ्गमा लिङ्ग भेद पाइन्छ भने भोजपुरीमा पनि पाइन्छ(,   )
-)नेपालीमा भूतकालको रूपमा लिङ्ग भेद गरेको पाइन्छ भने भोजपुरीमा पाइदैन(,   )
-)   मा मानवेतरमा लिङ्ग भेद पाइदैन भने भोजपुरीमा सजीव मानवेतरमा लिङ्ग भेद पाइन्छ(,   )

४.२.२. विशेषणमा लिङ्गः

अथलाई स्पष्ट गन, विस्तार गन, सीमित गन वा विशिष्ट बनाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ। विशेष्यको प्रकृति अनुसार विशेषणको लिङ्ग कायम हुन्छ। नेपाली भाषामा ओकारान्त विशेषणमा रूपायनबाट लिङ्ग भेद गरिन्छ तर भोजपुरी भाषामा यस्तो लिङ्ग भेद भएको पाइदैन। जस्तैः

लिङ्ग	नेपाली	भोजपुरी
इ	<u> </u>	<u> </u>
स्त्रीलिङ्ग	<u> </u> ।	<u> </u> ।

स्थान समय वस्तु आदिसँग सम्बद्धता जनाउने विशेषणलाई सम्बद्धात्मक विशेषण भनिन्छ।   ।
प्रकारको पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गको फरक रूप पाइदैन तर भोजपुरीमा फरक रूप पाइन्छ   :-

लिङ्ग	नेपाली	भोजपुरी
इ	<u> </u> ।	<u> </u> ।
स्त्रीलिङ्ग	<u> </u> ।	<u> </u> ।

सङ्ख्या वाचक शब्द र नामक बीचमा आउने सङ्ख्याको सङ्केत जापक शब्दलाई कोटिकर भनिन्छ।
   ।   ।   इख -   इख - मानवेतर नामका अगाडि कोटिकर विशेषणका

रूपमा प्रयोग गरिन्छ। $\begin{matrix} \text{।} \\ \text{।} \end{matrix}$ $\begin{matrix} \text{।} \\ \text{।} \end{matrix}$ प्रयोग गरिन्छ।
 $\begin{matrix} \text{।} \\ \text{।} \end{matrix}$ $\begin{matrix} \text{।} \\ \text{।} \end{matrix}$ / $\begin{matrix} \text{।} \\ \text{।} \end{matrix}$ / $\begin{matrix} \text{।} \\ \text{।} \end{matrix}$ $\begin{matrix} \text{।} \\ \text{।} \end{matrix}$ प्रयोग गरिन्छ। मानवेतर कोटिकरमा लिङ्ग भेद दुबै भाषामा पाइदैन भने मानवीय कोटिकरमा भोजपुरीमा लिङ्ग भेद गरिएको पाइन्छ। जस्तै:-

नेपाली	भोजपुरी
___ रु	___ रु
___ स्त्री	___
___	___
___	___

क्र नाउने शब्दलाई क्रमबोधक भनिन्छ। यस्ता विशेषण रूमा नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा लिङ्ग भेद गरिएको पाइन्छ। जस्तै;

लिङ्ग	नेपाली	भोजपुरी
लिङ्ग	___	___
स्त्रीलिङ्ग	___ ।	___ ।
लिङ्ग	___	___
स्त्रीलिङ्ग	___ ।	___ ।
लिङ्ग	___ रु	___ रु
स्त्रीलिङ्ग	___ ।	___ ।
लिङ्ग	___ रु	___ रु
स्त्रीलिङ्ग	___ ।	___ ।

स्वामित्वबोधक विशेषणको प्रयोग दुबै भाषामा पाइन्छ। स्वामित्व जनाउन नाम र सवनाममा सम्बन्ध विभक्तिको प्रयोग गरिन्छ। $\begin{matrix} \text{।} \\ \text{।} \end{matrix}$ मा मानवीय स्वामित्व जनाउँदा लिङ्ग भेद देखाइन्छ तर भोजपुरीमा त्यस्तो

रु :

) _____	) _____
) _____	) _____
) _____	) _____
) _____	) _____
) _____	) _____
) _____	) _____

रु रुलाई हेदा निम्न तथ्य रु स्पष्ट हुन्छन् -

-) सामान्य विशेषणमा नेपालीमा लिङ्ग भेद देखिन्छ तर भोजपुरीमा देखिदैन।
-) स्थान समय वस्तु आदिसँग सम्बद्धता जनाउने सम्बद्धात्मक विशेषणमा _____

रु न

-) _____ प्र _____ बै भाषामा लिङ्ग भेद पाइदैन भने मानवीय कोटिकरको प्रयोगमा भोजपुरीमा भोजपुरीमा मात्रै लिङ्ग भेद गरिएको पाइन्छ।
-) क्रमबोधक विशेषणको प्रयोगमा दुबै भाषामा लिङ्ग भेद गरिएको पाइन्छ।
-) स्वमीत्व बोधक विशेषणको प्रयोगमा नेपालीमा लिङ्ग भेद भएको पाइन्छ भने भोजपुरीमा पाइदैन।

४.३. नेपाली र भोजपुरीमा वचन व्यवस्था:

सङ्ख्या बुझाउने व्याकरणको चिन्हलाई वचन भनिन्छ। वचन व्यवस्था मुख्यतया विकारी पदमा चिहिन ट र्फ कोटि हो। पदसङ्गतिका आधारमा हेदा वचन नाम पदको केन्द्रीयतामा रहेर पनि सबै विकारी पद रु ट क न लाई चिनाउने क्रममा विद्वान रुले विभिन्न मत व्यक्त गरेको पाइन्छ-

व इख रु र्फ (, र्फ , सवनाम र क्रिया)

देखिने प्रत्यय वा संरचनाको भेदलाई वचन भनिन्छ। (, :)

वचनको सम्बन्ध विशेषतः सङ्ख्यासँग रहन्छ तापनि यसले सङ्ख्याको अतिरिक्त अरु किसिमको काम पनि

मा आदरार्थी प्रयोगमा पनि बहुवचन आउँछ(न :)

नेपालीमा गणनीय नामले क्रियापदका साथ एक वचन र बहुवचनको अन्विर्त लिन्छन्। अगणनीय नामले सदैव

ने । त्रि । न (:)

म ने व्याकरणिक । (। । :)

" ढ , विशेषण र क्रियाको सङ्ख्या बताउँछ त्यो शब्द वचन हो" (१ , :)

माथिको विद्वान रूको मतलाई हेदा वचन नामिक पदको ढ । ।

। , क्रिया आदिको सङ्ख्याको जानकारी गराउँदछ। नेपाली भाषामा एक बुझाउने एकवचन र एकभन्दा धेरै बुझाउने बहुवचन गरी दुईवटा वचनमा भेद छन् भने भोजपुरी भाषामा पनि एकवचन र बहुवचन गरी दुईवटा वचनका भेद छन् भने भोजपुरी भाषामा पनि एकवचन र बहुवचन गरी दुईवटा वचन रू ।

भोजपुरी दुबैमा वचनको प्रभाव नाम, । न

४.३.१. नाममा वचन:

नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा वचन भेद पाइन्छ। नेपालीमा ओकारान्त नामलाई आकारान्त बनाइ बहुवचन

न ' रू प्रत्यय लगाएर पनि बहुवचन बनाइन्छ। भोजपुरी भा न / , । ,

सभ प्रत्यय जोडेर बहुवचन बनाएको पाइन्छ। जस्तै:-

वचन	नेपाली	भोजपुरी
	) <u>।</u>	) <u>।</u>
	) <u>हरिहरु</u>	) <u>।</u>
	) _____	) _____
	) <u>रू</u>	) <u>न</u>
	) _____	) _____
	) <u>रू</u>	) <u>न/</u>
	) _____	) _____
	) <u>रू</u>	) _____
	) _____ ।	) _____ । /

माथिका उदाहरणबाट निम्न तथ्य रू स्पष्ट न

) नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषा एकवचन अचिन्हित छन् भने बहुवचन चिन्हित छन्।

) । 'रू' । ' /न'

) क्रि - इ ।

) दुबैमा केही नामले सङ्गतिबाट बहु

४.३.२. सवनाममा वचन:-

। ।

। न

विभिन्न

प्रत्यय रू पनि लगाइछन्। जस्तै:

वचन

नेपाली

भोजपुरी

( ) _

( ) _ ।

( ) _ / रू ।

( ) _ / ।

( ) _

( ) _

( ) _ रू न

( ) _ /

( ) _

( ) _

( ) _ रू

( ) _ /

( ) _

( ) _

( ) _ रू

( ) _ /

( ) _ ?

( ) _ ?

( ) _____ ? ( ) _____ ?

माथिका उदाहरणबाट निम्न तथ्यहरू स्पष्ट हुन्छन्।

-) नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा पुरुषवाचक सवनाम एकवचन र बहुवचन जनाउने फरक रूप छन्। नेपालीमा _____ रू ' रू प्रत्यय जोडिन्छ तर भोजपुरीमा _____ -फरक प्रत्यय छन्।
-) दुबैमा सम्बन्धवाचक र प्रश्नवाचक सवनाममा द्वित्व गरी बहुवचन जनाउने प्रक्रिया समान देखिन्छ।
-) _____ क्रि _____ ि

४.३.३. विशेषणमा वचन:

विशेषणको प्रयोग नामपदको अवस्था अनुरूप हुने गर्दछ। नामपद एकवचनको भएमा विशेषण पनि एक

ि रू ि ि रू

देखिन्छ भने भोजपुरीमा देखापदन िका एकान्त विशेषणले विकारी रूप लिदैनन् भने भोजपुरीका आकारान्त

ि ि कारी रूप लिएको देखिन्छ।

वचन	नेपाली	भोजपुरी
( )	न न	( ) न
( )	न न / मान्छेहरू	( ) न
( )	म रू	( ) च
( )	म रू	( ) च
( )	रू	( ) रू ि
( )	रू रू	( ) रू ि
( )	रू	( ) रू
( )	रू / रू	( ) रू
( )	रू ि	( ) रू ि
( )	रू ि रू	( ) रू / ि
( )	क	( ) रू

( ) क रु ( ) _____ ट

माथिका उदाहरणबाट निम्न तथ्य स्पष्ट हुन्छन्।

( ) । । न ।

( ) नेपालीमा पनि विशेषणका रूप भेदबाट बहुवचन बुझिन्छ । । विशेषणका रूप भेद हुँदैन र विशेषणमा 'रु' । रु

४.३.४. स्वामित्व बोधक वचन:

वाक्यात्मक प्रयोगमा कुनै वस्तु कताको हो वा कता नियन्त्रित हो भनी जनाउने प्रक्रियालाई स्वामित्व जनाउने प्रक्रिया भनिन्छ। नेपाली भाषामा को, , । , , । , , , नी जस्ता भेदक चिन्हद्वारा स्वामित्व पाइन्छ। भोजपुरीमा पनि ' ' ' ' जस्ता चिन्हद्वारा स्वामित्व जनाउने गरेको पाइन्छ। जस्तै;

वचन	नेपाली	भोजपुरी
	) _____	) _____
	) _____ रु	) _____
	) _____	) _____
	) _____ रु	) _____ वा
	) <u>प</u>	) _____
	) <u>प</u>	) _____ १७
	) <u>तिम्रो</u>	) _____
	) <u>मि</u> रु	) _____

उपयुक्त उदाहरणबाट मि रु सु न -

-) नेपाली भाषामा स्वामित्व जनाउने प्रक्रियामा ओकार आकारमा परिवर्तन भएको छ।
-) भोजपुरीमा स्वामित्वको वचन भेद पाइदैन।

४.४. पुरुष व्यवस्था:

व्यक्तिलाई बुझाउने व चिन्हलाई पुरुष भनिन्छ। पुरुषलाई चिनाउने क्रममा विभिन्न
दि रु व रु प्र

"रुको परिस्थितिगत प्रकृति व्यक्त गन व्याकरणिक चि

रु न "(, :)

"पुरुष सवनाम र क्रियासँग सम्बद्ध व चि चि "(न , :)

" चि प्र चि ताका विभिन्न स्थिति व्यक्त गन व्याकरणिक अभिलक्षण पुरुष हो" (चि चि
:)

" न च रुको प्रकृतिलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटि पुरुष हो। यो
विशेषता सवनामसँग सम्बन्धित हुन्छ" (चि चि , :)

दि रु दृष्टिगत गदा पुरुष भन्नाले कथन प्रसङ्गमा उपस्थित सहभागी बुझिन्छ। यस
प्रकारको अवस्था तीन प्रकारको हुन्छ। एउटा बोल्ने वक्ता हुन्छ दोस्रो सुन्ने र तेस्रो अन्य कुनै सूच्य हुन्छ। यसरी
हेदा पुरुष तीन प्रकारको देखिन्छ। तिनलाई प्रथम द्वितीय र तृतीय पुरुष गरी नामाकरण गरिएको पाइन्छ। यी
रु रु चि चि रु न

४.४.१. प्रथमपुरुष:

वाक्यमा वक्ताको सन्दर्भमा आउने नामिक पदलाई प्रथम पुरुष भनिन्छ। नेपाली भाषामा ' ' ' ' प्र
पुरुषलाई जानाउँछन्। भोजपुरीमा ' ' ' ' चि चि प्र ग प्रथम पुरुषको लागि गरेको पाइन्छ। जस्तै:

वचन

नेपाली

भोजपुरी

( )_ / न

( )_ / चि चि

( )_ / न

( )_ चि चि चि चि / चि चि

४.४.२. द्वितीय पुरुष:

वाक्यमा श्रोताको सन्दर्भमा आउने नामिक पदलाई द्वितीय पुरुष भनिन्छ। एकवचन र बहुवचन
तिमीद्वारा सम्बोधित हुने यस पुरुषको वचन, पुरुष र आदरका आधारमा विभिन्न रूप रु रु :

वचन	नेपाली	भोजपुरी
	) _ न	) _
	) ि _ न	) _
	) _ हें न	) _ ।
	) ि _ रु न	) _ / _

निम्न तथ्य स्पष्ट हुन्छन्।

- ( ) नेपाली र भोजपुरीमा समान व्यवस्था रहेको देखिन्छ।
- ( ) दुबै भाषामा आदररहितको बहुवचन र सामान्य आदर देखिन्छ।
- ( ) एकवचन र बहुवचनमा एक किसिमका क्रियापद रू प्रयोग भएको देखिन्छ।
- ( ) दुबै भाषामा उच्च आदरार्थमा वचन भेद पाइदैन।

४.४.३. तृतीय पुरुषः

वाक्यमा वक्ता र श्रोता भन्दा बाहेक अन्य कुनै व्यक्तिको सन्दर्भमा आउने व्यक्ति तृतीय पुरुष हो।

यसलाई अन्य पुरुष पनि भनिन्छ। नेपाली र भोजपुरीमा निम्न अनुसार तृतीय पुरुषका रूप( ) रू न :

वचन	नेपाली	भोजपुरी
( )	_ / _ न /	( ) _ / _ /
( )	_ / _ न /	( ) _ /
( )	यिनीहरू/ि रू/ रू न /	( ) _ / रू / _ /
( )	_ / रू न /	( ) _ ।

माथिका उदाहरणबाट निम्न तथ्य स्पष्ट हुन्छन्।

- ( ) ि रू रू रू । र भोजपुरी भाषा समान देखिन्छन्।
- ( ) नेपालका तृतीय पुरुषका तीन रूप छन भने भोजपुरीका पनि तीनै रूप छन्।
- ( ) रू
- ( ) । ' रू । ' । ि
- ( ) दुबै भाषामा उच्च आदरार्थमा वचन भेद पाइदैन।

४.५. आदर व्यवस्था:

देखापन व्याकरणात्मक कोटि हो ट र

यसलाई चिनाउने क्रममा विभिन्न विद्वान रुले विभिन्न मत व्यक्त गरेका छन्-

मानवीय कोटिका नेपाली नाममध्ये म नै नामले बुझाउने व्यक्तिको सामाजिक प्रतिष्ठा नाम वा सवनामले सङ्केत गरिएका व्यक्ति रु(व न) का बीचको सामाजिक अन्तसम्बन्ध देखाउने पदसङ्गति वाक्य गठन र रूपतत्वका भेदलाई आदरार्थी भनिन्छ(, :)

"नेपालीमा द्वितीय तथा तृतीय पुरुषका सवनाम र क्रियापदले आदरार्थी प्रयो प्र

"(, :)

"आदरले पनि व्याकरणात्मक कोटि दशाउँछ। यो मानवीय प्रसङ्गमा बहुवचन वा संयुक्त क्रियाद्वारा व्यक्त न " (र्ि ।, :)

वाक्यमा सम्बोधित व्यक्तिको सामाजिक अवस्ता, स्थान वा प्रतिष्ठा र वक्ता श्रोता बीचको म न बुझाउने रूप नै आदर वाचक रूप हो। भाषामा आदरका तह रु आफ्ना आफ्नै संस्कृति, र्ि उमेरगत आधारमा निर्धारित हुने गरेको पाइन्छ। यसैले नेपाली भाषामा आदरका चार तह (र्ि , न

, च च) र्ि त्र न

प्र -

४.५.१. अनादर(आदर रहित)

वचन	नेपाली	भोजपुरी
	) _ न /	) _ /
	) र्ि रु न /	) ___/ र्ि
	) र्ि / न /	) / / /
	) र्ि र्ि / रु न /	) / / /

४.५.२. सामान्य आदर:

वचन	नेपाली	भोजपुरी
	) र्ण न /	) _ /
	) र्णरु न /	) _____ /
	) र्ण / र्ण / _____ न /	) / / _____ / / /

४.५.३. उच्चआदरः

वचन	नेपाली	भोजपुरी
	) _____ न /	) _____ / १ १
	) _____रु न /	) _____ / _____ / १ १

४.५.४. उच्चतम आदरः-

वचन	नेपाली	भोजपुरी
	) _____ के न / के	) _____ / १ १
	) _____रु के न / के	) _____ / _____ / १ १

१ उदाहरणबाट निम्न लिखित तथ्य स्पष्ट हुन्छ-

-) नेपालीमा चार तहका आदर पाइन्छ भने भोजपुरीमा तीन तहका आदर रु न
-) नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा आदर बोधक सवनामका रूप अलग छन्।
-) नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा आदर बोधक सवनामले क्रियासँग अलग अलग संगति राखेका छन्।

४.६. कारक विभक्ति व्यवस्था:

कारक भनेको कुनै काय सम्पादन गन वा कुनै कायको सम्पादनमा सहभागीका रूपमा आउने नाम वा नामिक पद हो। यस्तो नामपद क्रियासँग भिन्न-भिन्न सम्बन्ध देखाउदछ। त्यसैले कारकलाई नामिक पदको क्रियापदसगको सम्बन्ध भन्न सकिन्छ। यस्तो सम्बन्ध कतै मूल शब्द प्राँ र्ण न

बिभक्त चिन्हद्वारा स्पष्ट हुन्छ। कारकलाई चिनाउने सन्दर्भमा विभिन्न ि द रू ढ व रू
प्र

"क्रियासँग सम्बन्ध हुन जाने वस्तुलाई कारक र तिनका बिभक्तिलाई कारक बिभक्ति भन्दछन्" (पे ,
:)

"वाक्यमा प्रयोग भएको कुनै पनि नाम कारक बिनाको हुन सक्दैन। वाक्यमा नामको क्रिया अथवा
ि म न न ि इ "(,
:)

"क्रियासँग सम्बन्ध बाक्यमा रहेर भिन्न किसिमको काम गन संज्ञा पदका रूपमा कारकलाई चिन्न
सकिन्छ" (न , :)

"वाक्यमा प्रयुक्त नामिक पद(, ि) क्रि म न "(,
:)

"वाक्यमा क्रियाको काय व्यापार गन नामिक शब्दलाई कारक भनिन्छ" (, :)

विभिन्न ि द रूका भनाईबाट के स्पष्ट हुन्छ भने नामिक पदको क्रियासँगको सम्बन्ध कारक हो
भने त्यसलाई संकेत गन चिन्ह विभक्ति हो। यसैले कारकलाई रूप वाक्यात्मक सम्बन्ध
आवश्यक देखिन्छ।

४.६.१. रूप रचनाका आधारमा कारक:

रूपविन्यासका आधारमा सरल र तियक गरी दुई वगमा विभाजन गन सकिन्छ। नामिक
पदमा विकार नआई वाक्यात्मक सम्बन्ध स्थापित हुनु हो भने नामिक पदमा विकार आई वाक्यात्मक काय
सम्पन्छ हुनु तियक कारक हो। अन्तगत कारक विभक्तिलागाएत बहुवचनका रूप रू ि ि

ि म ढ रू पनि तियक कारक अन्तगत पदछन्। भोजपुरी भाषामा पनि कारकको यस
किसिमको प्रयोग देखिन्छ। यसको उदाहरण निम्न तालिकामा हेन सकिन्छ।

सरल करक		तियक कारक	
नेपाली	भोजपुरी	नेपाली	भोजपुरी

	गाग्री रु	रि	गं रु	रि
	त		त	

माथिको तालिकाबाट निम्न तथ्य स्पष्ट भएका छन्।

) नेपालीमा ओकारमा नाम र सवनाम सरल र त्रिक रूप प्रयोग भएका छन्।

) ममा विभक्ति लागाई त्रिकोकरण गरिएको देखिन्छ। नेपालीमा सबै नामिक पद रु रि वे
रि रि वे रु र

) नेपालीमा कता विभक्ति लगेको उदाहरण पाउन सकिन्छ तर भोजपुरीमा यस्तो उदाहरण पाइदैन।

४.६.२. वाक्यात्मक सम्बन्धका आधारमा कारक:

क्यमा प्रयोग भई नामपदबाट स्पष्ट हुने क्रियासँगको आर्था सम्बन्ध वाक्यात्मक कारक हो। परम्परागत व्याकरणमा वाक्यात्मक करकलाई कता, , म्प्र , , रि रि न वगमा विभाजन रि रि रुले लिने विभक्ति चिन्ह पनि प्रायः न र :

कारक	नेपाली(विभक्ति)	भोजपुरी(विभक्ति)
)	, द	-
)		
)	, द	, द , ,
) म्प्र	, रि , रि र	, रि , र
)	रि ,	

) ि		
-----	--	--

विभक्तिको चचा गदा सम्बन्ध र सम्बोधनको पनि चचा गरिन्छ तर यी दुबै क्रियासँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्ध नभएको हुनाले यी दुवैको विभक्ति चिन्ह भने यस प्रकार हुन्छन -

	विभक्ति	विभक्ति
) म न	, , ी , , ी , , ,	,
) म	, ,	, , , ,

क) कता कारक:

वाक्यमा काय सम्पादन गन नामिक पदलाई कता भनिन्छ। नेपालीमा ' ' विभक्ति र ' न ' विभक्तिले कता बुझिन्छ भने भोजपुरीमा शून्य विभक्तिबाट मात्र कता बुझिन्छ। जस्तै:

नेपाली	विभक्ति	भोजपुरी	विभक्ति
— न	∅	— ी	∅
— न		—	∅
ज्ञानेन्द्र	∅	ज्ञानेन्द्र	∅
—		— ि	∅

ख) कम कारक:

कम कारक भनेको क्रियाको फल वा असर प्राप्त गन पद हो। रूप वा नेपाली भाषामा कम कारकका लागि ' ' विभक्ति र शून्य विभक्ति प्रयोग भएको पाइन्छ। नेपाली र भोजपुरीका कम कारकका उदाहरण यस प्रकार

ि	ि वे	ि	ि वे
—		—	के

		_____ ि ि ि	
--	--	-------------	--

ड) अपादान कारक:

वाक्यमा प्रयोग भएको क्रियापदले बुझाउने काय व्यापारको उदगम विन्दु समय बुझाउँदै छुट्टिएको भन्ने जनाउने नाभिक पदलाई अपादान कारक भनिन्छ। नेपालीमा यसका सङ्केत चिन्ह ' ि ' र ' ि ' हुन् ।

नेपाली	विभक्ति	भोजपुरी	विभक्ति
_____ गोरु लइयो।		_____ ि	
_____ न।		_____	
_____ ि	ि	_____ ले	

च) अधिकरण कारक:

वाक्यमा सम्पन्न भएको काय व्यापार सम्पन्न हुने आधार स्थान र आधार समय जनाउने नाभिक पदलाई अधिकरण कारक भनिन्छ। नेपालीमा यसको सङ्केत चिन्ह ' ' र शून्य देखिन्छ भने भोजपुरी भाषामा पनि यसको सङ्केत चिन्हको रूपमा ' ' रूपको प्रयोग भएको देखिन्छ। भोजपुरीमा अधिकरण कारकमा कुनै न कुनै नेपालीमा शून्य रूप लागेको अवस्था पनि रहेको पाइन्छ। जस्तै:

ि	ि वे	ि	ि वे
_____ ि		_____ ि ले	
_____	Ø	_____	
_____		_____	

छ) सम्बन्ध:

सम्बन्ध भनेको एक नामिक पदको अर्को नामिक पदसँगको सम्बन्ध हो। यस्ता पदले वाक्य रचनामा
 वि रूपमा काय गर्दछन्। नेपाली भाषामा म न वि मे , , , , , , , , , ,
 रू रू प्रयोग भएका पाइन्छन् भने भोजपुरीमा ' , ' , ' ' रूपको प्रयोग गरिएको पाइन्छ। जस्तै:-

नेपाली	विभक्ति	भोजपुरी	विभक्ति
—		—	
वि		वि	
हरिको वि	।	वि वि वि	
वि म वि		— वि	
प		—	

ज) सम्बोधन

ठ के ह प्रयोगमा आउने शब्दलाई सम्बोधन भनिन्छ। सम्बोधन वाक्य समानको पद
 मानिन्छ। यस्ता पदमा नेपाली भाषामा ' , ' , ' ' विभक्ति चिन्ह रू न । , , , , ,
 रू रू पाइन्छन्। जस्तै:-

नेपाली	विभक्ति	भोजपुरी	विभक्ति
—		—	
— वि रू स ?		—	
३		?	
		३ वि	

नेपाली र भोजपुरी भाषाका कारक र विभक्ति सम्बन्धी तुलनात्मक अध्ययनका निम्न लिखित निष्कर्ष प्राप्त

न

- नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा सरल र त्रियक् रूपको प्रयोग देखिन्छ र त्रियक कारकमा अलग-
 न -अलग रूपको प्रयोग भएको देखिन्छ।

) नेपाली र भोजपुरी भाषाका विभक्ति चिन्ह रू -आपनै प्रकारका भए पनि कारक व्यवस्था समान
 ि न

४.७. निष्कर्ष:

-) दुबै भाषामा पुलिङ्ग र स्त्री लिङ्गको व्यवस्था पाइन्छ र लिङ्गको प्रभाव नाम र विशेषणमा पाइन्छ। दुबै भाषामा मानवीय नामले क्रियापदसँगको सङ्गति लिएका हुन्छन्। नेपाली मनवेत्तर नाममा लिङ्ग भेद पाइदैन भने भोजपुरीमा परम्परागत लिङ्ग भेद पाइन्छ।
-)
-) विशेषणसँग सम्बद्ध भएको पाइन्छ।
-) ि रू ' रू' लागेर वचन भेद गरेको पाइन्छ भने भोजपुरीमा , , , न , ि , निका आदि रूपको प्रयोग गरेर बहुवचन बनाएको देखिन्छ।
-) ि ि दुबैमा पुरुष व्यवस्था समान रूपले रहेको पाइन्छ। दुबै भाषामा तीनवटा पुरुष रहेका छन्। तिनलाई जनाउने रूपहरू प्रत्येक पुरुष अनुसार भिन्न रहेको देखिन्छ। पुरुषका साथमा प्रयोग हुने क्रियाहरू पनि विभिन्न रूपमा प्रयोग भएका छन्।

परिच्छेद - ५

क्रियापदका ष ि ि रू

५.१. परिचय:

वाक्यमा कायको अवस्था बुझाउने पद नै क्रिया हो। यसले धेरै ष ि कोटिहरू धारण गर्दछ। यस
 न , क्ष , , वाच्य ध्रुवीयता आदिका साथै लिङ्ग , , रू , ि ि
 परिच्छेदमा नेपालीका भोजपुरी भाषाका यिनै कोटिहरूका ि

१.२. काल व्यवस्था:

क्रि म न ट ि कोटि काल हो। कालले क्रियाले सम्पन्न गरेको समयको स्थूल जानकारी दिन्छ। कालका विषयमा विभिन्न विद्वानले दिएका मत यस प्रकार रहेका छन् -

"क्रि , प्रत्यय र मध्यसग जस्ता रूपका आधारमा भाषामा टङ्कारै देखापन समयको भेद नै " (, :)

" म द्द ट ि ि "(न , :)

" प्रकृतिक रूपमा कालको कुनै खण्ड वा सीमा हुँदैन परन्तु प्रत्येक भाषामा क्रियापदका -अलग रूपले काललाई विभिन्न खण्डमा विभाजित गर्दछन् (, :)

" ि रू "(र , :)

"कालको तात्पय समय हो। वाक्यमा क्रियाको काल हुन्छ। कालले क्रियाको काय वा अवस्थालाई जनाउँछ" (, :)

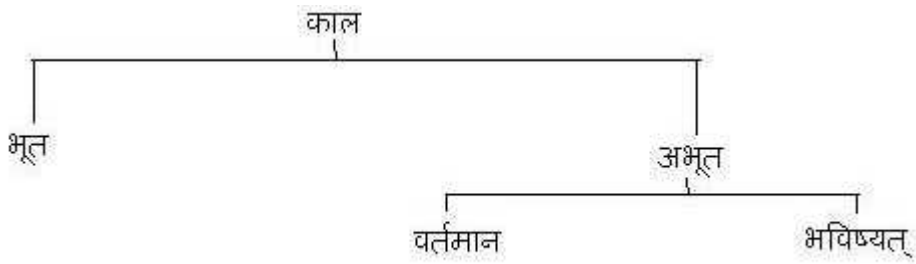
"काल क्रिया इ ि "(ि ि , :)

" क्रियाको समय र अवस्थाको बोध गराउँछ(श , :)

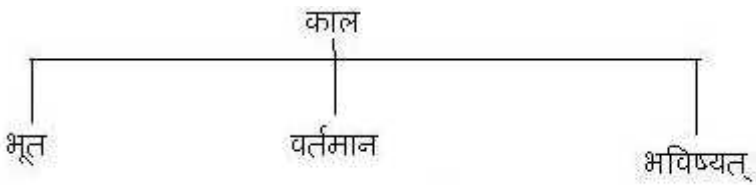
उपयुक्त विद्वानहरूको मतबाट काल भनेको क्रियाले सम्पन्न गरेको वा गन काय व्यापारको समय भन्ने स्पष्ट न

काल कति प्रकारका छन् भन्ने बारेमा विद्व रू - प (:)

न (र) (र) न (:) ले भूत भविष्य र वतमान गरी तीन प्रकारको रहेको मान्दछन्। व्रतराज आचार्य (, :) ि ' ' अभूत रहेको मान्दछन्। यस शोध पत्रमा पनि काललाई दुई भेद नै गरिएको छ भूत र अभूत यी दुई काल मध्ये अभूत भित्र वतमान र भविष्यत् काललाई अन्तर्भूत गरिएको पाइन्छ

नेपालीमा स्थापित भएका भूत र अभूत काल व्यवस्था जस्तो भोजपुरीमा काल व्यवस्था छैन। संरचनात्मक दृष्टि बाट हेदा अहिले वर्तमान समयमा स्थापित भएको काल व्यवस्था भोजपुरीमा प्रकायात्मक आधारमा सफल देखिन्छ तर संरचनात्मक आधारमा भने भोजपुरीमा भूतकाल र वर्तमान काल एउटामा समेटिन्छ र भविष्यत् काल छैन।

१.२.१. भूत काल

भूत कालले काय व्यापार बितेको समयमा भइसकेको भन्ने सङ्केत गर्दछ। यसलाई विभिन्न विद्वानहरूले विभिन्न किसिमले व्यक्त गरेको पाइन्छ।

"**१ १** /ई आदि विभक्ति जोडी क्रियापदको रचना गरिन्छ" (, :)

क्रियामा वर्णित काय अथवा अवस्थाको समय अहिले वा पहिले हुँदा भूतकाल हुन्छ(, :)

'जुन क्रियापदले बीतेको समयको बोध गराउछ त्यसलाई भूतकालको क्रिया भनिन्छ'(१ , :)

भूत काल जनाउनका लागि नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा आ-प किसिमका रूपहरू प्रयोग भएका देखिन्छन्।

नेपाली र भोजपुरी भाषाका भूतकालका रूपहरूलाई तलको तालिकामा हेन सकिन्छ-

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		नेपाली	भोजपुरी	नेपाली	भोजपुरी

प्र			।		।
दा	।				
दा	१।				
दा	८		/		
दा	।		।		।
	१।				
			।		।
			।		।

नेपाली

भोजपुरी

) _____

) _____। (प्र. / . .)

) _____

) _____। (प्र. / . .)

) _____

) _____ (दा . / . .)

) । रु _____

) / _____ (दा . / . .)

) _____

) _____ (. / . .)

) रु _____

) / न _____ (. / . .)

। दाहरणबाट निम्न तथ्य स्पष्ट हुन्छन्-

) नेपालीमा द्वितीय पुरुषको आदर रहित र तृतीय पुरुषका आदर रहित र सामान्य आदरमा लिङ्गभेद भएको पाइन्छ भने भोजपुरीमा लिङ्गभेद भएको पाइन्छ।

) नेपालीमा द्वितीय पुरुष सामान्य आदर एक वचनमा र बहुवचनमा लिङ्ग भेद पाइदैन भने भोजपुरीमा लिङ्

न

) नेपालीमा प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुषको आदर रहित र तृतीय पुरुषको आदर रहित रूपमा मात्र क्रियाको बहुवचन रूप पाइएको छ भने भोजपुरीमा उच्च आदर बाहेकका सबै पुरुष र वचनमा क्रियाको बहुवचन रूप न

-) नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा उच्च आदरका क्रियाका रूपहरूमा लिङ्ग भेद र वचन भेद पाइदैन।
-) भूतकालमा प्रथम पुरुषमा दुबै भाषामा लिङ्ग भेद देखिदैन।
-) द्वितीय पुरुष सामान्य आदरमा नेपालीमा लिङ्ग भेद छैन तर भोजपुरीमा लिङ्ग भेद देखिन्छ।

५.२.२. वतमान काल:

क्रियाले सम्पन्न गरेको काय व्यापारको समय वा अवस्था जनाउने क्र

ट विभिन्न विद्वानहरूले यस प्रकार उल्लेख गरेका छन् -

" (, :)

"क्रियामा बर्णित काय अथवा अवस्थाको समय अहिले हुदा वतमान काल हुन्छ(, :)

"वतमान कालमा वतमान समयमा भइरहेको हुनेवाला वा भइसकेको क्रियाको बोध हुन्छ(१ , :)

वतमान कालको व्यवस्थालाई निम्न तालिकाबाट स्पष्ट पान सकिन्छ।

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		।	।	।	।
प्र दा	। ।	।	।	खान्छौं	।
		। ( )	( )	खान्छौं	
		। (स्त्री)	(स्त्री)	खान्छौं	
		। ( )		खान्छौं	
		। (स्त्री)		खान्छौं	
		।	।	।	।
		। ( )		।	
		। (स्त्री)		।	।

		१। ( )		१।	
		१०। (स्त्री)	।	१।	।

यसलाई निम्न उदाहरणहरूबाट देखाउन सकिन्छ -

नेपाली

-) १।
-) १।
-) तिमिहरू १।
-) १।
-) रु १।

भोजपुरी

-) १। (प्र. / . .)
-) १। / १। (दा. / . / .)
-) / १। १। (दा. / . / .)
-) १। (. / .)
-) / १। १। (. / .)

तुलनात्मक निष्कर्ष:

-) नेपालीमा द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष आदर रहित र सामान्य आदर एक वचनमा लिङ्ग भेद देखिन्छ न । भोजपुरीमा प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष उच्च आदर बाहेक अन्य सबै रूपमा लिङ्ग भेद भएको न ।
-) रु । , , , छन् सहायक क्रियाको प्रयोग भई वतमान काल जनाइएको छ भने भोजपुरीमा पनि वतमान काल जनाउने क्रमशः / । , , , , लिन् जस्ता सहा क्रि प्र
-) नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा काल वाचक सहायक क्रिया धातुमा प्रत्ययवत् जोडिएका छन्।
-) वतमान कालको प्रथम पुरुषमा दुबै भाषामा लिङ्ग भेद पाइदैन भने अन्य द्वितीय पुरुषको उच्च आदर बाहेक सबै पुरुषका रूपहरूमा दुबै भाषामा लिङ्ग भेद गरिन्छ। यस प्रकार हेदा वतमान कालका रूपमा समानता रहेको न ।
-) वतमान कालको द्वितीय पुरुष उच्च आदरको रूपमा दुबै भाषामा लिङ्ग भेद रूप पाइदैन।

१.२.३. भविष्यत् काल:

कथन समयको क्रियाले कथनकाल भन्दा पाछको समय जनाउने काललाई भविष्य काल भनिन्छ। यसलाई विभिन्न विद्वानहरूले यस प्रकार उल्लेख गरेका छन्-

भविष्यत् काल भनेको पाछ आउने समय हो। नेपालीमा लेख्य रूपमा भविष्यत् कालको ' + ' रू त्तयो वैकल्पिक रूपमा प्रयोग हुने भएकोले भविष्यत् काल छुट्टै नरहेको देखिन्छ(' ' :) । स्पष्ट रूपमा भविष्यत् काल देखापदछ। दुबै भाषाका भविष्यत् कालका रूपलाई तालिकामा यस प्रकार देखाउन

ि न

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		।	।	।	।
प्र	ि		/	।	/
दा	ि		( )	( )	( )
	वा		( )		(स्त्री)
	च	छ (स्त्री)	(स्त्री)	छ	( )
	ि	( )			(स्त्री)
	वा	(स्त्री)			
		( )			
		ि (स्त्री)			

निम्न उदाहरणहरूबाट देखाउन सकिन्छ -

नेपाली

-) _____
-) _____
-) ि रू _____

भोजपुरी

-) _____ (प्र. / . .)
-) / _____ (दा . / . .)
-) _____ (दा . / . .)

) रू _____) _____ (. . / . .)

माथिका उदाहरणबाट निम्न तथ्य स्पष्ट हुन्छन्-

-) ' , , , ने छन् सहायक क्रियाको प्रयोग भई भविष्यत काल जनाइएको छ भने ' ' ' , , , , आदि सहायक क्रियाको प्रयोग भविष्यत् कालका लागि भएको छ।
-)नेपालीमा वतमान कालका क्रिया र भविष्यतकालका क्रियाका बीचमा ने कृदन्त मात्र फरक भिन्नै भविष्यतकाल बोधी प्रत्यय रहेको छ।
-) नेपालीमा भविष्य काल वैकल्पिक रूपमा प्रयोग हुन्छ र तिनीहरूबाट काल भन्दा अथ बढो स्पष्ट हुन्छ तर भोजपुरीमा भविष्यत् कालका क्रियाको रूप वतमान कालका क्रियाको रूप भन्दा भिन्न छन् र तिनले कालकै प्रा निधित्व गदछन्।
-)नेपाली र भोजपुरी भाषा दुबैमा वतमान काल सरह भविष्यत कालमा पनि समानता रहेका छन्।

9.3. पक्ष व्यवस्था:

पक्ष भनेको कालको परिवेश भित्र क्रियाको कायको प्रकृत तथा विवरणलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोर्ट हो। यसबाट क्रियाका विभिन्न अवस्था वा चरणहरू व्यक्त हुन्छन्। यस सम्बन्धी विभिन्न विद्वानहरूका

प्र -

" नै खास कालभित्र काम पुरा भइसकेको छ कि छैन पूरा भइसकेको भए भखरै पूरा भएको हो कि धेरै वष अघि पूरा भएको हो काम पूरा भएको वक्ताले पहिले नै चाल पाएको थियो कि भखरै चाल पायो जस्ता कु परिस्थिति भित्रका मसिना कुराहरूको अतिरिक्त जानकारी पनि क्रियामा प्रयोग भएका रूप त न भने काल विशेषको कुनै खास परिस्थिति भित्रका ती अतिरिक्त सूचनालाई पक्ष भनिन्छ(, :)

"पक्ष क्रियासँग सम्बद्ध व ' ' ' ' ' न "(न , :)

"पक्ष भनेको क्रिया व्यापारको स्थिति वा अवस्था हो"(, :)

"क्रियामा व्यक्त समय( ) सँग क्रियामा व्यक्त घटनाको अवस्थालाई जोड्ने व ' ' ' ' ' अभिलक्षण पक्ष "(र , :)

"क्ष को परिवेशाभित्र क्रियाका कायको प्रकृत तथा वितरणलाई जनाउछ" (१, १, १ : १)

नेपालीका परम्परागत व्याकरणका पाँचटा पक्षको चर्चा गरिएको पाइन्छ। ती मध्ये अज्ञात र अभ्यस्त भूतकालका मात्र पक्षहरू रहेका छन् भने सामान्य अपूर्ण र पूर्ण दुईवटै कालका साझा पक्षहरूका रूपमा देखिन्छन्। भोजपुरी भाषाका पक्षलाई नेपाली पक्षसँग तुलना गरी प्रस्तुत गरिएको छ।

१.३.१. सामान्य पक्ष:

सामान्य पक्ष भनेको कालको सामान्य विधान हो। सामान्य पक्षले कालका सापेक्षतामा क्रियाको कुनै पनि अवस्था व्यक्त गर्दछ। नेपाली र भोजपुरी भाषाका सामान्य पक्षका रूपहरूलाई तालिकामा यस प्रकार देखाउन सकिन्छ-

पुरुष	भाषा	भूत	वर्तमान	भविष्यत्
प्र	१	/ १	न / खान्छी	/ १
द्वितीय	१	/ १	/ १	/
	१	/	न / न	/
	१	/	/	/
	१	/	न / न	/
	१	/	/	/

सामान्य पक्षको क्रियाको प्रयोग कालका सन्दर्भमा देखाइ सकिएको छ।

१.३.२. अपूर्ण पक्ष:

अपूर्ण पक्षले काल विशेषमा क्रियाको काय व्यापार चालु रहेको वा निरन्तरता रहेको छ भन्ने बुझाउँछ। यो पक्ष क्रियाका तीनवटै कालमा रहको देखिन्छ। नेपालीमा तै/ ' ' रूप लागि अपूर्ण पक्षको क्रियापद निष्पन्न न ' ' रूप लागि अपूर्ण पक्षको क्रियापद निष्पन्न भएको हुन्छ भने भोजपुरी ' ' रूप - अपूर्ण क्रियापद बन्दछ।

पुरुष	भाषा	भूत	वर्तमान	भविष्यत्
-------	------	-----	---------	----------

प्र	।	।		
	।	।	/	
दा	।	।		
	।	।		
	।	।		
	।	।	/	।

तालिका अनुसार निम्न वाक्यमा उदाहरण प्रस्तुत गरिन्छ-

नेपाली	भोजपुरी
) _____	) _____/
) । <u>दा</u> ।	) _____
) _____	) _____
) <u>रु</u> <u>दा</u> _____	) _____

माथिको उदाहरणबाट निम्न तथ्य स्पष्ट हुन्छ-

-) । क्ष /दे रूप प्रत्येक पुरुष र कालमा प्रयोग भएको पाइन्छ तर भोजपुरीमा ' ' रूपको वैकल्पिक प्रयोग वतमान कालमा मात्रै भएको देखिन्छ। यी माथिका एकवचन र पुलिङ्गका रूप हुन्।
-) रूप समान दुबै भाषामा वचन र लिङ्गका भेद दुबै भाषामा समान रूपले पाइन्छ।

१.३.३. पूण पक्ष:

क्रियाको पूणता बुझाउने पक्ष पूण पक्ष हो। कथन समयमा कायले पूणता पाइसकेको जनाउने रूपहरू
क्ष रु रु

नेपालीमा पूण पक्ष जनाउने रूप लिङ्ग र वचन , , एका जस्ता रूपहरू पाइन्छन् भने भोजपुरीमा लिङ्ग र वचन अनुसार पूणपक्ष जनाउने रूपमा भेद नजनाइने भएकाले ' ' रूप मात्रै पाइन्छ। सहायक क्रियाका माध्यमले भोजपुरीमा लिङ्ग र वचनको अवस्था छुट्टयाउन सकिन्छ।

पुरुष	भाषा	भूत	वतमान	भविष्यत्
प्र	।	ि		
द्वितीय	।	/ ।		
	।	ि		
	।			
	।	ि		
	।			

नेपाली

भोजपुरी

) _____

) _____

) _____

) _____

) _____ ि _____

) _____

) तिमिहरूले _____ ि _____

) _____

) _____

) _____

) रु _____

) _____

) _____ ।

) _____ ि _____

) रु _____

) _____

माथिको उदाहरणबाट निम्न तथ्य स्पष्ट हुन्छन्-

) नेपाली र भोजपुरीमा क्रियाका रूप भिन्न-भिन्न देखिएका भएपनि पूण पक्ष दशाउने प्रक्रिया समान रहेको

ि न

) । ' ' रूपले पूण पक्षलाई जनाउँछ भने भो । ' ' रूपले पूण हुन्छ। नेपालीमा ' ' रु

ि इ ' ' र एका संरूपहरू पनि पाइन्छन् तर भोजपुरीमा यस्तो व्यवस्था पाइँदैन।

) स्त्रीलिङ्ग र बहुवचनका लागि पनि ' ' रु प्र न

) कालका रूप समान रूपले दुबै भाषामा पक्षका प्रत्ये रू, ि इ, वचन अनुसार पक्षका रूपहरू पर्नि
न।

१.३.४. अभ्यस्त पक्षः

क्रिया बानी वा अभ्यासका रूपमा दोहोरिने अवस्थालाई अभ्यस्त पक्ष भनिन्छ। अभ्यस्त भूतकालसँग मात्र सम्बन्धित पक्ष हो। यस पक्षले कुनै कुरा पहिले हुने गरेको तर अहिले नहुने बोध गराउछ।

। , थ्या, थि, , ि, जस्ता रूपहरू प्रयोग भएका पाइन्छन् भोजपुरीमा भने यस पक्षको व्यवस्था देखिदैन। नेपाली अभ्यस्त वाक्यहरू सूचकहरूलाई अनुवाद गराउँदा उनीहरूले गरेको अनुवाद अपूण भूतकालका क्रियासँग समान पाइन्छ। जस्तै:

नेपाली	भोजपुरी
) खेल्थ	) _____ 1
) ि थि	) इ _____
) ऊ सध परिक्षामा प्रथम न्थ	) मे ि / _____
) म हिउँदै हुन्थ ( )	) _____ 1 ( )

१.३.५. अज्ञात पक्षः

कुनै काय पहिले भइसकेको तर त्यसको जानकारी हाल आएर मात्र भएको भन्ने बुझाउने पक्ष अज्ञात हो। यो भूतकालका रूपहरूमा मात्र पाइन्छ।

ि । , , , , , जस्ता रूपको प्रयोग गरेको देखिन्छ। भोजपुरीमा भने यसको स्पष्ट भेद देखा पर्दैन। सूचकहरूले दिएका वाक्यमा पूण वतवान कालका क्रिया र अज्ञात पक्षका क्रियामा समानता देखिन्छ। जस्तै

पक्ष	नेपाली	भोजपुरी
ज		

५.३.६. निष्कर्ष:

-) नेपाली र भोजपुरी भाषाको पक्ष व्यवस्थालाई हेदा नेपालीमा पाँचवटा पक्षहरूको स्पष्ट भेद देखिन्छ तर भोजपुरी पक्षहरूको प्रचलन देखिन्छ।
-) नेपाली र भोजपुरी भाषामा पक्षको व्यवस्थाका रूपहरूमा लिङ्ग, न
-) अज्ञात र अभ्यस्त पक्षहरू नेपालीमा विभेदक देखिन्छन् तर भोजपुरीमा पूण वतमान र अपूण भूतका क्रियापदले तिनको अथ व्यक्त गरेको पाइन्छ।

५.४. भाव :

क्रि म ने व ि ि क्रि व ि प्र

अथात वृत्ति भनेको पनि पद हो यसका वारेमा विभिन्न विद्वानहरूले आ- प प्र

"वाक्ताको मनोभाव वा मनशायको भिन्नतालाई व्यक्त गर्न क्रियाको रूप तत्व वा संरचनाको भिन्नतालाई क्रि ि न "(, :)

"भाव क्रियासँग सम्बद्ध व ि कोटि हो र यसको सम्बन्ध पुरै वाक्यसँग रहन्छ"(न , :)

"अथ भनेको वक्ताको मनोभावको भिन्नता हो। यसलाई भाव वा वृत्ति ि न "(, :)

"क्रियापदको संरचनाबाटै व्यक्त हुने आदेश इच्छा कामना वा सम्भावना(ि श) ि ि रु
" (ि , :)

यस प्रकार सबै परिभाषाहरूलाई हेदा भाव भन्नाले वक्ताको अभिप्राय हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ। ।

भाव कति छन भन्ने वारेमा स्पष्ट देखिदैन। बन्धु ?(:) ि श , ज , सङ्केताथक प्रश्नाथक
गरी चार भेद देखाएकाछन्। आचाय(:) ि श , ज , च , म इ ।

(:) ने सामान्याथ, विध्यथ र अनिश्चयाथ गरी मूल तीन प्रकार
देखाउँछन् र विध्यथका आज्ञा र इच्छा एवम् अनिश्चयका सम्भावना र सङ्केत जस्ता उपभेद देखाउँछन्। शमा र

श (:) ि ि , निषेधाथक, ज , प्रश्नाथक, इच्छाथक विस्मयाथक, इ सन्देहाथक प्रकार देखाई भावहरूको प्रकारलाई वाक्यको प्रकारका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन्।

त्र न , च , आज्ञाथ, सम्भावनाथ र सङ्केताथ गरी भावका पाँच प्रकार मानिएको छ।

१.४.१. सामान्याथ:

सामान्य अथको बोध गराउने क्रियाको भावलाई सामान्यातक भनिन्छ। सामान्याथक क्रियाले निश्चित अत व्यक्त गन भएकाले यसलाई निश्चयाथक पनि भनिन्छ। सामान्यथको अभिव्यक्ति करण, प्रश्नसूचक क्रिया भएको वाक्यमा पनि हुन्छ। प्रश्न सूचकका रूपमा प्रयुक्त हुँदा निश्चित उत्तर दिन सकिने हुन भोजपुरी भाषामा पनि यस किसिमका क्रियाका प्रयोग पाइन्छन्। यसका उदाहरणहरू काल सम्बन्धी चचाको प्र इ ि

१.४.२. इच्छाथ:

क्रियापदका माध्यमबाट वक्ताको इच्छाको भाव प्रकट हुनुलाई इच्छाथ भनिन्छ। यसले इच्छा, प्र , ि ि न आदि भावलाई बुझाउँछ। यस किसिमको भाव व्यक्त गन नेपालीमा क्रियाको भिन्न रूपको प्रयोग भएको देखिन्छ। भोजपुरी भाषामा पनि यसका लागि भिन्न क्रियाको प्रयोग गरेको देखिन्छ।

ि - इच्छाथक क्रियाका रूपहरू

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		।	।	।	।
प्र र्दा	ि न च ि न।				इ

तालिकाका रूपहरूलाई निम्न वाक्यमा उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ -

नेपाली	भोजपुरी
) _____	) _____
) ।	) म ।
) _____	) _____
) रु _____	) _____
) ई _____	) _____
) तिमी दिनरात ।	) ।

माथि दिइएको तालिका र उदाहरणबाट निम्न तथ्यहरू स्पष्ट हुन्छ।

) दुबै भाषामा इच्छाथकमा लिङ्ग भेद पनि पाइदैन।

) दुबै भाषामा इच्छाथक आदर भेद, , रु न

) इच्छाथकका निमित्त नेपालीमा उँ, , , , , विभक्ति चिन्हको प्रयोग गरिन्छ भने भोजपुरीमा , । वे रूपहरू छन्।

१.४.३. आज्ञाथ:

क्रियाको माध्यमबाट आज्ञा, , अनुरोध आदि भाव व्यक्त हुनुलाई आज्ञाथ भनिन्छ। यो वक्ता र श्रोताका बीच प्रत्यक्ष सम्पर्कमा हुने भाव हो। त्यसैले आज्ञाथको प्रयोग द्वितीय पुरुषमा मात्र हुन्छ। आज्ञाथका रु ।

पुरुष	एकवचन		बहुवचन	
दा	।	।	।	।
।				

१।				२।
----	--	--	--	----

माथिका तालिकाका रूपहरूलाई निम्न उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ-

नेपाली	भोजपुरी
) —	) —
) ि —	) —
) ि रु —	) —
) —	) —

माथिका उदाहरणबाट निम्न तथ्य रू रू ष न -

-) ज ि , नुहोस जस्ता प्रत्यय लागेको पाइन्छ भने भोजपुरीमा ल ल स, रू प्र न
-) दुबै भाषामा आज्ञाथ भाव बोध गराउने क्रियाका रूपमा लिइ
-) दुबै भाषामा आज्ञाथका क्रियाम आदरका तीन तह देखिन्छन्। कताको प्रयोग अनिवाय रहदैन वैकल्पिक प्रयोग गर्न सकिन्छ।

१.४.४. सम्भावनाथ:

क्रियाको काय व्यापारले निश्चित नभइसकेको सम्भावना अडकल, न ि
 म िमा यसका लागि क्रियाको भिन्नै रूपको प्रयोग भएको देखिन्छ। भोजपुरीमा पनि सम्भावनाथ भाव क्रियामा व्यक्त हुन्छ तर सामान्य भविष्यत् कालका क्रियाका रूपहरूको प्रयोग हुन्छ। यसलाई सन्देहका रूपमा प्रयोग गरेको पाइन्छ। जस्तै:

नेपाली	भोजपुरी
—	—
—	—

_____ / _____
 _____ / _____

माथिको उदाहरणबाट निम्न तथ्य स्पष्ट हुन्छन्-

) नेपाली भाषामा सम्भावनाथ भाव जनाउने क्रियाका विभिन्न रूपहरू पाइन्छन् भने भोजपुरीमा भविष्यत कालका क्रियाका रूपका साथै सम्भावनाथक प्रश्नवाचक सवनामबाट सम्भावना व्यक्त हुन्छ।

) रूपहरू लिङ्ग, _____, र _____ न

) भोजपुरीमा सामान्य कालिक क्रियाका साथमा सम्भावना जनाउने शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ।

१.४.५. सङ्केताथ:

ने दुई क्रियाद्वारा व्यक्त हुने भावलाई सङ्केताथ भनिन्छ। यस्तो भाव जनाउने क्रियाहरू असमापिका र समापिका गरी आउने गर्छन्। सङ्केताथ वाक्यमा दुईवटा उपवाक्य हुन्छन्। यो सधैं भविष्यत कालसँग सम्बन्धित रहन्छ। नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा सङ्केताथक वाक्यहरूको प्रयोग यस प्रकार

न

नेपाली	भोजपुरी
) _____ न	) _____ _____
) _____ शीतल हुन्थ्यो।	) ि _____ ष
) _____	) _____
) _____ । मं न	) _____ ि _____

माथिको उदाहरणबाट निम्न तथ्य स्पष्ट हुन्छन्-

-) दुबै भाषाका सङ्केतका लागि दुईवटा क्रियाहरूको प्रयोग गरेको देखिन्छ।
-) नेपालीमा यी क्रियाहरू समापिका वा असमापिका दुबै हुने गरेको देखिन्छ।
-) भोजपुरीमा समापिका क्रिया प्रयोग हुँदा संयोजकको प्रयोग गरेको देखिन्छ तर असमापिका क्रियाको प्रयोगमा

को प्रयोग देखिदैन। भोजपुरी भाषामा सङ्केताथक वाक्य निमाणमा ' ' ' ' रू प्र

गरेको पाइन्छ भने त्यसै गरी समापिका क्रियाको प्रयोग गरेको पनि पाइन्छ। भोजपुरीमा समापिका र असमापिका दुबै प्रकारको क्रियाको प्रयोग हुँदा संयोजकको प्रयोग भएको पाइन्छ।

) दुबै भाषामा समापिका क्रियाको प्रयोग हुँदा पुरुष अनुसार वचन र लिंग भेद पनि पाइन्छ।

५.५. वाच्यः

क, कम र भावमध्ये कुनै एउटालाई मुख्य मानेर त्यसका आधारमा क्रियापदको रूपान्तरण गन तरिकालाई वाच्य भनिन्छ। यो एउटा क्रियाको व्याकरणात्मक कोटि मात्र नभई वाक्यात्मक व्यवस्था पनि हो। क्रियाको विभिन्न रूप प्रयोग गरेर वाच्य परिवर्तन गन सकिन्छ। वाच्यका बारेमा विभिन्न विद्वानहरूको भनाइ प्र -

"क्रियाको अन्तिम प्रत्यय वाक्यमा वाचक हुन्छ, त्यससँग मेल राख्ने नाम नै वाच्य हो। यसरी क्रियाको अन्तिम प्रत्ययले कता बुझायो भने कतवाच्य, कम बुझायो भने कमवाच्य र दुबै बुझाएनन् भने भाववाच्य, बुझायो भने कमवाच्य र दुबै बुझाएनन् भने भाववाच्य हुन्छ" (, :)

"वाच्य क्रियासँग सम्बद्ध व ि कोटि हो। वाच्यले के सङ्केत गछ भने वाक्य भित्रको र रहेको प्राणी अथवा वस्तुद्वारा कुनै काम सम्पादित भएको छ वा त्यो कामबाट प्रभावित भएको छ। नेपालीमा वाच्य न : - च , कमवाच्य र भाववाच्य" (न , :)

"वाच्य शब्दले जनाउने सामान्य अर्थ भनाइ वा विषय हो। नेपालीमा वाच्यले वाक्यमा प्रयुक्त क्रियाको भनाइ ि , कम अथवा भाव मध्ये कुन हो भन्ने बुझाउँछ" (, :)

क, कम वा भावमध्ये कुनै एकलाई मुख्य बनाएर बोल्ने प्रक्रियालाई वाच्य भनिन्छ। भोजपुरीमा प्र च न - च , च च "(३ , :)

माथिका परिभाषाहरूलाई हेदा वाच्यलाई क्रियाको अर्थसँग सम्बन्धित व ि कोटिका रूपमा प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ। यसैगरी वाच्यको सङ्ख्या पनि कतवाच्य, कमवाच्य र भाववाच्य गरी तीनवटा निर्धारण गरिएको देखिन्छ। नेपाली र भोजपुरी भाषाको वाच्यलाई पनि यिनै तीन वगमा विभाजन गरी प्रस्तुत गन ि न

५.५.१. कतवाच्यः

वाक्यमा कतालाई मुख्य आधार बनाएर क्रियापदको प्रयोग गरिने कथन क्तवाच्य हो। यसमा कतापदसँग क्रियाको अन्वित मिलाइन्छ। यस वाच्यमा क्रियामा कुनै पनि रूप र्थापदैन। त्यसैले यो सामान्य वाक्य जस्तो न च , सकमक दुबै प्रकारका क्रियामा हुन्छ। नेपाली भाषा सरह भोजपुरी भाषामा पनि क्तवाच्यको प्रयोग भएको पाइन्छ। जस्तै:

नेपाली	भोजपुरी	क्रिया
) फि फि	) फि फि ।	
) फि र	) फि	
) प्रा ख फि	) प्रमिला कहानी लिखत रहलौ।	
)	)	
) फि	)	

माथिको उदाहरणबाट निम्न तथ्य स्पष्ट हुन्छन्-

-) दुबै भाषाका कताको लिङ्ग, वचन पुरुष अनुसार क्रि फि न
-) क्तवाच्यका क्रियाको निमाण धातुमा काल, पक्ष र भावका प्रत्ययमात्र जोडएका हुँदा यिनीहरू अचिन्हित प्रकृतिका छन्।

१.५.२. कमवाच्य:

कमलाई प्रमुखता दिएर क्रियाको अन्वित मिलाइएको वाक्यलाई कम वाच्य भनिन्छ। यस प्रकारको व मा कमको प्रधानता रहने हुनाले कमवाच्यको निमाण सकमक धातुबाट मात्र हुन्छ। यस्ता वाक्यमा कमको फि इ , , पुरुष अनुसार क्रियाको सङ्गत कायम हुन्छ। यस्ता वाक्यहरूमा क्रियाको फल र व्यापार दुबै कमले नै लिन्छ। क्तवाच्यको वाक्यलाई कमवाच्य बनाउदा कतामा तृतीया विभक्ति लगाइन्छ। नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषाका कमवाच्यका उदाहरण यस प्रकार छन्। जस्तै:

नेपाली	भोजपुरी
) फि फि /फिटिन्छ/फि फि	) फि फि /फि /फि
) फि फि /किनिन्छ/फि फि	) फि फि /फि /फि

)   /   /   )   /   /

माथिका वाक्यहरूबाट निम्नलिखित निष्कर्ष निस्कन्छ-

-) नेपालीमा कमवाच्यका क्रियामा धातु र काल पक्षका प्रत्ययका बीचमा इ प्रत्यय थपिएको छ भने भोजपुरीमा आई प्रत्यय थपिएको छ।
-) कता वाक्यमा हुदा नेपालीमा बाट/द्वारा विभक्ति जोडिन्छ भने भोजपुरीमा से वि वे ि न
-) वाक्यमा कम अनुसारको क्रियाको सङ्गति दुबै भाषामा मिलाइएको पाइन्छ।

१.१.३. भाव- कमवाच्य:

सकमक वाक्यबाट विभक्ति नहटने वाच्य भाव कमवाच्य हो। नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा कमवाच्यका वाक्यमा कम र क्रियाका बीच सङ्गति पाइदैन। यस्त वाक्यलाई नेपाली व्यकरण परम्परामा भाव-वाच्य भनिएको छ। यस प्रकारका केही वाक्य तल दिइएका छन्-

नेपाली	भोजपुरी
) <u> </u> <u> </u>	) <u> </u>
) रु <u> </u> <u> </u>	) <u> </u>
) ि <u> </u>	) ि <u> </u>

माथिको उदाहरणबाट निम्न तथ्य स्पष्ट न -

-) नेपालीमा कममा रहेको ' ' विभक्ति नहटदा भाव कमवाक्य बन्दछन् भने भोजपुरीमा पनि कम ि वे कमसँग संयुक्त हुँदा भाव कमवाच्य बन्छ
-) भोजपुरीमा मानवेतर कमको प्रयोग हुँ ि च न

१.१.४. भाववाच्य:

क्रि प्र क त्मक संरचना भाव वाच्य हो। अन्य वाक्यमा कतालाई गौण क्रियाकै काल अनुसार रूपान हुन्छ। भाववाच्यमा अकमक क्रिया हुन्छ। त्यो प्रत्येक स्थितिमा पुलङ्ग, र तृतीय पुरुषमा हुन्छ। यसमा पनि कम वाच्य जस्तै मुख्य क्रियाको बीचमा कुनै प्रत्यय थपिन्छ। स :

नेपाली	भोजपुरी
) _____	) _____
) फि हिडिन्छ	) _____
) यहाँ कति दिन फि _____	) फि _____
) फि फिनि	) _____

माथिको उदाहरणबाट निम्न तथ्य स्पष्ट हुन्छन्-

-) ' ' च का क्रियामा धातु र काल /पक्षका प्रत्ययका बीचमा ' ' फिनि ' ' प्रत्यय थपिन्छ।
-) नेपालीमा भाववाच्यका क्रिया स्थूल प्रकृतिका छन् भने भोजपुरीमा संयुक्त प्रकृतिका छन्।
-) दुबै भाषामा क्रियाले कता र कमसँग सङ्गत राखेको देखिदैन।
-) ' ' च ख क्रि ' ' फिनि

१.६. ध्रुवीयता (करण/अकरण)

वाक्यमा क्रियाले दिने अथ सकारात्मक वा नकारात्मक के छ भन्ने आधारमा ध्रुवीयता निर्धारण गरिन्छ। क्रियाले सकारात्मक अथ दिएमा करण हुन्छ र नकारात्मक अथ दिएमा अकरण हुन्छ। ध्रुवीयतालाई चिनाउने विद्वानहरूका विभिन्न मत यस प्रकार छन्-

" ' ' सग जोडिएर निषेध बुझाउने रूपावलीलाई अकरण(फि) भनिन्छ। जुन शब्द वा पदमा निषेध बुझाउने ' ' सग जोडिएको छैन त्यस्ता रूपावलीलाई करण(फि) न " (, :)

"अकरण भनेको वाक्यबाट प्रकट हुने निषेधात्मक काय व्यापार हो। करण वाक्यलाई अकरण बनाउनुपदा त्यसको क्रियालाई बदल्नु पदछ"(, :)

"क्रियापदको निषेधात्मक काय जनाउने व्याकरण युक्तिलाई अकरण भनिन्छ। यसलाई करणको सापेक्षतामा फिनि "(फि नि, :)

" त व रण र नकारात्मक वाक्यलाई अकरण भनिन्छ"(,)

"करण क्रियाबाट सकारात्मक र अकरण क्रियाबाट नकारात्मक अथ समझिन्छ"(१ , :)

विभिन्न विद्वानहरूको मतबाट पनि सकारात्मक अथ बुझाउने क्रियापदहरू प्रयोग भएका वाक्यहरू करण र नकारात्मक वा निषेधात्मक अथ बुझाउने क्रिया प्रयोग भएका वाक्यहरू अकरण हुन् भन्ने कुरा देखिन्छ।

त क ' ' भन्ने बुझाउँछन् भने अकरण वाक्यले नाइँ भन्ने बुझाउँछ।

नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा यस किसिमका वाक्यहरू प्रयोगमा देखिन्छन्। नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा -फरक ढङ्गबाट अकरण बन्दछ। त्यसैले अकरण बनाउने प्रक्रिया दुबै भाषामा एकै प्रकारको देखिदैन।

। ' ' रूप पदादि पदमध्य र पदान्तमा प्रयोग हुन्छ भने भोजपुरीमा क्रियापद भन्दा अगाडि पट्टि मात्रै आउँछ। जस्तै:

करण		अकरण	
नेपाली	भोजपुरी	नेपाली	भोजपुरी
। _____	। _____	। _____	। _____
_____	। _____	_____ / _____	_____।
। क । _____	ल _____	। क । _____	ल _____
_____	_____	_____	_____
बस्थ्यो म _____	_____	रु श _____	म _____
			_____

माथिको उदाहरणबाट निम्न तथ्य स्पष्ट हुन्छन्-

) । क्रि ' ' सगका रूपमा जोडेर करण वाक्यहरूलाई अकरण बनाएको देखिन्छ भने भोजपुरीमा ' ' सग जोडिन्छ

)नेपालीमा सामान्य तह क्रियाका अन्त्यमा न प्रत्यय जोडिन्छ भने भोजपुरीमा क्रिया पद भन्दा अगाडि ' ' जोडिन्छ।

) । ' ' सग क्रियाको आदि, मध्य र अन्त्य तीनै स्थानमा प्रयोग हुन्छ भने भोजपुरीमा क्रियाको आदिमा मात्रै प्रयोग हुन्छ।

) । क्रिया अकरणमा रूपान्तरण हुँदा रूप पनि परिवर्तन भएको छ भने भोजपुरीमा केवल न प्रत्यय मात्रै र्थापन्छ रूप परिवर्तन हुँदैन।

१.७. निष्कर्षः

-) नेपाली र भोजपुरी भाषामा तीनवटा काल व्यवस्था रहेको पाइन्छ - , ि ष
-) भूतकालमा द्वितीय पुरुष सामान्य आदरम नेपालीमा लिङ्ग भेद छैन तर भोजपुरीमा देखिन्छ।
-) वतमान कालको प्रथम पुरुषमा लिङ्ग भेद पाइदैन भने अन्य द्वितीय पुरुषको उच्च आदर रू रूमा दुबै भाषामा लिङ्ग भेद गरिन्छ।
-) वतमान कालको द्वितीय पुरुष उच्च आदर रू ि इ रू
-) नेपाली र भोजपुरी भाषामा दुबैमा वतमान काल सरह भविष्यकालमा समानता रहेका छन्।
-) नेपाली र भोजपुरीको पक्ष व्यवस्थालाई हेदा वटा पक्ष देखिन्छ भने भोजपुरी भाषामा तीनवटा पक्ष रू प्र ि न
-) नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा पाँच- वहरूको प्रचलन देखिन्छ।
-) इच्छाथक वाक्यहरू हेदा दुबै भाषामा लिङ्ग भेद गरेको देखिदैन। आदरभेद वचनभेद, रू ि न
-) आज्ञाथक बनाउँदा मूल धातु नै क्रियाका रूपमा आएका देखिन्छन्। यी दुबै भाषामा आज्ञाथक वाक्यहरूमा ि इ ि । यस भावका वाक्यहरू हेदा कताको उपस्थिति पनि वैकल्पिक देखिन्छ।
-) सम्भावनाथ भावको प्रयोग गदा नेपालीमा मुख्य क्रियामा सम्भावनाथक रूपको प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने भोजपुरीमा क्रियाको पूरा रूप प्रयोग भइसकेपछि कुनै संदेह प्रकट गन शब्दको प्रयोग गरिन्छ।
-) सङ्केताथक वाक्य निमाणका क्रममा समापिका र असमापिका दुबै क्रियाको प्रयोग दुबै भाषामा हुने मरेको देखिन्छ। यसका लागि संयोजकको प्रयोग गरेको पाइन्छ।
-) नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा तीनवटा वाच्य व्यवस्था रहेको पाइन्छ- च , कमवाच्य र भाववाच्य।
-) नेपालीमा कमवाच्य र भाववाच्य बनाउदा क्रियासँग ' ' प्रत्यय जोडिन्छ भने भोजपुरीमा कमवाच्य र भाववाच्य ' ' प्रत ि न
-) नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा करण र अकरण वाक्य व्यवस्था समान रू प्र ि न । ' ' प्रत्यय क्रि ि , मध्य र अन्त्य मध्ये कुनैपनि स्थानमा आउन सक्छ भने भोजपुरीमा क्रिया भन्दा अगाडि मात्रै प्रयोग हुने गर्छ।

परिच्छेद:६

यस शोध पत्रको पहिलो अध्यायमा शोध परिचय एवम् अध्ययन विधि प्रस्तुत गरिएको छ। दोस्रो अध्यायमा नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषाको सामान्य परिचय दिइएको छ। यस क्रममा दुबै भाषाको परिवारिक सम्बन्ध, भौगोलिक विस्तार भाषिकाहरू, साहित्यिक र सांस्कृतिक सम्बन्ध प्रस्तुत गरिएको छ। तृतीय अध्यायमा नेपालका भाषाहरूको तथ्याङ्क प्रस्तुत गरी भोजपुरी भाषाका कतिपय जिल्ला अनुसारको स्थिति पनि देखाइएको छ।

तेस्रो अध्यायमा नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषाका कतिपय शब्दवगको परिचय दिई तुलना गरिएको छ। यो अध्यायमा क्रियाविशेषण, क्रियापदका विभक्तिका दुबै भाषाका उदाहरणहरू प्रस्तुत गरी तिनीहरूको तुलना गरिएको छ। चौथो अध्यायमा नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषाका क्रियापदका विभक्तिका तुलना गरिएको छ। तुलनाका क्रममा क्रियापदका विभक्तिका तुलना गरिएको छ। पाँचौं अध्यायमा नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषाका क्रियापदका विभक्तिका तुलना गरिएको छ। तुलनाका क्रममा क्रियापदका विभक्तिका तुलना गरिएको छ। षष्ठो अध्यायमा नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषाका क्रियापदका विभक्तिका तुलना गरिएको छ। तुलनाका क्रममा क्रियापदका विभक्तिका तुलना गरिएको छ।

नेपाली भाषा नेपालको सरकारी कामकाज, सञ्चारमाध्यम अभिलेख आदिमा भएको देखिन्छ। विद्यालय तहदेखि उच्च तहसम्मको पठन-पाठनमा यस भाषाको प्रयोग देखिन्छ। यस भाषाका विभिन्न भाषिका एवम् स्थानीय भेदहरू देखिन्छन्। यस भाषामा शब्दकोश लेखन, साहित्य लेखन आदि कायहरू पनि

प्रशस्त भएको देखिन्छ। यस भाषाको विविध पक्षका बारेमा अध्ययन अनुसन्धानहरू पनि भएको देखिन्छ। यस

व नेपाल भित्र मात्र नभई र नेपाल बाहिरसम्म फैलिएका छन्। नेपाल भित्र बसोबास गन विविध

व रु म ; रु प्र ि न

। लौ जस्तै सबै वग र जात जातिले प्रयोग गन बाषा हो । यो भाषा हिन्दु,

क्रि ३ , द्ध, मुस्लिम सबै धमावलम्बीहरूले प्रयोग गन भाषा हो। एउटा निश्चित भाषिक भूगोल भित्र बसोबास

हो । औपचारिक सरकारी कायवाहा बाहेक अन्य सञ्चारमाध्यम अभिलेख आदिमा यस

भाषाको प्रयोग भइसकेको छ। विद्यालय तहको पठन पाठनमा ऐच्छिक विषयका रु च

शिक्षाका क्रममा पनि पाठ्यक्रमहरू तयार भइसकेको स्थिति छ। यस भाषामा शब्दकोश, व , ति

फि का लेखन कायहरू पनि भइसकेका छन्। यस भाषाको विविध पक्षका बारेमा अध्ययन अनुसन्धानहरू पनि

भएको देखिन्छ। भोजपुरी भाषाको मुख्य प्रयोग क्षेत्र नेपाल र भारत रहेको छ तैपनि विश्वका मरिशश, त्रि

, फि दा , , । , दक्षिण अफ्रिका, अस्ट्रेलिया आदि देशहरूमा पनि बोलिन्छ।

नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषाका प्रयोग क्षेत्र आ- फ । रु फि फि

अवस्था पायो त्यो भोजपुरीले पाउन सकेको छैन। नेपालमा नेपाली भाषाको व्यापकतामा भारतमा हिन्दीको

व्यापकतामा र अन्य देशमा त्यहाँकै भाषाको व्यापकतामा हराउँदा यो भोजपुरी भाषा फस्टाउन सकेको छैन। तर

वतमान परिप्रेक्ष्यमा केही संस्था, , प्रा ७ , मञ्च आदिका माध्यम र केही भाषा सेविका यत्नले यो भाषा

विकासको गतिमा उग्रसर हुँदैछ।

नेपाली भाषा र भोजपुरी भाषा एउटै परिवारमा पदछन र दुबै शब्द भण्डारका दृष्टिले समान देखिन्छन्।

, फि , क्रि , क्रियाविशेषण, नामयोगी संयोजक र निपात मात्र अलग अलग

बनेका शब्दहरूका आधार तत्व प्रायः समान देखिन्छन् तिनीहरूमा ध न त परिवतन भने निकै देखिन्छ।

नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई लिङ्ग व्यवस्था भएको पाइन्छ।

नेपालीमा मानवीय नाममा लिङ्ग भेद गन र मानवेतरमा लिङ्ग भेद नगन व्यवस्था रहेको पाइन्छ भने

भोजपुरीमा मानवीय र मानवेतर दुबैमा लिङ्ग भेद भएको पाइन्छ। नेपालीमा स्वमित्व जनाउने पदमा लिङ्ग भेद

गरेको भए पनि भोजपुरीमा यस्तो पाइँदैन। क्रमबोधकको व्यवस्थामा दुबै भाषामा लिङ्ग भेद गरेको पाइन्छ।

विशेषण र क्रियासँग सम्बद्ध भएको समान व्यवस्था पाइन्छ। नेपाली र लगाएर वचन भेद गरेको पाइन्छ भने भोजपुरीमा लगाएर वचन भेद गरिन्छ र साथै सभ, भेद गरेको पाइन्छ। नेपालीमा क्रियामा थपेर क्रियाको बहुवचन बनाइएको पाइन्छ भने भोजपुरीमा क्रियामा थपेर बहुवचन बनाइन्छ। नेपालीमा नाम एकवचन भए पनि क्रिया बहुवचनको प्रयोग गरेर बहुवचन बनाउन सकिन्छ तर भोजपुरीमा नाम बहुवचन भए पनि क्रिया एकवचनको प्रयोग गर्न गरेको

रु हरू देखिन्छन्। दुबै रु क्रि रु हरू पनि भिन्न देखिन्छन्।

नेपाली भाषामा चारवटा तहमा देखिएको आदर भोजपुरीमा तीन तहमा मात्र देखिन्छ। नेपालीमा आदर क्रि प्रयोग देखिन्छ भने भोजपुरीमा पनि यो प्रक्रिया देखिन्छ।

नेपाली भाषामा वाक्यात्मक प्रयोगमा कता र क्रिया बीचको सम्बन्ध स्थापित गर्न आउने व्याकरणात्मक कोर्टका रु मा रहेको कारकको प्रयोग भोजपुरी भाषामा पनि देखिन्छ। दुबै भाषामा कारकको सरल र तियक् रु प्र ग प्रचलनमा देखिन्छ। तियक कारकमा दुबै भाषामा अलग-अलग विभक्तिको प्रयोग भएको देखिन्छ।

नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा काल व्यवस्था भूत, वतमान र भविष्यत् गरी तीनवटा रहेका छन्। नेपाली काल व्यवस्थामा भूतकालका लागि ' ' रु प्रयोग गरिन्छ भने वतमान र भविष्यत् कालका लागि ' ' रु प्रयोग हुन्छ। भोजपुरीमा भूत र वतमान कालमा ' ' रु को प्रयोग हुन्छ भने भविष्यत् कालका लागि ब/ रु प्रयोग भएको पाइन्छ। दुबै भाषाका तीनवटै कालमा प्रथम पुरुषमा लिङ्ग भेद पाईदैन भने द्वितीय र तृतीय रु ि इ न

नेपाली र भोजपुरी भाषाको पक्ष व्यवस्थालाई हेदा नेपालीमा पाँचवटा पक्षहरूको स्पष्ट भेद देखिन्छ तर भोजपुरीमा तीनवटा पक्षहरूको प्रयोग देखिन्छ। नेपाली र भोजपुरी भाषामा पक्षको व्यवस्थाका रु रु रु ि इ ट स पाइन्छ। अज्ञात र अभ्यस्त पक्षहरू नेपालीमा विभेदक देखिन्छन् तर भोजपुरीमा पूण वतमान र अपूण भूतका क्रियापदले नै तिनको अर्थ व्यक्त गरेको पाइन्छ।

नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा पाँच-पाँचवटा भावहरूको प्रयोग देखिन्छ। इच्छाथक वाक्यहरू हेदा दुबै लिङ्ग भेद गरेको देखिदैन। आदर भेद वचनभेद, पुरुषभेद भने दुबै भाषामा देखिन्छ। आज्ञाथक वाक्यहरूमा लिङ्गभेद देखिदैन। यस भावका वाक्यहरू हेदा कताको उपस्थिति पनि वैकल्पिक देखिन्छ। वाक्यमा सम्भावनाथक क्रियाको प्रयोग गरेर वाक्य निर्माण गरेको देखिन्छ यस क्रममा दुबै भाषामा लिङ्ग, र आदरको आधारमा क्रियामा भेद देखिन्छ। सङ्केताथक वाक्य निर्माणका क्रममा समापिका र असमापिका दुबै क्रियाको प्रयोग दुबै भाषामा हुने गरेको देखिन्छ। समापिका क्रिया प्रयोग हुदा संयोजकको प्रयोग गरेको देखिन्छ । क्रि प्रयोगमा भने संयोजकको प्रयोग देखिदैन। समापिका क्रियाको प्रयोगमा दुबै भाषामा लिङ्ग भेद देखिन्छ तर असमापिका क्रियामा यो भेद देखिदैन। सङ्केताथक वाक्यहरूमा वचन भेद देखिदैन तर पुरुष भेद र आदरार्था भेद भने देखिन्छ।

नेपाली र भोजपुरी दुबै भाषामा कतृवाच्य, वाच्य र भाववाच्य पाइन्छन्। नेपालीमा जुनसुकै काल पक्षका कतृवाच्यका वाक्यहरू कमवाच्यमा परिवर्तन भए जस्तै भोजपुरीमा पनि जुनसुकै काल पक्षका कतृवाच्यका वाक्यहरू कमवाच्यमा परिवर्तन हुन्छन्। नेपालीमा र भोजपुरीमा कमवाच्यमा वाक्यहरूमा कम अनुरु क्रि प्रयोग स्पष्ट देखिन्छ। भाववाच्यको प्रयोगमा क्रिया तृतीय पुरुष एकवचनमा दुबै भाषामा रहेको पाइन्छ।

नेपालीमा अकरण बनाउन क्रियापदमा ' ' रू मा जोडिएको देखिन्छ। यस क्रममा ' ' प्र क्रियापदको आदि, मध्य र अन्त्यमा भएको देखिन्छ। भोजपुरीमा ' ' रू प्रयोग गरेर अकरण बनाएको देखिन्छ। ' ' रू क्रियापद भन्दा अगाडिपट्टि मात्रै आउँछ।

ग्र रू मा हेदा भोजपुरी भारोपेली परिवारको आधुनिक आय भाषाका रू ि ि देखिन्छ। मागधी प्राकृतबाट प्रसृत यो भाषा नेपाली, हिन्दी, , मैथिली आदि भाषा भाँ ष अलग अस्तित्वका साथ रहेको देखिन्छ। ष ि प्रभावहरू आफ्नो निकटतम भाषाबाट ग्रहण गन थालेको विश्लेषणका क्रममा देखापरेको छ। शब्द भण्डार र साहित्यिक रचनाहरूका माध्यमले यो भाषा उन्नत भइरहेको र

६.३. भावी अध्ययनका पक्षहरू:

१ भाषाका बारेमा ग्रियसनकै पालादेखि धेरथोर अध्ययन हुँदै आइरहेको छ। तर पनि यस भाषासँग अन्य भाषाको तुलनात्मक अध्ययन गन काम कमै मात्र भएको छ। यस शोध कायमा भोजपुरी भाषामा बोलचालका क्रममा देखिएको व्याकरणगत भिन्नताका आधारमा व्याकरण कोटिहरूको नेपाली भाषाका ष कोटिहरूसँग तुलना गरिएको छ। यस भन्दा बाहेक भोजपुरी भाषासँग म ने धेरै अध्ययनहरू बाँकी रहेका छन्। ती मध्ये भावी अध्ययनका केही पक्षहरू निम्न अनुसार रहेका छन् -

) भोजपुरी भाषाको ध्वनि तात्विक/अथतात्विक/वाक्यतात्विक अध्ययन।

) १ जर्नल ६

) नेपाली र भोजपुरी भाषाको एक अकामा परेको प्रभाव।

सन्दर्भसामाग्री सूची

१. ( ), समसामयिक नेपाली व्याकरण, विद्यापीठ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।
- ..... ( ) नेपाली कारक व्याकरण, पृष्ठ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान।
२. "नेपालीय भोजपुरी साहित्यको विकास प्रक्रिया", मधुपक ( )
- ..... "भोजपुरी कविता वाद के कसौटी पर", सयपत्री, ( )
- ..... ( ) हामी भाषा, विद्यापीठ : सुन्धारा प्रिन्टिड प्रेस।
- ..... ( ) आधारभूत नेपाली व्याकरण तथा रचना, पृष्ठ : प्र
- ..... ( ) भोजपुरी गद्य साहित्य, विद्यापीठ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान।
- ..... ( ) भोजपुरी उखान टुक्का, काठमाडौं नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान।
- ग्रियसन, जज अब्राहम, ( ), लिङ्गविस्तिक सभ अफ इन्डिया, लखनऊ, दिल्ली:
- ..... ( ), लिङ्गविस्तिक सभ अफ इन्डिया, लखनऊ, दिल्ली
३. ( ), एन इन्ट्रोडक्सन टु डिस्टिक्टिभ लिङ्गविस्तिक, लखनऊ, कलकत्ता
- .....
४. जीवेन्द्रदेव, ( ) भाषा विज्ञान भाषा र भाषिका, विद्यापीठ : क
- ..... ( ), नेपाली भाषा परिचय, विद्यापीठ : प्र
- ..... ( ), भाषाविज्ञान, काठमाडौं: क्षितिज प्रकाशन ।
- ..... ( ), भारतीय आय भाषा और हिन्दी दिल्ली: प्र
- ..... ( ) मैथिली भाषाका विकास, बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी पटना
- ..... ( ), अ सोर्सोर्लङ्गविस्तिक सभ अफ द भोजपुरी ल्याङ्ग्वेज, लखनऊ, कलकत्ता

त्रि.वि भाषाविज्ञान केन्द्रीय विभाग काठमाडौं ।

..... "भोजपुरी के मानकीकरण मे वण व्यवस्था", गोरखापत्र, (१९७९) .

"८१ नेपाली लिङ्गविस्तिक, (१९७९) .

१. ( ), भोजपुरी भाषा और साहित्य, : १

२. ( ), हिन्दी भाषा, : १

३. ( ), भाषाविज्ञान, : १

४. प्र. ( ), सिङ्गो नेपाली भाषा साहित्यको इतिहास र साहित्यकारहरूको परिचय, : १

विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

५. ( ), भाषाविज्ञान एवं भाषाशास्त्र, : विश्वविद्यालय प्रकाशन

६. इ.प्र. ( ), भाषाविज्ञानको रूपरेखा, : १

७. ( ), चन्द्रिका, : प्र

८. ( ), राष्ट्रभाषा, : प्र

..... न ( ) नेपाली बृहत् शब्दकोश, : नेपाल राजकीय प्रजा प्रतिष्ठान ।

..... ( ), नेपाली भाषाको उत्पत्ति, : प्र

प्र. नेपाली भाषामा लिङ्ग व्यवस्था, ठ. क्र. १, (: ,) .

..... " १ च ", मधुपक, (: ,) .

..... "नेपाली क्रियाको भाव", मधुपक, (: ,) .

..... "नेपाली क्रियाको काल", मधुपक (: ,) .

..... "नेपाली क्रियाका कालका पक्ष", मधुपक, (: ,) .

..... " १ व स ", मधुपक, (: ,) .

..... "नेपाली भाषामा पुरुष व्यवस्था", मधुपक, (: ,) .

..... " १ ", मधुपक, (: ,) .

- ..... "नेपालीको लिङ्ग", मधुपर्क, (: ,) . -
- ..... ( ), नेपाली वाक्य व्याकरण, ि: क
- , ल ि , ( ), अ डिस्क्रिप्सन अफ नेपाली लिटरेरी एन्ड कोलोकियल, विद्यावारिधि अप्रकाशित शोधपत्र, पूना विश्वविद्यालय।
- , न , ( ), नेपाली भाषा र थारु भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन, स्नातकोत्तर शोधपत्र त्रि.ि . नेपाली केन्द्रीय विभाग काठमाडौं । (प्र ि)
- , त , ( ), गुरुङ भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको अध्ययन, स्नातकोत्तर शोध त्र, त्रि.ि . नेपाली भाषाशिक्षण विभाग ताहाचल काठमाडौं ।
- , ि , ( ), नेपाली भाषाको उत्पत्ति, ि: प्र
- ..... ( ), भाषाविज्ञान, . . ि, प्र ,
- , , ( ) ग्रामीण हिन्दी बोलियाँ, ि
- , ि , ( ), राजस्थानी भाषा और साहित्य, प्र
- , योगेन्द्रप्रसाद र ( ) भाषाविज्ञान, : न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज।
- , र ,
- , प्र , "नेपाल म भोजपुरी भाषा: ि स ", गोरखापत्र, ( ) .
- , ि , ( ) टेन्स एस्पेक्ट सिस्टम इन इङ्ग्लिस एन्ड भोजपुरी अ कन्ट्रास्टिभ स्टडी, स त त्र, त्रि.ि . अङ्ग्रेजी भाषा शिक्षण विभाग काँतिपुर काठमाडौं ।
- , , ( ), शब्द रचना र वण विन्यास वाक्य तत्त्व र अभिव्यक्ति, ि प्र
- , ि श म ( ) नेपालका भोजपुरी साहित्य, विद्यावारिधि शोधपत्र, अम्बेडकर बिहार विश्वविद्यालय मुजफ्फरपुर ।
- ..... श , ( ), भोजपुरी व्याकरण, वीरगन्ज जिल्ला विकास समिति पसा।
- , , ( ), देउखुरिया थारु र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन

स्नातकोत्तर शोधपत्र त्रि. वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग काठमाडौं (अप्रकाशित)

शास्त्री, उदय, ( ), भाषाशास्त्र तथा हिन्दी भाषाको रूपरेखा, विश्वविद्यालय प्रकाशन ।

क, विद्या, ( ), भोजपुरी ग्रामर हि इ . . : जजटाउन युनिभर्सिटी प्रेस ।

, वि, ( ), हिन्दी साहित्य और बिहार, : बिहार राष्ट्रभाषा परिषद् ।

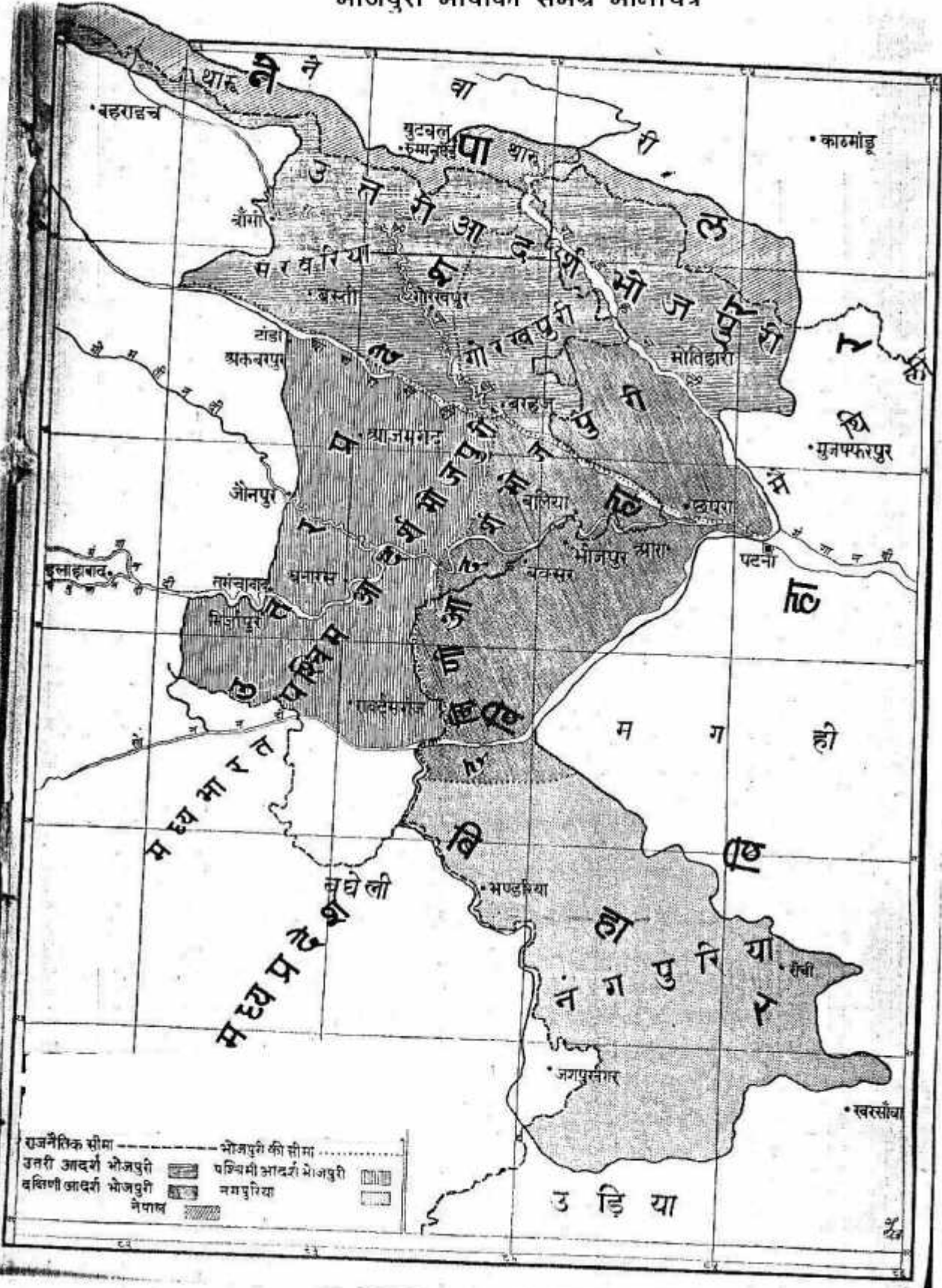
, उपेन्द्र, "भोजपुरी साहित्य के संक्षिप्त इतिहास" गोरखापत्र (वि) .

1, उपेन्द्र, ( ), नेपाली र रानाथारु भाषाका व्याकरणात्मक कौटिको तुलनात्मक अध्ययन

स्नातकोत्तर शोधपत्र त्रि. वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग काठमाडौं (प्र वि)

सिद्ध्याल, ( ), मध्यचन्द्रिका, : प्र

भोजपुरी भाषाको समय मानचित्र

District Map of Nepal

